

UNIwersytet WArmińsko-MAzurski w OLSZTYNIE
UNIVERSITY OF WARMIA AND MAZURY IN OLSZTYN

Acta
Polono-
Ruthenica

XXV/4

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu WArmińsko-MAzurskiego
OLSZTYN 2020

Kolegium redakcyjne
Iwona Anna NDiaye (redaktor naczelna), Joanna Orzechowska (sekretarz naukowy)

Redaktorzy tematyczni
Nikołaj Barysznikow (kulturoznawstwo i komunikacja międzykulturowa)
Wiktor Jermakow (Polacy na Kaukazie)
Tatiana Marczenko (literaturoznawstwo i emigrantologia)
Dmitrij Nikołajew (literaturoznawstwo i emigrantologia)
Joanna Orzechowska (językoznawstwo i przekładoznawstwo)

Redaktorzy językowi
Miroslawa Czetyrba-Piszczako (język ukraiński)
Mark Jensen (język angielski)
Alla Kamalova (język rosyjski)
Irina Korzeniewska (język rosyjski)
Helena Pociechina (język białoruski)

Redaktor wydawniczy
Katarzyna Zawilska

Skład i łamanie
Marzanna Modzelewska

Projekt okładki
Barbara Lis-Romańczukowa

Czasopismo jest dostępne na licencji Creative Commons – Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne
– Bez utworów zależnych (CC BY-NC-ND)

Adres redakcji
Instytut Literaturoznawstwa UWM
ul. Kurta Obitzka 1, 10-725 Olsztyn
tel./fax 89 527 58 47
e-mail: acta.pol.rut@gmail.com

ISSN 1427-549X
e-ISSN 2450-0844

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego • Olsztyn 2020

Wydawnictwo UWM
ul. Jana Heweliusza 14, 10-718 Olsztyn
tel. 89 523 36 61, fax 89 523 34 38
www.uwm.edu.pl/wydawnictwo/
e-mail: wydawca@uwm.edu.pl

Ark. wyd. 14,8; ark. druk. 12,25
Nakład: 90 egz., druk: Zakład Poligraficzny UWM w Olsztynie, zam. 279

CZASOPISMO NAUKOWE UKAZUJE SIĘ OD 1994 ROKU

Rada Naukowa

Ludmiła Babiienko (Uralski Uniwersytet Federalny im. Pierwszego Prezydenta Rosji Borysa Jelcyna w Jekaterynburgu, Rosja)
Nikołaj Barysznikow (Piatigorski Uniwersytet Państwowy, Rosja)
Irina Biełobrowcewa (Uniwersytet Talliński, Estonia)
Michaela Böhmig (Uniwersytet Neapolitański im. Fryderyka II, Włochy)
Jolanta Brzykcy (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska)
Indira Dzagania (Suchumski Uniwersytet Państwowy w Tbilisi, Gruzja)
Elda Garetto (Uniwersytet w Mediolanie, Włochy)
Svetlana Garziano (Uniwersytet Jean Moulin Lyon III w Lyonie, Francja)
Frank Göbler (Uniwersytet Johanna Gutenberga w Moguncji, Niemcy)
Natalia Gordijenko (Białoruskie Państwowe Archiwum-Muzeum Literatury i Sztuki, Białoruś)
Tatiana Kiryłłowa (Astrachański Państwowy Uniwersytet Medyczny, Rosja)
Marina Kolesnikowa (Północno-Kaukaski Uniwersytet Federalny w Stawropolu, Rosja)
Galina Krasnoszczekowa (Południowy Uniwersytet Federalny w Taganrogu, Rosja)
Wadim Krysko (Instytut Języka Rosyjskiego im. W.W. Winogradowa Rosyjskiej Akademii Nauk, Rosja)
Andrzej Ksenicz (Uniwersytet Zielonogórski, Polska)
Czesław Lachur (Uniwersytet Opolski, Polska)
Natalia Lichina (Bałtycki Uniwersytet Federalny im. Immanuela Kanta w Kaliningradzie, Rosja)
Pewieł Ławriniec (Uniwersytet Wileński, Litwa)
Leonid Malcew (Bałtycki Uniwersytet Federalny im. Immanuela Kanta w Kaliningradzie, Rosja)
Tatiana Marczenko (Dom Rosyjskiej Zagranicy im. A. Sołżenicyna w Moskwie, Rosja)
Walentina Masłowa (Witebski Uniwersytet Państwowy im. Piotra Maszeraua, Białoruś)
Manatkul Musatajewa (Kazański Narodowy Uniwersytet Państwowy im. Abaja w Ałma Acie, Kazachstan)
Natalia Nesterowa (Permski Narodowy Badawczy Uniwersytet Politechniczny w Permie, Rosja)
Dmitrij Nikołajew (Instytut Literatury Światowej im. A.M. Gorkiego Rosyjskiej Akademii Nauk w Moskwie, Rosja)
Vera Ozheli (Państwowy Uniwersytet im. Akakija Cereteli w Kutaisi, Gruzja)
Vladimir Papoušek (Uniwersytet Południowoczeski w Czeskich Budziejowicach, Czechy)
Tatiana Rybalczenko (Uniwersytet Państwowy w Tomsku, Rosja)
Michaił Sarnowski (Uniwersytet Wrocławski, Polska)
Andrzej Sitarski (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska)
Giovanna Spendel de Varda (Uniwersytet Turyński, Włochy)
Aħa Szelajewa (Sankt-Petersburski Uniwersytet Państwowy, Rosja)
Sevinç Üçgül (Uniwersytet Erciyes w Kayseri, Turcja)
Enisa Uspensky (Uniwersytet Sztuki w Belgradzie, Serbia)
Swietłana Waulina (Bałtycki Uniwersytet Federalny im. Immanuela Kanta w Kaliningradzie, Rosja)
Katarzyna Wojan (Uniwersytet Gdański, Polska)
Lola Zwonariowa (Rosyjska Akademia Edukacji w Moskwie, Rosja)

Rada Programowa

Walenty Piłat (Honorowy Przewodniczący, Olsztyn, Polska)
Jan Czykwini (Białystok, Polska)
Wolfgang Gładrow (Berlin, Niemcy)
Joanna Mianowska (Toruń, Polska)
Leontij Mironiuk (Olsztyn, Polska)
Irena Rudziewicz (Olsztyn, Polska)
Lucjan Suchanek (Kraków, Polska)
Alicja Wołodźko-Butkiewicz (Warszawa, Polska)

Editorial Board

Iwona Anna NDiaye (Editor-in-Chief), Joanna Orzechowska (Managing Editor)

Thematic Editors

Nikolay Baryshnikov (Cultural Studies and Intercultural Communication)

Victor Jermakov (Poles in the Caucasus)

Tatiana Marchenko (Literary Studies and Study of Emigration)

Dmitrij Nikołajew (Literary Studies and Study of Emigration)

Joanna Orzechowska (Linguistics and Translation Studies)

Language Editors

Mirosława Czetyrba-Piszczako (Ukrainian language)

Mark Jensen (English language)

Alla Kamalova (Russian language)

Irina Korzeniewska (Russian language)

Helena Pociechina (Belarusian language)

This journal is the open access and non-profit enterprise. The published papers may be collected, read and downloaded free of charge – with Author's rights reserved. We have adopted a Creative Commons licence CC BY-NC-ND (Attribution-NonCommercial-NoDerivatives).

ISSN 1427-549X (Print)

ISSN2450-0844 (Online)

© Copyright by University Publisher of Warmia and Mazury in Olsztyn • Olsztyn 2020

Address of the Editorial Department
Institute of Literary Studies
University of Warmia and Mazury in Olsztyn
Kurta Obitza 1, 10-725 Olsztyn (Poland)
Phone: +48 89 527 58 47
E-mail: acta.pol.rut@gmail.com

Editorial Council

Ludmila Babenko (Ural Federal University the first President of Russia B.N. Yeltsin of Ekaterinburg, Russia)
Nikolay Baryshnikov (Pyatigorsk State University, Russia)
Irina Belobrovseva (Tallinn University, Estonia)
Michaela Böhmig (University of Naples Federico II, Italy)
Jolanta Brzykcy (Nicolaus Copernicus University of Toruń, Poland)
Indira Dzagania (Sukhumi State University of Tbilisi, Georgia)
Elda Garetto (The University of Milan, Italy)
Svetlana Garziano (Jean Moulin Lyon 3 University, France)
Frank Göbler (Johannes Gutenberg University of Mainz, German)
Natallia Harziyenka (Belarusan State Archives-Museum of Literature and Art, Belarus)
Tatiana Kirillova (Astrakhan State Medical University, Russia)
Marina Kolesnikova (North-Caucasus Federal University of Stavropol, Russia)
Galina Krasnoshchekova (Southern Federal University of Taganrog, Russia)
Vadim Krysko (V.V. Vinogradov Russian Language Institute of Russian Academy of Sciences of Moscow, Russia)
Andrzej Ksenicz (University of Zielona Góra, Poland)
Czesław Lachur (University of Opole, Poland)
Pevel Lavrinec (Vilnius University, Lithuania)
Natalia Likhina (Immanuel Kant Baltic Federal University, Russia)
Leonid Malcev (Immanuel Kant Baltic Federal University, Russia)
Tatiana Marchenko (Alexander Solzhenitsyn House of Russia Abroad of Moscow, Russia)
Valentina Maslova (Vitebsk State University, Belarus)
Manatkul Musataeva (Abai Kazakh National Pedagogical University of Almaty, Kazakhstan)
Natalia Nesterova (Perm National Research Polytechnic University, Russia)
Dmitry Nikolaev (A.M. Gorky Institute of World Literature of the Russian Academy of Sciences of Moscow, Russia)
Vera Ozhegi (Kutaisi Akaki Tsereteli State University, Georgia)
Vladimír Papoušek (University of South Bohemia of České Budějovice, Czech Republic)
Tatiana Rybalchenko (Tomsk State University, Russia)
Michał Sarnowski (University of Wrocław, Poland)
Andrzej Sitarski (Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland)
Giovanna Spendel de Varda (University of Turin, Italy)
Alla Shelaeva (Saint Petersburg State University, Russia)
Sevinç Üçgül (Erciyes University of Kayseri, Turkey)
Enisa Uspensky (University of Arts of Belgrade, Serbia)
Svetlana Vaulina (Immanuel Kant Baltic Federal University, Russia)
Katarzyna Wojan (University of Gdańsk, Poland)
Lola Zvonareva (Russian Academy of Education of Moscow, Russia)

Program Council

Walenty Piłat (Honorary Chairman, Olsztyn, Poland)
Jan Czykwin (Białystok, Poland)
Wolfgang Gladrow (Berlin, German)
Joanna Mianowska (Toruń, Poland)
Leontij Mironiuk (Olsztyn, Poland)
Irena Rudziewicz (Olsztyn, Poland)
Lucjan Suchanek (Cracow, Poland)
Alicja Wołodźko-Butkiewicz (Warsaw, Poland)

Spis treści

Polacy na Kaukazie

Виктор Акопян, К вопросу о польских сельских общинах Северного Кавказа в межвоенный период (1918–1939)	11
Юрий Клычников, Поляки на Кавказе в отчетах III Отделения собственной Его Императорского Величества канцелярии	25
Сергей Лазарян, Польский аспект в реализации указа о бессрочных отпусках для нижних чинов Российской армии в 30–50-е годы XIX века на примере Отдельного Кавказского корпуса	39

Kulturoznawstwo

Mirosława Czetyrba-Piszczako, Współpraca kulturalna miast partnerskich Warmii i Mazur oraz Ukrainy	53
Piotr Koprowski, Rosja i Słowiańszczyzna w oglądzie Wacława Aleksandra Maciejowskiego (do połowy lat 40. XIX wieku)	71
Diana Sankowska, Niewerbalne treści kulturoznawcze w podręczniku do nauki języka rosyjskiego w szkole podstawowej	87
Piotr Wąsala, Попытка анализа фильма <i>Тема</i> Глеба Панфилова как интертекстуального диалога с русским культурным наследием	97

Językoznawstwo

Svitlana Romaniuk, Wyjątkowość modelowania sloganów reklamy politycznej (na przykładzie kampanii prezydenckiej na Ukrainie w 2019 roku)	115
Наталія Піддубна, Національна українська традиція розвою теолінгвістики: дорадянський і радянський періоди (критичний огляд)	131

Przekładoznawstwo

Magdalena Dąbrowska, Przekłady prozy rosyjskiej w „Tygodniku Wileńskim” (<i>Sierra Morena</i> Nikołaja Karamzina i <i>Trzy siostry, czyli Widmo Minwany</i> Wasilija Żukowskiego)	147
Marcin Dziwisz, Religijna rzeczywistość Śląska doby wojen husyckich w oryginale i przekładach powieści <i>Lux perpetua</i> Andrzeja Sapkowskiego	163
Ольга Демидова, «Чудо перевоплощения» как проблема историософии перевода	177

Table of Contents

Poles in the Caucasus

Viktor Akopyan, Rural Polish Communities in the North Caucasus Inter-war Period (1918–1939)	11
Yuri Klychnikov, Poles in the Caucasus in the Reports of Branch III of His Imperial Majesty’s Chancellery	25
Sergej Lazarian, The Polish Aspect in the Implementation of the Decree on Unlimited Leave for the Lower Ranks of the Russian Army in the 1830–50s Based on the Example of the Independent Caucasian Corps	39

Cultural Studies

Mirosława Czetyrba-Piszczako, Cultural Cooperation of Partner Cities of Warmia and Mazury and Ukraine	53
Piotr Koprowski, Russia and Slavs in the View of Waław Aleksander Maciejowski (until the 1840s)	71
Diana Sankowska, Non-verbal Cultural Content in a Russian Primary School Language Coursebook	87
Piotr Wąsala, Analysis of the Film <i>The Theme</i> by Gleb Panfilov as an Intertextual Dialogue with the Russian Cultural Heritage	97

Linguistics

Svitlana Romaniuk, Uniqueness of Political Advertising Slogan Formation (Based on the Example of the Presidential Campaign in Ukraine in 2019)	115
Nataliia Piddubna, National Ukrainian Tradition of the Development of Theolinguistics: Pre-Soviet and Soviet Periods (Critical Review)	131

Translation Studies

Magdalena Dąbrowska, Translations of Russian Prose in “Tygodnik Wileński” (<i>Sierra-Morena</i> by Nikolay Karamzin and <i>Three Sisters or a Phantom of Minvana</i> by Vasily Zhukovsky)	147
Marcin Dziwisz, The Religious Life of Silesia During the Hussite Wars in the Original and Translations of Andrzej Sapkowski’s Novel <i>Lux Perpetua</i>	163
Olga Demidova, “The Wonder of Reincarnation” as a Historiosophical Translation Problem	177

Polacy na Kaukazie

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5936>

Дата подачи статьи: 17 мая 2020 г.

Дата принятия к печати: 20 сентября 2020 г.

К ВОПРОСУ О ПОЛЬСКИХ СЕЛЬСКИХ ОБЩИНАХ СЕВЕРНОГО КАВКАЗА В МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД (1918–1939)

Виктор Акоюн

Пятигорский государственный университет, Россия

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4734-1905>e-mail: zaven2005@yandex.ru

Аннотация: В статье рассматривается состояние польских общин в сельских населенных пунктах Северного Кавказа в период между двумя мировыми войнами. Автор отмечает, что в регионе по разным причинам не сформировались моноэтнические поселения поляков. Это было как следствием объективных причин (дисперсность расселения поляков, преобладание социальных групп и профессий, характерных для городской жизни), так и результатом сознательной политики царских, а после революции и гражданской войны советских властей, препятствовавших их созданию. Несмотря на малочисленность польского сельского населения, в быту селян в большей степени, чем у городских соотечественников, продолжительное время сохранялось следование обычаям, традициям, вере, использовался родной язык и преобладало национальное самосознание.

Ключевые слова: Северный Кавказ, церковные приходы, советская власть, польские сельские общины, сельские поселения, национальное самосознание, репрессии.

Submitted on May 17, 2020

Accepted on September 20, 2020

RURAL POLISH COMMUNITIES IN THE NORTH CAUCASUS INTER-WAR PERIOD (1918–1939)

Viktor Akopyan

Pyatigorsk State University, Russia

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4734-1905>

e-mail: zaven2005@yandex.ru

Abstract: This article examines the state of Polish communities in rural areas of the North Caucasus between the two world wars. The author notes that mono-ethnic settlements of Poles were not formed in the region for various reasons. This was the result of both objective reasons (dispersion of the Polish settlement, predominance of social groups and professions characteristic of urban life) and the result of the conscious policy of the tsarist (royal) and Soviet authorities (after the Civil War) which prevented their creation. Despite the small number of the Polish rural population, they had more customs, traditions, faith, language and national identity for a long time than their urban compatriots.

Keywords: North Caucasus, Church parishes, Soviet power, Polish rural communities, rural settlements, national identity, repression

В современной региональной полонистике абсолютно преобладает «городская тема» при изучении жизни польских общин и отдельных их представителей, проживавших в населенных пунктах Юга России, потому что в городах существовали относительно крупные католические церковные приходы. Между тем, в соответствии с данными Всесоюзной переписи населения СССР 1926 г., около 45% поляков Северо-Кавказского края (СКК) – административной единицы, объединявшей территорию Северного Кавказа и бывшей Донской области, проживали в сельской местности. Точнее, в СКК проживало 18 425 поляков, из них 12 588 горожан и 5837 сельских жителей. Еще 460 поляков перепись учла в Дагестанской АССР [*Всесоюзная перепись... 1928*, 52–56]. Эти данные, несомненно, далеко не полные и были получены после завершения массовой репатриации поляков в период

1918–1923 гг. Подавляющее большинство репатриантов являлись горожане, что и привело к повышению процента поляков – сельчан.

В числе репатриантов преобладали поляки, имевшие высокий уровень национального самосознания и составлявшие костяк общины: интеллигенция, служащие, предприниматели, священники. Поредевшие городские общины, оставшиеся без активных членов прихода, оказались еще в большей степени дисперсными. А это в условиях разрушения приходов и других объективных причин вело к более интенсивной ассимиляции. Тем более что с середины 30-х годов советская власть видела в искусственной ассимиляции этнодисперсных групп решение проблемы национальных меньшинств. Как следствие, многие поляки в период паспортизации записывались в русских, украинцев и белорусов.

Наибольшим иммунитетом к ассимиляции, как правило, обладали этнические группы, компактно проживавшие в сельских поселениях, где сама повседневность носила консервативный (т.е. устойчивый) характер. Однако на Северном Кавказе не было ни одного чисто польского селения. Исключения составляли лишь отдельные польские «анклавы» в сельской местности, которым посвящена данная статья.

В процессе освоения Северного Кавказа царское правительство поощряло колонизацию обширного южнороссийского региона, прежде всего, восточнославянским населением (русскими, украинцами), пассионарной частью которого выступало казачество – особая этносоциальная группа (в досоветский период – сословие). Однако для экономического освоения региона и укрепления российского геополитического присутствия на Кавказе их количества было недостаточно, поэтому поощрялось также переселение таких этнических групп, как армяне, понтийские греки, немцы и некоторые другие европейские этносы. В результате в северокавказском регионе появились сотни мононациональных населенных пунктов: армянских, немецких, греческих, эстонских, венгерских и других. Среди них, если не считать те редкие исключения, о которых пойдет речь ниже, не было мононациональных польских селений. Это объяснялось как объективными причинами (дисперсность расселения поляков, преобладание социальных групп и профессий, характерных для городской жизни и др.), так и в большей степени сознательным противодействием со стороны властей.

Отличие от западных областей Украины и Белоруссии, где компактно проживавшее коренное население польского происхождения в первые советские десятилетия имело возможность образовывать национальные сельсоветы и районы (имевшие статус низовой формы советской автономии),

на Юге России на образовании польских населенных пунктов было поставлено жесткое табу. Такой строгий запрет действовал с самого начала утверждения России на Северном Кавказе – тогда в крепостях и городах региона обосновались поляки – военнопленные наполеоновской армии, рекруты, политические ссыльные, осужденные за участие в польских восстаниях (1830–1831 и 1863–1864 гг.) и других революционных выступлениях, служащие, направленные на длительный период в регион и отдельные переселенцы [Акоюн 2019].

В сельских населенных пунктах могли поселяться отдельные семьи или специалисты, но с тем расчетом, чтобы там не возникло компактное поселение, могущее затормозить ассимиляцию поляков. Особенно власти опасались возникновения в таких поселениях приходов Римско-католической церкви (РКЦ) – мощного бастиона веры, сохраняющего национальное самосознание поляков.

Несмотря на свой наднациональный характер, католическая церковь для поляков в конкретных исторических условиях и в иноконфессиональном окружении приобретала как раз таки национальный контекст.

Если для части немцев, чехов, армян-униатов и других адептов РКЦ, проживавших на Юге России, как и в других регионах страны, принадлежность к католицизму не являлась главным в этнической идентификации, то для поляков, наоборот, религиозная принадлежность являлась важнейшим маркером в их национальной идентичности. Для первых католические храмы представляли собой главным образом место для обращения к Богу и выполнения религиозных обрядов. Однако поляки, наряду с этим, видели в костелах эпицентр национальной общины, вокруг которого функционировали национальные образовательные, благотворительные, культурные, политические (в период гражданской войны) организации. Римско-католических патеров поляки рассматривали не просто как священников (по-польски – ksiądz), а руководителей общины. Причем нередко даже в полиэтнических католических приходах и в официальных документах российских (советских) властей, священников-патеров называли польским термином – *ксе́ндз* или дублировали два слова: патер и ксендз.

О такой неразрывной связи национального и религиозного компонентов хорошо понимали и советские власти. Так, в резолюции Антирелигиозного совещания при Центральном комитете Всесоюзной коммунистической партии большевиков (ЦК ВКП(б)), созванного в апреле 1926 г., требовалось от местных властей активнее «пропагандировать отличие нации и религии», разводя в сознании верующих понятия «поляк» и «католик» [РГАСПИ, Ф. 17.

Оп. 60. Д. 793. Л. 50]. Антирелигиозная комиссия 11 ноября 1925 г. поручила специальному органу государственной безопасности при Совете народных комиссаров СССР (ОГПУ) воспрепятствовать намерениям ксендзов «пойти по пути создания национальных католических организаций», что придало бы католической идеологии патриотическую окраску [РГАСПИ, Ф. 17. Оп. 112. Д. 775. Л. 39–40].

В поселенческой политике советская власть продолжила прежнюю линию, не допуская создания моноэтнических поселений поляков так же, как и образования национальных кварталов в городах (например, польский квартал во Владикавказе от ул. Московской до ул. Госпитальной с центром по ул. Евдокимовской) [Канукова, Айларова 2012]. Причина крылась в опасении, что польские «анклавы» могут стать «пятой колонной» «буржуазно-помещичьей» Польши – передового авангарда империализма. Не случайно бюро Северо-Кавказского краевого комитета ВКП(б) 3 декабря 1926 г. констатировало:

Отмечая наличие враждебного отношения на национальной почве со стороны некоторой части польского населения на Северном Кавказе по отношению к русскому населению, как реакция, все еще продолжающая существовать среди поляков к проводимой ранее царской политике, с одной стороны, и религиозных предрассудков – с другой, а также наличие религиозных учреждений, действующих под руководством из-за рубежа, и влияние их на польские массы, использование враждебными Советской власти элементами масс польского населения, советских и даже партийных учреждений, в целях шпионажа, считать необходимым работу среди польского населения усилить, как в части парализования деятельности враждебных нам организаций и лиц, так и для поднятия культурного уровня трудящихся поляков и приобщения их к социалистическому строительству [ГАНИСК, Ф. 6325. Оп. 1. Д. 2. Л. 46].

Приобщение национальных меньшинств, в частности поляков, к социалистическому строительству должно было выражаться в преодолении национального самосознания. Труднее всего это было осуществить при компактности проживания их, особенно в сельской местности. Вот почему власти сознательно препятствовали компактности проживания поляков не только в городе, но и в сельской местности. Но из этого правила были и свои исключения.

В Ставропольской губернии находилось два сельских поселения, имевших польские топонимы: хутор Польский и село Янушевское, основанное в 1877 г. и названное в честь ставропольского губернатора Б.М. Янушевича¹.

В семнадцати километрах от Ставропольской крепости поляками, сосланными за участие в восстании 1830–1831 гг., в 1834 г. рядом с рекой Темной (Темнушкой) был основан хутор Польский. До 16 марта 2020 года хутор входил в состав Татарского сельсовета Шпаковского района (ныне – муниципальный округ). Численность – 300 человек. В конце XIX века здесь поселилось десять семей: Дроздовские, Колосовские, Шаманские, Подгурские, Тофелевы, Сваричевские, Яворские, Тадеушевы, Болтэржак, Кулючинские. Новые поселенцы были выходцами из малороссийских губерний, пограничных с Польшей. Информацию о хуторе школьному учителю и краеведу В.Б. Ельниковой изложил потомок польских переселенцев Подгурский Борис Александрович (1928 г.р.). Он сообщал, что на купленной поляками земле были построены дома на одной улице. Поселенцы выращивали огородные культуры, сеяли пшеницу и кукурузу, занимались виноградарством и садоводством [Ельникова 2012].

Компактное проживание, хозяйственная самодостаточность небольшой польской общины позволяла в течение многих десятилетий сохранять традиционный уклад и национальное самосознание. Религиозные обряды в досоветский период проводили священнослужители Ставропольского костела. Отсутствие священника в советский период компенсировалось молитвами в одном из домов. И крестили детей обычные миряне. Так, по информации Б.А. Подгурского, его дочь крестила Яворская-Гадетская Олимпиада Альбиновна 1930 года рождения. Первые поколения поляков заключали однородные в национально-конфессиональном отношении браки. А на кладбище хутора могилы поляков располагались рядом друг с другом. С течением времени искусственная интернационализация общественной жизни привела к отъезду одних первопоселенцев и ассимиляции других. Сам Борис Подгурский сообщал, что, женившись на русской женщине, он принял православие [Ельникова 2012].

---

¹ Действительный статский советник Бронислав Мечиславович Янушевич (1861–1916) происходил из дворянской польской семьи Бессарабской губернии. Образование получил в Варшаве и в Санкт-Петербурге – в военной академии. После окончания Киевского университета (1885) исполнял разные судебные должности. Служил по дворянским выборам в Бессарабской губернии. В 1905 г. назначен тамбовским губернатором, а в следующем году назначен на ту же должность в Ставропольскую губернию, которую возглавлял до 1916 г. [Буяева 2008; *Ставропольские губернаторы...*].

В настоящее время существующий польский национальный топоним, – пожалуй, единственный на Юге России, – сам по себе является одним из факторов, сохраняющим историческую память у нынешних поляков региона.

На территории Северо-Западного Кавказа (Кубанская область и Черноморская губерния) поляки, вместе с другими этническими группами, приняли участие в основании селения Раздольного (район Сочи), кубанской станицы Темнолесской [Селицкий 2008, 6]. Кроме того, как отмечает историк В.С. Пукиш, польские семьи проживали в чешском селе Текос (Текопс), ныне входящем в состав Архипо-Осиповского сельского округа [Пукиш 2011, 103]. Однако еще до советизации региона в этих населенных пунктах поляки практически не значились.

В национальных районах Северного Кавказа жесткого запрета на землеустройство поляков не было. Поэтому большая часть польских сельских поселенцев приходилась на эти регионы. Еще царские власти, не допуская образования польских сел в русских районах Северного Кавказа (Дон, Кубань, Ставрополье, казачьи районы Терского левобережья), не чинили препятствия созданию польских поселений в национальных районах Северного Кавказа, особенно внутри мятежных горских регионов в период Кавказской войны (1817–1864). Наоборот, предполагалось, что польско-славянский этнический элемент позволит этнически «размешать» местные автохтонные этносы. Однако, испытав на себе все тяготы соседства с горцами, страдавшими от малоземелья, польские поселенцы вынуждены были, оставив все нажитое, искать другое пристанище в более безопасных районах Северного Кавказа.

На территории Северной Осетии, кроме Владикавказа, где имелась сплоченная польская община, поляки проживали в станице Архонской, расположенной в 12 км от Владикавказа. Здесь поселилась группа ссыльных поляков – участников восстания начала 1830-х гг. Со временем в станицу прибыли их семьи. Это была первая волна поляков, которые, приняв православие, растворились в казачьей среде. Вторая волна польских переселенцев прибыла в 1939 г. из территорий, присоединенных к СССР в соответствии с пактом Молотова-Риббентропа. Эта группа станичников в большей степени сохранила национальную идентичность, несмотря на то что католический приход во Владикавказе к этому времени был ликвидирован, а ксендз репрессирован. До сих пор в станице живут Гнилицкие, Закшевские, Золотовские, Носалевские, Чернуцкие, Шиманские и др. [Григорашвили-Бураковская 2007].

Больше всего поляков-сельчан проживало на территории Кабарды.

В конце XIX в. царское правительство разрешило 40 польским семьям родом из местечка Осиповице (*Osipowicze*) обосноваться на землях, принадлежавших ингушскому князю генералу Бонухо Базоркину, и образовать хутор. Накануне и в период Первой мировой и гражданской войн, опасаясь нападений со стороны малоземельных горцев, польские поселенцы, оставив все свое имущество, перебрались на станцию Муртазово Владикавказской железной дороги, а оттуда стали расселяться по близлежащим станциям, где и до этого проживали отдельные польские семьи [Горецкий 2015].

Данные о численности поляков-старожилов Нальчикского округа весьма противоречивы. Так, в «Ведомостях о племенном составе населения за 1894 г.» указывалось, что в слободе Нальчик проживало 98 поляков [ЦГА КБР, Р-6. Оп. 1. Ед. хр. 791. Л. 30–32]. По данным «Ведомостей о делении жителей Нальчикского округа Терской области по исповеданиям за 1901 г.» в слободе Нальчик числилось 15 мужчин и 6 женщин католического вероисповедания – все поляки [ЦГА КБР, И-6. Оп. 1. Ед. хр. 538. Л. 37–38].

В Нальчикский округ как раз и направились многие семьи из хутора Базоркина. Накануне революции польские семьи из последнего переселились в хутора Майский, Минский, Грабовец, которые в 1924 г. объединились в село Благовещенка (с 1963 г. оно называлось Первомайское), а также в близлежащие станицы Александровская, Георгиевская, Котляревская, Марьянская, Пришибская, Прохладная, Солдатская и другие. Здесь еще с XIX в., проживали отдельные польские семьи. Так, среди поляков Благовещенки числились потомки И.Д. Боровского, которые вместе с другими своими соотечественниками в 1880-х гг. создали Горловинское товарищество, объединявшее десять хозяйств [ЦГА КБР, Р-6. Оп. 1. Ед. хр. 128. Л. 67; И-6. Оп. 1. Ед. хр. 727. Л. 35].

В этот район переселились поляки Минской губернии, хозяйства которых разорились в результате череды неурожайных годов. Горловинское товарищество образовало хутор Фальманов (по фамилии адъютанта ген. А.П. Ермолова). Такое название упоминается во многих воспоминаниях. В 1923 г. произошёл земельный спор между жителями хутора Грабовец и хутора Фальманов. Не желая обострять конфликт, поляки выразили готовность добровольно перенести свои хозяйства на новые участки, если они им будут выделены [ЦГА КБР, Р-6. Оп. 1. Ед. хр. 316. Л. 205–206]. В 1924 г. жителям Фальманова были отведены земли на берегу реки Баксаненок. Так как часть поляков были родом из Минской губернии, новый хутор получил назва-

ние Минский². Другая часть жителей нового хутора считала своей родиной город Краков, до восстановления в ноябре 1918 г. польской государственности в форме Польской Республики находившийся в составе Австро-Венгрии. На хуторе проживало 138 человек, объединенных в 32 домохозяйства. Повсеместно быстро распространилась весть о польском поселении, в котором говорили на родном языке, сохраняли национальные традиции и веру. И тогда из разных мест на хутор прибыло немало польских семей. Таким образом, к 1926 г. на х. Минском проживало уже 190 поляков [ЦГА КБР, Р-6. Оп. 1. Ед. хр. 316. Л. 234; Р-4. Оп. 1. Ед. хр. 5. Л. 252].

Дома у хуторян были скромные, с камышовыми крышами. Самый лучший дом на хуторе стал своеобразным культурно-религиозным центром, так как построить специальное культовое сооружение советская власть не позволяла. В самой просторной комнате указанного дома собирались жители не только для того, чтобы провести культурные мероприятия с исполнением под скрипку национальных песен и танцев, но и совершить религиозные обряды в соответствии с католическими канонами. Здесь хуторяне отмечали все важные католические праздники. Периодически из Владикавказа (Орджоникидзе) приезжал католический священник, который служил мессу и совершал обряды [Горецкий 2015]. Для венчания, крещения и совершения других религиозных обрядов местные поляки отправлялись в костелы Владикавказа, Пятигорска и других городов. В населенных пунктах, где поляки проживали компактно, в общении друг с другом использовался родной язык. Приветствовались однородные в национальном и конфессиональном отношении браки.

Многие поляки – горожане часто «русифицировали» свои фамилии или брали «более удобную» фамилию супруги. Поляки х. Минский и соседних населенных пунктов стремились сохранять фамилии предков. Встречались у них такие фамилии, как Барановский, Боровский, Буцкий, Горавский, Горецкий, Дашкевич, Жаботинский, Рачковский, Марциновский, Миргородский, Сушинский, Хилинский и другие [Горецкий 2015].

Небольшая группа поляков также проживала в станице Прохладной (с 1937 г. – город) и в Нальчикской слободе, в 1921 г. получившей статус города и административного центра образованной в следующем году Кабардино-Балкарской АО. Как и в других местах, в период безверья храмом для

---

² По другим данным, хутор был основан в 1922 г. В 1924 г. этот хутор был включен в состав новообразованного Первомайского сельсовета. Ныне хутор Минский слился с другими населенными пунктами сельского поселения Благовещенка и фактически представляют собой одно поселение [Минский хутор 2019].

семьи становится жилой дом, а «священником» – старший член семьи, знавший Священное Писание, читавший Библию и следивший за исполнением религиозных обрядов и национальных обычаев домочадцами. Вера и соблюдение традиций на уровне семьи до поры до времени поддерживали национальное самосознание. Однако отсутствие национальной школы, католического прихода, дисперсность проживания, антирелигиозная пропаганда, искусственная интернационализация жизни, направленная на сознательное формирование «национального нигилизма» (в отношении своей этнодисперсной группы) – все это вело к ассимиляции и растворению польского этнического элемента в окружающей национальной среде. Искусственная интернационализация жизни проявлялась в первую очередь в стремлении не допустить мононациональность поселения и поощрении властями заселения хутора жителями других национальностей, что ограничивало сферу использования родного языка за пределами семьи и в целом «размывало» национальную общину.

Несмотря на то что хутор Минский был единственным селом на Северном Кавказе в советский период, где поляки проживали более-менее компактно, даже этот польский островок рассматривался в качестве «пятой колонны» Польши, – как уже говорилось выше, авангарда западного империализма. Вот почему с целью «выполнения плана» борьбы с т.н. «разведывательной, диверсионно-террористической и повстанческой деятельностью империалистической резидентуры» в рамках т.н. «Польской операции» НКВД (Приказ НКВД СССР № 00485 от 15 августа 1937 г.) только на х. Минском без суда и следствия, без предъявления какого-либо конкретного обвинения было арестовано 17 человек, преимущественно наиболее образованных людей, составлявших интеллектуальную элиту сельской польской общины. Сегодня известно, что из репрессированных в село вернулись только трое – измученных и тяжелобольных. Первый из репрессированных на хуторе появился в 1943 г., он был болен туберкулезом. Судьба остальных осталась не раскрытой [Горецкий 2015].

Кульминацией «Польской операции» стало закрытие в 1939 г. всех оставшихся католических храмов на Юге России, сопровождавшееся репрессиями в отношении священников и активистов религиозных общин. Примером может служить судьба священника Антона Карловича Червинского (1881–1938), настоятеля владикавказского храма Вознесения Господня, в 30-е гг. обслуживавшего приходы Грозного, Моздока и Хасавюрта. 2 января 1936 г. он был арестован в Орджоникидзе. 15 декабря того же года состоялся суд, обвинивший А. Червинского, на основании статей 58–10

и 58–11 УК РСФСР, в создании и руководстве контрреволюционной, фашистской и националистической организацией и в контактах с агентами международных разведок. 2 ноября 1937 г. решением Военного трибунала СКВО Червинский был приговорен к расстрелу и полной конфискации имущества. Приговор был приведен в исполнение в январе 1938 г. Также арестованы и приговорены к различным срокам заключения органист храма Обухович (10 лет лагерей), сторож Чучейко и учительница польского языка Альбина Харбих [Боголюбов 2008, 211]. Такая же судьба постигла настоятеля и активистов пятигорского храма Преображения Господня. В числе расстрелянных были председатель пятигорского церковного совета Антоний Казимирович Гатовский (1868–1937/8) и органист храма Антоний Киприанович Добровольский [Акопян 2017].

Разгром городских приходов, арест местной интеллигенции ускорил расстройство польской общины. Родной язык вышел из обихода во взаимоотношениях между соотечественниками и даже членами семьи, еще более скрытый характер приобрела вера. Участились случаи смены фамилии, а при переписях населения – указания на свою национальность.

В настоящее время, несмотря на то что на всех информационных сайтах в числе жителей указанных населенных пунктов поляки не значатся, можно предположить, что они «скрываются» за пунктом «другие». Хотя в информации по конфессиям, например села Благовещенка, к которому примыкает хутор Минский, наряду с другими конфессиями называются и католики. По их инициативе в 2014 г. в селе был построен из камня и самана костел необычной архитектуры. Строительство храма было начато в 2009 г. В сообщении информационного агентства Кабардино-Балкарской Республики об этом храме сообщается, что в республике проживает, по меньшей мере, 150 католиков [*В Кабардино-Балкарии...*]. Это в основном жители села Благовещенка и г. Прохладного. Причем в Прохладном впервые на Юге России в послевоенные десятилетия, по инициативе вернувшихся в 1960-е гг. из Казахстана поляков, немцев и литовцев, оформился католический приход имени Святого Семейства. 27 апреля 1972 г. приход получил официальную регистрацию. На пожертвования общины прихожане приобрели дом для молитв. Так как постоянно действующего священника не было, для проведения религиозных обрядов примерно один раз в три месяца приезжали священники из Литвы. Первым служителем прихода имени Святого Семейства в первой половине 1990-х гг. стал ксендз Бронислав Чаплицкий [Горецкий 2015].

Стойкое национальное самосознание компактно проживавших поляков указанного региона позволило, несмотря на все испытания и значительное сокращение их численности, через несколько десятилетий вернуться к своим корням и вновь зажечь лучик веры.

Таким образом, компактное проживание поляков в сельских общинах обуславливало сравнительно длительное сохранение национальной идентичности. В то же время, какой бы потенциал жизнестойкости ни проявляли национальные общины при дисперсном проживании, в перспективе, рано или поздно (в национальных поселениях), они растворятся в общей массе населения страны пребывания. Сохранение и, самое главное, развитие национальной идентичности в полной мере возможны лишь на родной почве.

Данная статья является постановочной и преследует цель обратить более пристальное внимание исследователей на жизнь поляков, компактно проживавших в сельской местности Северного Кавказа, их повседневность, отношение к своей традиционной вере, восприятию своей этничности.

БИБЛИОГРАФИЯ

- ГАНИСК – Государственный архив новейшей истории Ставропольского края.
РГАСПИ – Российский государственный архив социально-политической истории.
ЦГА КБР – Центральный государственный архив Кабардино-Балкарской Республики.
Акопян Виктор Завенович. 2017. *Ликвидация католических приходов на Юге России в период «Великого перелома»*. В: *Проблемы Российской цивилизации и методики преподавания истории*. Межвузовский сборник научных трудов. Вып. IX. Саратов: Изд-во «Наука»: 50–59.
Акопян Виктор Завенович. 2019. *К истории создания польских национальных секций при властных структурах советской власти на Юге России*. «Acta Polono-Ruthenica» Т. XXIV/4: 155–173.
Боголюбов Александр Александрович. 2008. *Поляки на Северном Кавказе в XIX–XX вв.* Краснодар: Кубанский государственный университет.
Буняева Наталья. 2008. *Еще польска не сгинела!* «Вечерний Ставрополь». (online) <http://vechorka.ru/article/esche-polska-ne-sginela/> (доступ 17.05.2020).
В Кабардино-Балкарии завершают строительство костела из самана. (online) <http://kbrria.ru/obshchestvo/v-kabardino-balkarii-zavershayut-stroitelstvo-kostela-iz-samana-1673> (доступ 17.05.2020).
Всесоюзная перепись населения 1926 года. 1928. Т. 5. Москва: Изд-во ЦСУ СССР.
Горецкий Виталий Федорович. 2015. *Поляки Кабардино-Балкарии*. Нальчик: Филобиблон.
Григорашвили-Бураковская Марианна. 2005. *Поляки в Северной Осетии*. В: *Поляки в России: история и современность*. Краснодар: Кубанский государственный университет.
Ельникова Валентина Борисовна. 2012. *Польские переселенцы на Ставрополье*. (online) http://www.rusnauka.com/35_OINBG_2012/Istoria/4_122708.doc.htm (доступ 17.05.2020).
Канукова Залина Владимировна, Айларова Светлана Ахсарбековна. 2012. *Польская диаспора в Осетии: этнодиаспорная идентичность и ее конфессиональная составляющая*. «Вестник Северо-Осетинского государственного университета им. К.Л. Хетагурова. Общественные науки» № 4: 48–51.

- Минский (хутор)*. (online) <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (доступ 19.05.2020).
- Польский (хутор)*. (online) <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (доступ 19.05.2020).
- Пукиш Владимир Степанович. 2011. *«Мы не такие католики, как поляки...»: к вопросу о религиозных представлениях чехов и поляков Северного Кавказа в конце XIX – начале XX вв.* В: *Мир славян Северного Кавказа*. Вып. 6. Краснодар: Научно-исследовательский центр традиционной культуры «Кубанский казачий хор».
- Селицкий Александр Игоревич. 2008. *Поляки на Кубани: исторические очерки*. Краснодар: Кубанский государственный университет.
- Ставропольские губернаторы: от Эммануэля до Янушевича*. (online) <https://zen.yandex.ru/media/stavgorod/stavropolskie-gubernatory-ot-emmanuelia-do-ianushevicha-5d7792842f-da8600ae042d63> (доступ 10.05.2020).

REFERENCES

- CGA KBR – Central’nyj gosudarstvennyj arhiv Kabardino-Balkarskoj Respubliki [Central State Archive of the Kabardin-Balkar Republic]. (In Russian)
- GANISK – Gosudarstvennyy arkhiv noveyshey istorii Stavropol’skogo kraja [State Archive of the Contemporary History of Stavropol Kray]. (In Russian)
- RGASPI – Rossijskij gosudarstvennyj arhiv social’no-političeskoj istorii [Russian State Archive of Socio-Political History]. (In Russian)
- Akopyan Viktor Zavenovich. 2017. *Likvidaciya katolicheskikh prihodov na Yuge Rossii v period “Velikogo pereloma”* [Liquidation of Catholic parishes in the South of Russia during the “Great turning point”]. In: *Problemy Rossijskoj civilizacii i metodiki prepodavaniya istorii* [Problems of Russian civilization and methods of teaching history]. Interuniversity collection of scientific papers. Vol. IX. Saratov, Nauka Publishing House, pp 50–59. (In Russian)
- Akopyan Viktor Zavenovich. 2019. *K istorii sozdaniya pol’skih nacional’nyh sekcij pri vlastnyh strukturah sovetskoj vlasti na Yuge Rossii* [On the history of the creation of Polish national sections under the Soviet power structures in the South of Russia]. “Acta Polono-Ruthenica” Vol. XXIV/4, pp. 155–173. (In Russian)
- Bogolyubov Aleksandr Aleksandrovich. 2008. *Polyaki na Severnom Kavkaze v XIX–XX vv.* [Poles in the North Caucasus in the XIX–XX centuries]. Krasnodar, Kubanskii gosudarstvennii universitet. (In Russian)
- Bunyaeva Natal’ya. *Esche Pol’ska ne sginela! “Vechernij Stavropol”* [“Evening Stavropol”]. Available at: <http://vechorka.ru/article/esche-polska-ne-sginela/> (Accessed 17 May 2020). (In Russian)
- El’nikova Valentina Borisovna. 2012. *Pol’skie pereselency na Stavropol’e* [Polish immigrants in Stavropol territory]. Available at: http://www.rusnauka.com/35_OINBG_2012/Istoria/4_122708.doc.htm (Accessed 17 May 2020). (In Russian)
- Goreckij Vitalij Fedorovich. 2015. *Polyaki Kabardino-Balkarii* [Poles of Kabardino-Balkaria]. Nalchik, Filobiblon. (In Russian)
- Grigorashvili-Burakovskaya Marianna. 2005. *Polyaki v Severnoj Osetii* [Poles in North Ossetia]. In: *Polyaki v Rossii: istoriya i sovremennost’* [Poles in Russia: history and modernity]. Krasnodar, Kubanskii gosudarstvennii universitet. (In Russian)
- Kanukova Zalina Vladimirovna, Ajlarova Svetlana Ahsarbekovna. 2012. *Pol’skaya diaspora v Osetii: etnodiaspornaya identičnost’ i ee konfessional’naya sostavlyayushchaya* [Polish Diaspora in Ossetia: ethno-disputed identity and its confessional component]. “Vestnik Severo-Osetinskogo gosudarstvennogo universiteta” [“Bulletin of the North Ossetian State University. Social science”] no 4, pp. 48–51. (In Russian)
- Minskij (hutor)* [Minsky (farmstead)]. Available at: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (Accessed 19 May 2020). (In Russian)

- Pol'skij (hutor)* [Polish (farmstead)]. Available at: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (Accessed 19 May 2020). (In Russian)
- Pukish Vladimir Stepanovich. 2011. “*My ne takie katoliki, kak polyaki...*”: *k voprosu o religioznyh predstavleniyah chekhov i polyakov Severnogo Kavkaza v konce XIX – nachale XX vv.* [“We are not such Catholics as the Poles...”: on the religious beliefs of the Czechs and Poles of the North Caucasus in the late XIX – early XX centuries]. In: *Mir slavyan Severnogo Kavkaza* [The world of the Slavs of the North Caucasus]. Vol. 6. Krasnodar, Nauchno-issledovatel'skii centr traditsionnoi kulturi “Kubanskii kazachii hor”. (In Russian)
- Selickij Aleksandr Igorevich. 2008. *Polyaki na Kubani: istoricheskie ocherki* [Poles in the Kuban: historical essays]. Krasnodar, Kubanskii gosudarstvennii universitet. (In Russian)
- Stavropol'skie gubernatory: ot Emmanuelya do Yanushevicha* [Stavropol governors: from Emmanuel to Yanushevich]. Available at: <https://zen.yandex.ru/media/stavgorod/stavropolskie-gubernatory-ot-emmanuelia-do-ianushevicha-5d7792842fda8600ae042d63> (Accessed 10 May 2020). (In Russian)
- V Kabardino-Balkarii zavershayut stroitel'stvo kostela iz samana* [In Kabardino-Balkaria, the construction of a Church made of Adobe is being completed]. Available at: <http://kbrria.ru/obshchestvo/v-kabardino-balkarii-zavershayut-stroitelstvo-kostela-iz-samana-1673> (Accessed 17 May 2020). (In Russian)
- Vsesoyuznaya perepis' naseleniya 1926 goda* [All-Union population census of 1926]. 1928. Vol. V. Moscow, CSO of the USSR. (In Russian)

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5937>

Дата подачи статьи: 9 мая 2020 г.

Дата принятия к печати: 22 августа 2020 г.

ПОЛЯКИ НА КАВКАЗЕ В ОТЧЕТАХ III ОТДЕЛЕНИЯ СОБСТВЕННОЙ ЕГО ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА КАНЦЕЛЯРИИ

Юрий Клычников

Пятигорский государственный университет, Россия

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3345-8793>

e-mail: info@pgu.ru

Аннотация: Статья посвящена рассмотрению работы жандармов, занимавшихся выявлением нелояльно относящихся к имперской власти поляков. На примере дел, которые расследовались представителями власти, показываются различные нюансы во взаимоотношениях между официальным Петербургом и теми польскими солдатами и офицерами, которые оказались на Кавказе в период активного вооруженного противостояния России с частью горских народов края. Объясняются мотивы имевшего место предубеждения к выходцам из Царства Польского. Одновременно демонстрируются примеры добросовестной службы поляков, которые находились на хорошем счету у начальства и служили примером верности присяге. Показано стремление жандармов раскрыть подлинную суть происшествий, связанных с деятельностью лиц, подозреваемых в симпатии к революционным идеям. В работе использованы материалы, ранее не вводившиеся в научный оборот и выявленные в центральных и региональных архивах Российской Федерации, что и обусловило применение обширных цитат в тексте исследования.

Ключевые слова: жандармы, эмиссары, горцы, поляки, Кавказ

Submitted on 9 May, 2020
Accepted on August 22, 2020

POLES IN THE CAUCASUS IN THE REPORTS OF BRANCH III OF HIS IMPERIAL MAJESTY'S CHANCELLERY

Yuri Klychnikov

Pyatigorsk State University, Russia

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3345-8793>

e-mail: info@pgu.ru

Abstract: This article describes the work of gendarmes involved in identifying Poles disloyal to imperial power. Based on cases that were investigated by the authorities, various nuances are shown in the relationship between officials in Petersburg and Polish soldiers and officers who were in the Caucasus during the period of active armed confrontation between Russia and various mountain peoples of the region. The motives of the prejudice towards immigrants from the Kingdom of Poland are explained. At the same time, examples are shown of the good faith service of the Poles, who were in good standing with the authorities and served as an example of fidelity to an oath. The desire of the gendarmes to reveal the true essence of the incidents related to the activities of persons suspected of sympathy for revolutionary ideas is shown. The article uses materials that were not previously introduced into scientific circulation and identified in the central and regional archives of the Russian Federation, which led to the use of extensive citations in the text of the study.

Keywords: gendarmes, emissaries, highlanders, Poles, Caucasus

Работа правоохранительных органов традиционно вызывает диаметрально противоположные оценки, в зависимости от политических предпочтений исследователя. Вместе с тем их безусловная функция, без которой невозможно обойтись ни в одном государстве, зачастую лишена эмоциональной нагрузки и является вполне рутинным действием, исходящим из существующей правовой основы. Именно из этого постулата следует исходить и в оценке работы политической полиции Российской империи, которая стояла на страже существующего порядка и должна была пресекать шаги, которые выходили за рамки правового поля. Данная тема видится перспективной, хотя и сложной для анализа, вследствие скудости источниковой базы

проблемы. Отсюда возникает необходимость в выявлении и предварительном анализе новых документальных свидетельств о различных задачах, которые ставились перед жандармами и решались ими. Объектом статьи стала деятельность III Отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии (СЕИВК) в контексте контроля лояльности оказавшихся на Кавказе подданных империи. Предметом работы стало изучение дел, в которых были упомянуты поляки, в силу различных обстоятельств связанные с регионом и вызывавшие подозрение во враждебности к власти. Статья носит предварительный характер и является продолжением серии публикаций (Ю.Ю. Клычников, С.С. Лазарян), направленных на создание целостного и разностороннего монографического исследования о роли польского фактора в кавказской политике России.

Верность престолу подданных Российской империи из числа поляков вызывала недоверие и настороженность у властей, и на то были веские причины. Волнения, происходившие в западных губерниях, заставляли пристально следить за теми людьми, которые могли нести угрозу государственной безопасности, сочувствовали революционерам либо участвовали в борьбе за обретение независимости от власти Петербурга. Любая информация, которая поступала в III Отделение СЕИВК, тщательно анализировалась и проверялась. При этом перед жандармами не стояла задача сфабриковать дело искусственно и осудить невиновного человека.

Особое внимание обращали на тех, кто находился в рядах вооруженных сил, тем более если речь шла о солдатах и офицерах Отдельного Кавказского корпуса, который вел борьбу с «немирными» горцами. Так, находившийся в Воронежской губернии Корпуса жандармов полковник Коптев в донесении от 6 октября 1832 г. сообщал, что, будучи на станции поселка Можайского Воронежской губернии, он имел беседу с юнкером Тенгинского пехотного полка Аксеновым, который возвращался со службы домой в отпуск. Данный полк был расквартирован в крепости Чернолесской, расположенной в 30 верстах от Ставрополя. На вопрос о том, имеются ли в его полку «нижние чины бывшего польского войска, на службу присланные, каково они служат и ведут себя?», тот ответил, что «прислано в их полк таковых до 500 человек, присовокупя к сему, что он слышал в августе месяце одного полка разжалованного из капитанов (фамилии его не упомнит) произносившего в казарме 8-й мушкетерской роты сего же полка, именно сии слова: «Мы все несчастья которые теперь терпим, то все это чрез императора Николая – доберемся мы до него хоть нескоро, но здорово». После сего мне сказанного [Коптев] спросил юнкера Аксенова, объявил ли он сии слова

полковому командиру своему, на что он отвечал, что сего он не мог сделать, по причине скорого выезда в отпуск, а предполагает, что слышавший юнкер одного же с ним полка объявит сие полковому командиру» [ГАРФ, Ф. 109. Оп. 7. Д. 406. Л. 1 об. – 2.].

Естественно, что с такими мыслями и надеждами доверия поляки не вызывали, хотя командиры подразделений и старались не выносить сор из избы и, как правило, давали своим подчиненным положительные характеристики. В сводных ведомостях, которые отправлялись вышестоящему начальству, в графе «Как ведут себя», писалось: «Хорошо», «По сему списку особых замечаний нет», «Весьма хорошо», «Особо ничего не замечал», «По службе и в поведении дурного не замечено» [РГВИА, Ф. 13454. Оп. 5. Д. 464. Л. 285, 290, 297, 337 и др.]. Видимо, неслучайно юнкер Аксенов предпочел не доводить порочащую его сослуживца информацию до командира, хотя, верный присяге, в итоге и сознался жандармскому офицеру об известном ему эпизоде.

Немало иностранных эмиссаров стремились убедить польских военно-служащих встать на сторону противников России [Клычников 2019]. Такая информация поступала из самых разных источников, в частности, и по линии Военного Министерства. Например, в феврале 1846 г. стало известно, что в руки местных властей попали прокламация, подписанная Адамом Чарторыжским (в другом случае упоминается подпись ЗамоЙского), и медаль «с изображением Адама I-го короля польского, которые доставлены были злоумышленниками на Кавказ» [РГВИА, Ф. 38. Оп. 7. Д. 121. Л. 3, 3 об.]. Игнорировать такие угрозы российская власть, естественно, не могла.

При всем предубеждении к службе жандармов, которое имелось (особенно у либеральной части общества), офицеры, отвечающие за внутреннюю безопасность и контрразведывательную деятельность, работали ответственно и старались не выходить за рамки закона. Примеров такого отношения к делу было немало. Представляется заслуживающим внимания расследование, которое началось осенью 1841 г. и было связано с полученной информацией о тайном обществе, якобы организованном поляками и связанном при этом с интересами иностранного государства.

Находившийся в Воронежской губернии жандармский полковник Свечин (?) в своем секретном рапорте от 24 октября 1841 г. докладывал о поступивших к нему от Таганрогского градоначальника действительного статского советника Отто Романовича Франка данных о некоем рядовом Ростовской инвалидной команды Петре Неймане. Ранее он служил в 8-м линейном полку польских войск, а затем оказался на службе в русской

императорской армии. Этот рядовой поведал, что «шедши из Ростова в Нахичевань встретился с знакомыми ему бежавшим капитаном 9-го Линейного полка Аполлоном Панинским, путешествующим под именем Яна Бухлендера, и французским подданным Девилье, находившимся во время мятежа при генерале Романино» [ГАРФ, Ф. 109. Оп. 16. Д. 251. Л. 1–1 об.].

П. Нейману предложили бежать на Кавказ и заняться там сбором военной информации, в частности, снимать планы имеющихся здесь укреплений. Его заверили, что действовать они будут не одни, а вместе со своими товарищами капитаном Танским и поручиком Кульчицким, которые вернулись в Царство Польское из Франции. До этого он участвовал в революционных выступлениях и считался пропавшими без вести. Оба офицера прибыли в Одессу, а затем отправились в Севастополь, чтобы встретиться с еще одним заговорщиком – бывшим Варшавским академиком, ныне являвшимся рядовым военно-рабочей роты Карлом Цеховским. У него якобы уже были собраны все необходимые разведывательные данные, и теперь «главнейшие замыслы Панинского и Девилье и их вышесказанных товарищей состоят в произведении возмущения между войсками в Грузии и на Кавказе, где много находится поляков. Сверх того Петр Нейман показал, что список прочих мятежников находится у Панинского и Девилье, по словам которых сборный их пункт на возвратном их пути назначен в г. Воронеж» [ГАРФ, Ф. 109. Оп. 16. Д. 251. Л. 2–2 об.].

Не реагировать на столь важную информацию подполковник не мог и отдал распоряжение немедленно задержать заговорщиков, как только они появятся в Воронеже.

Со своей стороны 28 октября 1841 г. шефу жандармов отправил донесение и Таганрогский градоначальник. Он приложил к нему копию с отзывом командующего Ростовскою инвалидною командою поручика Гаврилова, в котором содержалась характеристика фигурирующего в деле П. Неймана. Из нее следовало, что этот рядовой крайне негативно оценивался своим командиром, и градоначальник «предписал Таганрогскому полицмейстеру отправить его Неймана отсюда к своей команде за караулом, а г. Гаврилову писал, чтобы он, до времени, имел Неймана под строгим присмотром для предупреждения новых его отлучек» [ГАРФ, Ф. 109. Оп. 16. Д. 251. Л. 6–6 об.].

Знакомство с фактами, приводимыми поручиком Гавриловым, рисует весьма неприглядный портрет человека, которого вполне можно охарактеризовать как пройдоху и афериста. Командир Ростовской инвалидной командой поведал, что «пойманный в г. Таганроге рядовой вверенной мне команды, поступивший в сем году из Кишиневской градской полиции

на службу рядовой Петр Нейман, который самовольно 5 числа сего месяца (5 октября 1841 г. – Ю.К.) с команды отлучился неизвестно где. После побега его 9 числа прибыл ко мне живущий в г. Нахичеване неизвестный мне учитель танцмейстер и объявил, что Нейман находился у него, так как показался быть мастером для фортепьянов и отпущен от начальника для заработков, где разобравши до тонка фортепьян и тут потребовал от учителя денег 15 руб. ассигнациями на покупку будто бы нужных материалов, где более к нему не явился, и так фортепьян остался не починен» [ГАРФ, Ф. 109. Оп. 16. Д. 251. Л. 7–7 об.].

На поиски этого «мастера фортепьянов» была оправлена команда, но П. Неймана в Нахичевани уже не было. Других махинаций он совершить не успел, но, по словам своего командира, «поведение его Неймана во всех отношениях развратное», и его следует немедленно под караулом доставить обратно в часть [ГАРФ, Ф. 109. Оп. 16. Д. 251. Л. 7 об.].

Резонно предположить, что, пытаясь обелить себя в глазах начальства, рядовой выдумал всю эту историю, но оставить полученную информацию без проверки дотошные жандармы не могли. Они провели обыск и допросили Карла Цеховского, в результате чего выяснился факт его оговора. Согласно донесению из Севастополя от 18 ноября 1841 г., он характеризовался своим командиром майором Зоммером как человек «отличной нравственности, поведения очень хорошего», и начальство даже направляло его в «домовой отпуск» сроком почти на год, с 14 августа 1840 г. по 12 июля 1841 г. Т.е. он не мог все это время находится в главной базе Черноморского флота и собирать разведывательные данные, как ему приписывал П. Нейман. В ходе ничего не давшего обыска «на вопрос же сделанный жандармским капитаном Цеховский отвечал, что совершенно непричастен к возводимому на него подозрению и ничего не слышал о том деле» [ГАРФ, Ф. 109. Оп. 16. Д. 251. Л. 15.].

Информация о столь масштабном заговоре достигла даже императора. Выслушав доклад Шефа жандармов, государь отдал распоряжение «рядового этого, за не объявление своему начальству на месте о свидании его в Ростове с двумя польскими злоумышленниками, ежели показания об этом точно справедливо, и за самовольную отлучку от команды, предать военному суду при резервной дивизии Кавказского корпуса, при которой он ныне содержится на гауптвахте, а между тем начатые по показанию его розыскания о злоумышленниках продолжать» [ГАРФ, Ф. 109. Оп. 16. Д. 251. Л. 18–18 об.]. Таким образом, даже если рядовой Нейман и рассчитывал на послабление властей, выдумывая сведения о тайном обществе и очерняя других людей,

его замысел не осуществился. Жандармы так и не нашли информацию, подтверждающую его слова, и дело было завершено.

Весьма ответственно относились сотрудники службы и к просьбам, которые приходили к ним по поводу смягчения участи тех или иных политически неблагонадежных лиц. Так, глава жандармов Александр Христофорович Бенкендорф лично принял участие в рассмотрении дела помещика Гродненской губернии, рядового Кавказского линейного № 6 батальона Иосифа Бельского, который, будучи в отпуске, не только не вернулся вовремя в часть, но еще и, отправившись в Австрию, встречался там с «помещиком Ценским, известным тамошнему Правительству по неблагонамеренному образу мыслей», и прочими «подозрительными в политическом отношении» людьми [ГАРФ, Ф. 109. Оп. 25. Д. 277. Л. 4 об.].

За него весьма эмоционально умоляла его потенциальная теща, некая Петронелла Росишина (?), чей эпистолярный талант, видимо, развивался под воздействием любовных романов: «Уроженец Гродненской губернии Кобринского града подпоручик Ряжского пехотного полка Иосиф Бельский, за отлучку без дозволения Начальства в союзную Австрийскую державу за возвратом в Империю по Высочайшей Его Императорского Величества Конфирмации, лишен чинов и написан в рядовые с определением на службу в Отдельный Кавказский корпус, без лишения однако ж (по уважению прежних его по службе отличий) дворянских преимуществ». Далее следовали весьма эмоциональные рассуждения об ошибках молодости и неблагоприятном стечении обстоятельств. Своими неосторожными действиями Бельский сделал несчастной и дочь мадам Росишиной, с которой познакомился после возвращения на родину, «и они предположили соединить на всегда свое жребие». Ничто не предвещало затруднений в организации будущего брака, и ожидание «заманило обоих этих молодых нареченных людей в приятные надежды, на слезы и ужасную горесть; Бельский более уже года находясь в рядах воинов Отдельного Кавказского Корпуса искренне раскаян в прежнем оплошном поступке, за который испытывает наказание, и по сему поклялся жизнью своею искупить утраченные неосторожно прежние заслуги, и отличаясь постоянно на поле брани, старался заслужить внимание начальства».

В боях против «немирных» горцев Бельский получил ранение, и теперь Петронелла Росишина рассчитывала на его отставку: «Возврат Бельского на Родину, о сколько ни принес бы неизъяснимой отрады, не только дочери моей, почти исчезающей от опасения потери его как нареченного, но и всей его родни! Изувечие Бельского хотя бы и самое сильное не отвратит немало

приверженных к нему лиц, коих он снискал своею честностью, а благодарность всех нас для великодушного благодетеля его будет беспредельна!» [ГАРФ, Ф. 109. Оп. 25. Д. 277. Л. 1–1 об.].

Был сделан запрос на имя командира Отдельного Кавказского корпуса Евгения Александровича Головина, в котором А.Х. Бенкендорф просил, чтобы тот уведомил, «как ведет себя означенный Бельский и находите ли Вы, м.б. с своей стороны, его заслуживающим увольнения из его части» [ГАРФ, Ф. 109. Оп. 25. Д. 277. Л. 2.].

Полученные сведения говорили о том, что данный солдат заслужил снисхождения и своей храбростью искупил провинность перед императором. Евгений Александрович сообщал, что тот «ведет себя хорошо, усерден в службе и образа мыслей благонамеренного и что потому просьба родственников об увольнении его на родину заслуживает внимания». Далее командир пишет следующее: «Присовокупить обязываюсь, что об увольнении этом, впрочем, я буду ходатайствовать также и с своей стороны, в представлении за отличия против горцев в делах 6 и 7 апреля при Назрановском укреплении, потому что Бельский, кроме того что участвовал в них с отличием, в последствии находясь в команде, высланной от Волынского пехотного полка в Голашковский лес, для рубки строевого леса, ранен был в правую руку пулею, с повреждением кости, и как лишившийся вследствие этой раны движения ноги, сделался неспособен к фронтовой службе» (письмо датировано 8 января 1841 г.) [ГАРФ, Ф.109. Оп.25. Д.277. Л. 3–3 об.].

Многие поляки могли не испытывать симпатии к российской власти, но при этом честно выполняли свой воинский долг. Пули, шашки и кинжалы горцев быстро примиряли вчерашних противников, которые теперь готовы были «еще подрасться за царя» (строки из песни сочиненной в 1839 г. «разжалованным Зяблицким») [РГВИА, Ф. 38. Оп. 7. Д. 51. Л. 21 об.].

Глубокое знание проблемы жандармские офицеры продемонстрировали, когда, выполняя циркуляр из Петербурга, весной 1850 г. высказались о том, «в какой степени может быть вредно поселение в Кавказском крае лиц польского происхождения, участвовавших в неблагонамеренных тайных обществах» [ГАРФ, Ф. 109. Оп. 25. Д. 258. Л. 3.]. Ни о каком формализме здесь речь даже не шла. Каждый из них исходил из собственного опыта и обстоятельств тех мест, где им было назначено нести службу. В итоге была создана обобщающая аналитическая справка, из которой можно было получить представление не только о поляках, но и о ситуации в крае в целом.

Так, штаб-офицер Тифлисского пункта Щербаков считал, что «водворение политических преступников польского происхождения в Тифлисе,

где всегда удобно иметь за ними строгий надзор, не поведет за собой никаких дурных последствий» [ГАРФ, Ф. 109. Оп. 25. Д. 258. Л. 3 об.–4.]. На основании своих наблюдений жандармский офицер рассудил, что революционные идеи вряд ли найдут сторонников у местного населения, чей менталитет весьма далек от европейского.

Курировавший Ставропольский пункт Юрьев в своих выводах был не столь однозначен и обозначил следующее понимание вопроса: «В Войсках Кавказского Корпуса и по всем ведомствам управления здешним краем и ныне находится на службе значительное число уроженцев польских и западных губерний, и хотя за действиями и образом мыслей их трудно следить, но за всем тем полагает, что водворение не многих политических преступников из поляков не сделает существенного вреда краю, если, проживая в главных местах, они могут быть постоянно на виду начальства и подлежать неослабному надзору». Однако он опасался, что, будучи на курортах Кавказских Минеральных Вод, такие ссыльные могли наладить контакты с приезжими из других частей империи, и потому выступал против их размещения в Пятигорье. К местам нежелательным для поселения поляков, обвиняемых в революционной деятельности, он относил пограничные пункты и казачьи станицы, «где не может быть за ними должного надзора» [ГАРФ, Ф. 109. Оп. 25. Д. 258. Л. 4–4 об.].

Противоположных взглядов придерживался отвечавший за Кутаисский участок штаб-офицер Коппозь (?). Он, видимо, имел негативный опыт пресечения антиправительственных настроений, т.к. «служил довольно долгое время в Царстве Польском и в Западных губерниях и близко ознакомившись с национальным духом поляков и неблагонамеренным образом их мыслей». Отсюда и его категорическое несогласие размещать их в иноэтничном окружении, которому только предстояло прививать идеи законопослушания. Поляки же, по его мнению, «будучи от природы возмутительного нрава и питая всегда в душе своей чувство нерасположения к Правительству нашему, могут с некоторым успехом передавать идеи свои и внушать такие же неприязненные чувства здешнему юношеству, из среды коего многие могут быть доверяемы их воспитанию» [ГАРФ, Ф. 109. Оп. 25. Д. 258. Л. 4 об.–5.].

Его поддерживал Змеев, в ведении которого находился Дербентский пункт: «Младенческое состояние нравственного образования здешнего народа, фанатизм его и недоверчивость к Правительству требует примеров строгой нравственности: малейшее уклонение от оной может сильно действовать на него; между тем чувство злобы, питаемое политическими преступниками из поляков за понесенное ими наказание и вредные идеи

их легко могут быть передаваемы туземцам». Учитывая, что его служба проходила в крае, еще недавно являвшимся «очагом» вооруженного противостояния, он считал «весьма вредным поселение между оными подобных лиц» [ГАРФ, Ф. 109. Оп. 25. Д. 258. Л. 5–5 об.].

Весьма осторожен был в выводах жандарм Фридриц из Шемахи. Его ответ выглядит достаточно расплывчатым и, видимо, должен пониматься как согласие на поселение поляков, но в ограниченном числе: «Уроженцы Царства Польского, состоящие здесь на государственной службе, постоянно стараются находиться между собою в тесных отношениях и сколько возможно удаляться от общества Русских, если в особенности не обязывает их к сближению с ними прямая зависимость или какая-нибудь выгода». Среди местной феодальной верхушки были те, кто в свое время проходил службу в Царстве Польском и овладел польским языком. Такие люди легко находили контакт с ссыльными и могли воспринять и их идеи. А потому, продолжая свою мысль, Фридриц констатировал: «Конечно, водворение двух-трех политических преступников из этой нации на жительство в Шемахинской губернии, при бдительном за ними надзоре, не может иметь влияния в обществе; но с поселением там значительного числа подобных лиц нельзя не ожидать дурных последствий...». В качестве аргумента, объясняющего его настороженность, он приводил пример визит на вверенный ему участок польского ксендза, который приехал «для исполнения духовных треб», а сам «внушал солдатам Линейных батальонов польского происхождения идеи, противные видам нашего Правительства» [ГАРФ, Ф. 109. Оп. 25. Д. 258. Л. 5 об.–6.]. Эта проблема уже не раз возникала во взаимоотношениях между имперской администрацией и польскими военнослужащими, но эффективных способов ее решения так и не выработалось [Лазарян 2020, 48].

И наконец, возглавлявший Кизлярский пункт Голубинин (?) отвечал: «Судя по неприязненным чувствам поляков к Правительству, тесной связи их между собою и склонности толковать в обольстительном виде последние события в Западной Европе, трудно полагать, чтобы поселение в здешнем крае политических преступников польского происхождения, не способствовало развитию неприязненного их стремления и не имело вредного на местных жителей влияния» [ГАРФ, Ф. 109. Оп. 25. Д. 258. Л. 6–6 об.].

Подводя итог, начальник 6-го округа корпуса жандармов в Тифлисе П. Черкасов сделал следующий вывод: «По соображении мнений этих я полагаю с своей стороны, что поселение в Кавказском крае политических преступников какой бы ни было нации, тем более из поляков, всегда неприязненных к Правительству нашему и более или менее усвоивших себе

возмутительные идеи и дух Западной Европы, должно быть допущено с большою осмотрительностью». Он не возражал против такой практики, замечая что «от водворения небольшого числа политических преступников польского происхождения в главных местах здешнего края, где они могли бы быть под неослабным надзором и в виду начальства, нельзя предположить вредных последствий; но с постепенным размножением их здесь, где и без того состоит на службе значительное число поляков, едва ли может быть покойно Правительство: от такого соединения их может последовать вредное влияние как на общество, так и на ход дел и притом всегда можно ожидать от беспокойного стремления их, и личных неприязненных поступков и предприятий» [ГАРФ, Ф. 109. Оп. 25. Д. 258. Л. 6 об.–7 об.].

Это мнение несколько расходится с устоявшимся взглядом на Кавказ как на «теплую Сибирь». Местная администрация нуждалась в лояльных подданных, и без того испытывая серьезные проблемы с горцами, весьма тяжело привыкшими к порядкам, присущим государству. Дополнительная «головная боль» в лице польских инсургентов явно не приглянулась жандармам, которым пришлось бы следить еще и за этим проблемным контингентом.

Между тем у местных жандармов было немало причин опасаться проникновения на Кавказ враждебных элементов, сведения о которых регулярно собирались по всему миру. К примеру, 1 августа 1869 г. начальник Ставропольского губернского жандармского управления сообщал наказному атаману Кубанского войска о тревожной информации, которая была получена от «императорского поверенного в делах в Константинополе». От атамана требовали содействия в задержании, в случае появления в пределах области, тайных агентов, принадлежащих к польскому революционному обществу Martnisglory (?), которые направлялись из Парижа в Крым и на Кавказ. Они могли действовать «под личиною торговцев полотном, каковым они занимались в Константинополе». О достаточно успешной работе жандармов говорит тот факт, что заранее стали известны имена и приметы некоторых из злоумышленников [ГАКК, Ф. 774. Оп. 1. Д. 392. Л. 58–58 об.].

Такое внимание к возможному появлению польских агентов в крае было неслучайно. Ситуация на Кавказе оставалась весьма напряженной, и власти опасались рецидивов вооруженного противостояния, которое еще недавно сотрясало регион. Одновременно с этими мерами предпринимались шаги по установлению наблюдения за турецкими и персидскими подданными, которые приезжали на южную окраину империи и старались завязать контакты с местными горскими обществами [ГАКК, Ф. 774. Оп. 1. Д. 392. Л. 9 об.]. Зная, что европейские противники России ранее привлекали поляков для

разжигания войны на Кавказе, жандармы старались заранее купировать возможную угрозу с их стороны. Поступали сведения – «горцы верят рассказам, что англичане, французы, турки явятся отнять для черкесов Западный Кавказ» – и в сложившихся обстоятельствах действия правоохранительных органов представляются вполне адекватными ситуации [ГАКК, Ф. 774. Оп. 1. Д. 392. Л. 19].

Тревожная информация появлялась и в дальнейшем. Так, в 1871 г. из Константинополя в секретном отношении «генерала Игнатьева к тайному советнику Вестману» поднимался вопрос о том, что «хотя, по-видимому, политические обстоятельства и не благоприятствуют мечтам поляков о возможности восстановить независимость Польши, при всем том большинство этих выходцев не теряет надежды достичь осуществления своих предположений... В этом убеждении польская партия деятельно старается заблаговременно подготовить для себя в различных местностях России точки опоры и для этого нередко прибегает к возбуждению против правительства инородческих элементов населяющих империю. Таким образом, нам сделалось на днях известным, что поляки, проживающие в Турции, обратили, между прочим, свое внимание на Кавказский край и на разноплеменные народности его населяющие. Они не только делают злонамеренные внушения всем Кавказским выходцам, но при помощи тайных агентов успевают вести интриги в самом крае, прельщая означенные народности перспективою возможности возвратить себе самостоятельность и надеждою, что Польша, сделавшись независимой, не преминет оказать содействие всем этим племенам к освобождению от владычества России» [ГАРФ, Ф. 109 с/а. Оп. 2. Д. 542. Л. 1–1 об.]. При этом только агитацией дело не ограничивалось. Поступала информация, что в край завозилось оружие, которым предполагалось воспользоваться в нужный момент.

Такого рода обстоятельства необходимо учитывать при выяснении причин сохранения некоторой настороженности к выходцам из польской среды. Наказывая участников революционных волнений, власти при этом старались не выходить за рамки правового поля, стремясь отыскивать подлинных, а не вымышленных нарушителей законности. Нельзя отрицать наличие предубеждения к полякам у части общества, но такие настроения вряд ли стоит связывать с официальной политикой властей, целью которых было органично инкорпорировать их в состав имперского суперэтноса. Тому подтверждение – ответственность жандармских дознавателей при ведении дел, связанных с польскими фигурантами.

БИБЛИОГРАФИЯ

- ГАКК – Государственный архив Краснодарского края. Фонд 774. Канцелярия помощника начальника Кубанской области по управлению горцами, г. Екатеринодар Кубанской области.
- ГАРФ – Государственный архив Российской Федерации. Фонд 109. Третье Отделение Собственной Его Императорского Величества канцелярии.
- РГВИА – Российский государственный военно-исторический архив. Фонд 38. Департамент Генерального штаба.
- РГВИА – Российский государственный военно-исторический архив. Фонд 13 454. Штаб войск Кавказской линии и Черномории расположенных.
- Клычников Юрий, Лазарян Сергей. 2019. *Польские инсургенты в рядах «немирных» горцев*. Ред. Ермакова В.П.. Пятигорск: Пятигорский государственный университет.
- Лазарян Сергей, Клычников Юрий. 2020. *Политика правительства Российской империи в отношении католического духовенства в Царстве Польском и на Кавказе в первой половине XIX века: причина постановки проблемы*. «Гуманитарные и юридические исследования» № 1: 41–50.

REFERENCES

- GAKK – Gosudarstvennyj arhiv Krasnodarskogo kraja. Fond 774. Kancelyariya pomoshchnika nachal'nika Kubanskoj oblasti po upravleniyu gorcami, g. Ekaterinodar Kubanskoj oblasti [State Archive of the Krasnodar Territory. Fund 774. Office of the Assistant to the Chief of the Kuban Region for Highlanders Management, Ekaterinodar, Kuban Region]. (In Russian)
- GARF – Gosudarstvennyj arhiv Rossijskoj Federacii. Fond 109. Tret'e Otdelenie Sobstvennoj Ego Imperatorskogo Velichestva kancelyarii [State Archive of the Russian Federation. Fund 109. The Third Branch of His Imperial Majesty's Own Chancellery]. (In Russian)
- RGVIA – Rossijskij gosudarstvennyj voenno-istoricheskij arhiv. Fond 38. Departament General'nogo shtaba [Russian State Military Historical Archive. Fund 38. Department of the General Staff]. (In Russian)
- RGVIA – Rossijskij gosudarstvennyj voenno-istoricheskij arhiv. Fond 13 454. Shtab vojsk Kavkazskoj linii i Chernomorii raspolozhennyh [Russian State Military Historical Archive. Fund 13454. The headquarters of the troops of the Caucasian line and Montenegro located]. (In Russian)
- Klychnikov YUrij, Lazaryan Sergej. 2019. *Pol'skie insurgenty v ryadah "nemirnyh" gorcev* [Polish insurgents in the ranks of "non-peaceful" highlanders]. Ed. Ermakova V.P. Pyatigorsk, Pyatigorskij gosudarstvennyj universitet. (In Russian)
- Lazaryan Sergej, Klychnikov Yurij. 2020. *Politika pravitel'stva Rossijskoj imperii v otnoshenii katolicheskogo duhovenstva v Carstve Pol'skom i na Kavkaze v pervoj polovine XIX veka: prichina postanovki problem* [The policy of the government of the Russian Empire in relation to the Catholic clergy in the Kingdom of Poland and the Caucasus in the first half of the 19th century: the reason for the problem]. "Gumanitarnye i yuridicheskie issledovaniya" no 1, pp. 41–50. (In Russian)

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5939>

Дата подачи статьи: 9 мая 2020 г.

Дата принятия к печати: 22 августа 2020 г.

ПОЛЬСКИЙ АСПЕКТ В РЕАЛИЗАЦИИ УКАЗА О БЕССРОЧНЫХ ОТПУСКАХ ДЛЯ НИЖНИЙ ЧИНОВ РОССИЙСКОЙ АРМИИ В 30–50-Е ГОДЫ XIX ВЕКА НА ПРИМЕРЕ ОТДЕЛЬНОГО КАВКАЗСКОГО КОРПУСА

Сергей Лазарян

Пятигорский государственный университет, Россия

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2440-7118>

e-mail: aflost@yandex.ru

Аннотация: В статье рассказывается о причинах, принципах и характере реализации царского указа о досрочных отпусках для нижних чинов в Российской армии. Одновременно сделана попытка проследить судьбы поляков, которые оказались на Кавказе в период активного вооружённого противостояния России с непримиримой к ней частью горских народов. Объясняются мотивы военного командования, отказавшего выходцам из Царства Польского в отставке от службы, несмотря на их продолжительное пребывание в войсках и добросовестное исполнение ими служебных обязанностей. На основании выявленных документов и проведенного анализа делается вывод о том, что поляки сделались заложниками своего высокого образовательного уровня и культурного развития. Особенно это касалось нижних чинов армии, которые в России за редким исключением были грамотными, не говоря об высоком образовании. Польские дворяне и мещане, отправленные рекрутами в российскую армию на Кавказ, стали ценнейшим подарком местному командованию, от которого оно не собиралось отказываться.

Ключевые слова: российская армия, бессрочный отпуск, военная служба, поляки, Кавказ

Submitted on 9 May, 2020
Accepted on August 22, 2020

THE POLISH ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF THE DECREE ON UNLIMITED LEAVE FOR THE LOWER RANKS OF THE RUSSIAN ARMY IN THE 1830-50S BASED ON THE EXAMPLE OF THE INDEPENDENT CAUCASIAN CORPS

Sergej Lazarian

Pyatigorsk State University, Russia

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2440-7118>

e-mail: aflost@yandex.ru

Abstract: This article describes the reasons, principles and nature of the implementation of the tsar's decree on early leave for lower ranks in the Russian army. At the same time, an attempt was made to trace the fate of Poles who found themselves in the Caucasus during the period of the active armed confrontation of Russia with various hostile mountain peoples. It explains the motives of the military command, who refused to leave the Polish Kingdom to resign from service, despite their long presence with the troops and the conscientious performance of their duties. Based on the identified documents and an analysis, it is concluded that the Poles became hostages of their high educational level and cultural development. This was especially true of the lower ranks of the army which, in Russia, with rare exceptions, were literate, not to mention having higher education. Polish nobles and bourgeoisie, sent as recruits to the Russian army in the Caucasus, became a valuable gift to the local command, which were not to be refused.

Keywords: Russian army, unlimited vacation, military service, Poles, Caucasus

С ростом продолжительности и масштабов вооруженных конфликтов в Европе, решать задачи по достижению политических, военных и всех иных целей войны армиями мирного времени стало невозможно. Во многих государствах мира эта проблема разрешилась «путем создания резерва (мобилизационного) людей, военного имущества и снаряжения, который использовался для наращивания сил и средств накануне и во время войны, а также для восполнения потерь» [Рюстов, III, 133].

Начало образованию военно-обученного запаса армии с целью увеличения ее численности в случае войны в России было положено в 1834 г. Указом императора Николая I от 30 августа, по которому срок военной службы нижних чинов уменьшился с 25 до 20 лет с последующим пребыванием в течение 5 лет в бессрочном отпуске. Этим же Указом нижних чинов, беспорочно отслуживших 15 лет, разрешалось увольнять в бессрочный отпуск на 5 лет [ПСЗРИ, IX, 845–885].

Такое увольнение нижних чинов в бессрочный отпуск, который предшествовал отставке, имел целью «сблизить их с своим семейством, не ослабляя силу войска в случаях надобности, ... возвратит работников в менее преклонном возрасте и не потерявшим ещё трудоспособности, а также чтобы достигнуть, ради экономии, уменьшения наличной численности армии, не нарушая системы ее организации и сохраняя возможность быстро пополнить ее до боевого штата основательно обученными людьми» [ПСЗРИ, IX, 745].

Власти ожидали от введения системы бессрочных отпусков укрепления дисциплины в войсках. «Сия оказанная войскам милость, дарованная с условием беспорочного служения... будет иметь весьма полезное влияние на поведение нижних чинов, а им доставляет новое и сильное средство приобрести усердие к себе и преданность солдата, так как сей последний не иначе может воспользоваться отпуском, как по засвидетельствованию начальства о беспорочном его служении» [*Россия под надзором*... 2006, 122].

Для осуществления увольнения нижних чинов в бессрочный отпуск была установлена соответствующая процедура, отраженная в законоположениях Российской империи [ПСЗРИ, IX, 850–853]. Ежегодное назначение нижних чинов в бессрочный отпуск предоставлялось в войсках, где резервы не отделялись от действующих частей, корпусным командирам. Затем соответствующими командирами подразделений составлялись формулярные списки всем нижним чинам, прослужившим беспорочно 20-летний срок. На списках делались надписи под именами и прозваниями увольняемых в бессрочный отпуск, в которых указывалось место, куда увольняемый собирался отбыть. Затем списки снова перепроверялись на предмет того, подвергались ли во время службы отпускаемые нижние чины взысканиям или штрафам. Если таковые выявлялись, то назначенные в бессрочный отпуск люди лишались такого права.

Далее устанавливался действительный срок 20-летней службы через обращение в Казенные палаты тех губерний, из которых нижние чины поступали на службу. Палаты должны были указать год, месяц и число поступления их в рекруты.

Затем командиры военных подразделений, в которых проходили службу нижние чины, делали представление в Инспекторский департамент Военного министерства. Все списки отпускников должны были представляться к 1 мая каждого года от полков через бригадного командира и начальника дивизии корпусному командиру.

По окончании проверки списков в корпусных штабах и в штабах резервных дивизий, корпусные командиры разрешали увольнение нижних чинов в бессрочный отпуск, делая об этом соответствующую надпись на представленных списках. Увольнения происходило 1 сентября текущего года.

Устанавливался также соответствующий порядок отправки нижних чинов в бессрочный отпуск [ПСЗРИ, IX, 853–855]. Их собирали в полковые и батальонные штаб-квартиры и там наделяли жалованием и артельными деньгами, снабжали годовыми вещами (мундиром с панталонами, шинелью, фуражкой, шапкой и ранцем) по сроку того года, в который те увольнялись. Все вещи выдавались в собственность нижним чинам. Далее заполнялись отпускные билеты (для поляков на русском и польском языках) [ГАСК, Ф. 68. Оп. 1. Д. 2399. Л. 25–40], представлявшие собой печатные бланки на толстой бумаге, доставлявшиеся из Инспекторского департамента Военного министерства.

Затем уволенные в бессрочный отпуск нижние чины исключались из списков своих подразделений. Им прекращалось всякое содержание от казны, кроме довольствия, необходимое на время пути и пенсионеров за знаки отличия и за раны, полученные в сражениях. После этого отпускники отправлялись на сборные пункты, которые назначались корпусными командирами. На сборных пунктах их разделяли на особые команды, соответственно тому, в какие губернии они проследуют, а для сопровождения этих команд назначались нарочные – штаб- или обер-офицеры, уроженцы соответствующих губерний.

Офицеры сопровождения снабжались особыми предписаниями для отправки команд в губернии, маршрутом следования команд по назначению, кормовыми деньгами для нижних чинов и отпускными билетами на каждого отпускника. После этого команды выступали по назначению, погрузившись в заранее заготовленное число обывательских подвод.

В команды численностью до 50 человек офицеров не назначали, а отправляли людей посредством Внутренней стражи. По прибытии на места назначения людям раздавались отпускные билеты и выдавались денежные средства [ПСЗРИ, IX, 185].

Плененные солдаты бывшей Польской армии, отправленные служить на Кавказ в действующую армию, а также рекруты, набранные по конскрипционным спискам, проходили службу в России на общих основаниях. Первые попытки провести отставки и возвращения в Польшу для тех, кто выжил и служил беспорочно, начались только в августе 1851 г.

Например, в связи с приказом, отданным по войскам Отдельного Кавказского корпуса от 11 августа 1851 г. № 130 «по силе Высочайшего повеления, объявленного в приказе по этому корпусу от 21 ноября 1850 г. № 189, пункт 3» нижние чины, «поступившие в российские войска из бывшей Польской армии и взятые в плен во время мятежа», состоявшие при Ставропольском полицейском управлении, рядовые: Валентий Коза, Станислав Орловский, Игнаци Залевский, Миколай Ковальский, Францышек Зайковский, Ян Петровский, Антоний Кшецкий, Войцех Казакевич, Ян Казимирчук, Якуб Савельга, Август Ежка, Юстин Адамович, Криштоф Славянский – получили право отставки за беспорочную выслугу 15 лет [ГАСК, Ф. 68. Оп. 1. Д. 2399. Л. 1–1 об].

Бюрократическая машина требовала, чтобы с отношением по этому поводу Ставропольское полицейское управление обратилось в Ставропольское губернское правление, прося его выйти с запросом к Штабу войск Кавказской линии и Черномории, чтобы получить подтверждение на право отставки перечисленным нижним чинам от военного управления, к которому они были приписаны.

Дежурный штаб-офицер соответствующего ведомства 19 февраля 1852 г. предоставил разъяснения и подтвердил право перечисленным полицейским служащим получения отставки, тем паче, что фактически они отслужили более указанного в Высочайшем повелении срока. Ставропольскому полицейскому управлению было приказано, составив формулярные списки о службе указанных рядовых, и вместе с отношением дежурного штаб-офицера исходатайствовать у военного командования Отдельного Кавказского корпуса им увольнения в отставку.

Из формулярных списков можно было узнать, что рядовые: Валентий Коза был уроженцем Краковского воеводства Оскольского повета деревни Кручев. В русскую службу поступил 1 мая 1832 г.; Станислав Орловский – уроженец Плотского воеводства, Красностовского обвода, из мещан. Взят в плен 5 июня 1832 г. и зачислен в Кавказский линейный № 1 батальон 2 мая 1833 г.; Игнаци Залевский, Плотского воеводства Пултусского повета города Макув, из мещан. Взят в плен 5 мая 1832 г., зачислен в Кавказский линейный № 1 батальон 6 марта 1833 г.; Николай Ковальский – уроженец Плотского

обвода и воеводства Притувского города Сероцка, из мещан, в российскую службу зачислен 5 мая 1832 г.; Францышек Зайковский был родом Августовского воеводства, Ломженского обвода, местечка Савоетки, из мещан. В русскую службу вступил 5 мая 1832 г.; Ян Петровский, Августовского воеводства, Ломженского обвода, деревни Ежова из вольных людей. В российскую службу вступил 30 августа 1832 г.; Антоний Кшецкий – выходец из Подляцкого воеводства города Перцова, из мещан. В русскую службу вступил 26 августа 1832 г.; Войцех Казакевич – уроженец Августовского воеводства, Сентского обвода, деревни Юрека, из крестьян. В российскую службу вступил 5 мая 1832 г.; Ян Казимирчук – уроженец Люблинского воеводства Красностовского обвода села Старовела, из шляхт, не имеющих дворянства. В российскую службу вступил 2 мая 1833 г.; Якуб Савельга родом из Калешкого воеводства Мехавского обвода, деревни Ксёнж, из крестьян. Взят в плен 30 мая 1831 г. и поступил рядовым в Кавказский линейный № 1 батальон 4 ноября 1831 г.; Августин Ежка – уроженец Мазовецкого воеводства города Варшавы, из мещан. Взят в плен 17 июля 1832 г. и поступил рядовым в Кавказский линейный № 1 батальон 13 июля 1833 г.; Юстин Адамович – уроженец Августовского воеводства Марьямпольского повета, из мещан. В российскую службу поступил 5 мая 1832 г.; Криштоф Славянский – уроженец Княжества Познаньского местечка Острова, из мещан. В российскую службу поступил 4 января 1834 г. [ГАСК, Ф. 68. Оп. 1. Д. 2399. Л. 4–8 об].

По инстанции формулярные списки перечисленных полицейских служителей из поляков были отправлены в Инспекторский департамент Военного министерства с просьбой об их отставке за выслугу в российской службе установленных лет.

Желая посодействовать полякам и будучи довольным их службой, Ставропольское полицейское управление подало рапорт в Ставропольское губернское правление, в котором сообщалось, что рядовые Станислав Орловский, Антоний Кшецкий и Францышек Зайковский, «находясь на службе при сем управлении более 8 лет при хорошем их поведении, всегда исполняли долг службы со всею точностью и никогда не пьянствовали и в других дурных поступках не замечены» [ГАСК, Ф. 68. Оп. 1. Д. 2399. Л. 9]. Поэтому, по мнению полицейского управления, они заслужили внимание со стороны начальства и должны быть награждены на основе существующего законоположения при отставке унтер-офицерскими званиями.

Инспекторский департамент Военного министерства согласился с доводами Ставропольского полицейского управления, сообщив об этом управляющему гражданской частью в Ставропольской губернии 8 апреля 1852 года

[ГАСК, Ф. 68. Оп. 1. Д. 2399. Л. 12 об]. Свое согласие на присуждение унтер-офицерских званий поименованным полицейским из поляков дал командующий войсками на Кавказской линии и Черномории генерал-лейтенант Н.С. Завадовский.

Надо отметить, что полицейская служба в кавказских городах требовала многих усилий, так как она проходила на фоне продолжавшегося противостояния с горцами. Рядовых полицейских набирали из воинских команд (т.н. инвалидные команды). Они несли караульную и конвойную службу, следили за безопасностью путей сообщения, задерживали бродяг и беглецов, следили за соблюдением порядка в общественных местах в обычные дни и во время стихийных бедствий, осуществляли пожарный надзор, ловили бродячий скот по улицам, следили за тем, чтобы никто не писал бранных слов на заборах, чтобы домохозяева держали собак на привязи, охраняли присутственные места, почты и тюрьмы, противодействовали пьяным дебошам. Непослушных требовалось задерживать и приводить в полицейский участок, но действовать осторожно и с человеколюбием. Кроме того, в обязанности полицейских входил розыск беглых крестьян, раскольников, лиц, скрывавшихся от административного надзора.

Кавказ, будучи местом беспокойным, привлекал отчаянных людей. Туда часто бежали преступники от преследования и наказания. Достаточно часто полицейским приходилось исполнять циркулярные предписания Министерства внутренних дел (МВД) по поиску лиц, бежавших из-под надзора или из-под стражи из весьма отдаленных мест империи. Искали беглых солдат, крестьян, бежавших от своих помещиков, скрывающихся проштрафившихся чиновников, не являвшихся в полки длительное время офицеров. В течение только двух месяцев 1833 г. (февраль-март) в Ставрополе было получено из МВД 85 предписаний о поиске и задержании беглецов. В 1836 г. Ставропольской полицией было задержано 89 человек [Ушмаева, 2018, 22]. Таким образом полицейская служба хоть и отличалась от военной и была некоторым послаблением для солдат инвалидных рот, но оставалась не менее тягостной и беспокойной.

Позднее, 22 апреля 1852 г., от дежурного генерала Главного штаба по Инспекторскому департаменту Военного министерства пришло к гражданскому губернатору Ставропольской губернии разъяснение, из которого следовало, что нижние чины из уроженцев Царства Польского по выслуге 15 лет могут быть уволены в бессрочный отпуск, а отставку могут получить на основании общих правил по истечении 25 лет всей службы.

Кроме того, из показанных в списке 13 человек нижних чинов Ставропольской градской полиции: Валентий Коза, Игнаци Залевский, Францышек Зайковский, Войцех Казакевич, Ян Казимирчук, Август Ежка, Юстин Адамович, Криштоф Славянский, прослужившие 15 лет беспорочно, подлежат увольнению в бессрочный отпуск. Прочие 5 человек, значившиеся в списке, поскольку подвергались на службе взысканиям и штрафам, не имеют права на бессрочный отпуск. В отставку они могут быть уволены только тогда, когда сверх 25-летнего срока прослужат за каждый штраф по 2 года [ГАСК, Ф. 68. Оп. 1. Д. 2399. Л. 13 об–14].

Вместо отправляемых в бессрочный отпуск 8 человек полицейских служащих уроженцев Царства Польского было приказано назначить 8 человек рядовых из военного ведомства и сообщить о том в штаб войск Кавказской линии и Черномории. Были назначены рядовые из Егерского генерал-адъютанта князя А.И. Чернышева полка.

Когда шла полным ходом подготовка к увольнению в бессрочный отпуск 8 человек рядовых из уроженцев Царства Польского, собирались соответствующие документы и составлялись распоряжения, 22 июня 1852 г. пришло приказание из канцелярии командующего Отдельным Кавказским корпусом (ОКК) со ссылкой на Высочайшее повеление от 20 декабря 1834 г., которое приостанавливало увольнение в бессрочный отпуск нижних чинов Кавказского корпуса. Если же таковые отпуска иногда разрешались, то только «во внимание к особым ходатайствам начальства» [ГАСК, Ф. 68. Оп. 1. Д. 2399. Л. 22 об]. Но так как командующий ОКК не просил об этом, то нижним чинам, служащим Ставропольской полиции, было отказано в праве на бессрочный отпуск. Косвенным подтверждением не случившейся отставки были незаполненные бланки отпускных билетов, предназначенных для вышеперечисленных нижних чинов из поляков [ГАСК, Ф. 68. Оп. 1. Д. 2399. Л. 25–40].

Командующий ОКК князь М.С. Воронцов, предоставленными ему императором полномочиями приостановил действие императорского же повеления от 1851 г., ссылаясь на особое царское распоряжение по войскам ОКК от 1834 г. На это у главного командования ОКК были особые причины. Тяготы кавказской службы и войны с немирными горцами вели к большим потерям в войсках, особенно среди нижних чинов. За период с 1801–1864 гг. ОКК потерял 24946 чел. убитыми, 65322 чел. ранеными, 6007 чел. пленными. Санитарные потери от болезней и других лишений значительно превосходили боевые. Только за 12 лет существования гарнизонов

Черноморской береговой линии (1837–1849 гг.) в землю погребли до 50 000 солдат и офицеров [Лапин 2008, 46–48].

По этой причине в ОКК каждый солдат был на счету, и командование всеми силами противилось исполнению повеления Петербурга о бессрочных отпусках и отставках. Кроме того Кавказ, будучи своеобразной частью имперской пенитенциарной системы, принимал не лучших по человеческим и нравственным качествам людей. Здесь повсеместно испытывали острый недостаток в людях образованных, благонамеренных и честных.

Поляки сделались заложниками своего уровня образовательного и культурного развития. Особенно это касалось нижних чинов армии, которые в России за редким исключением были грамотными, не говоря об высоком образовании. Польские дворяне и мещане, отправленные рекрутами в Российскую армию на Кавказ, стали ценнейшим подарком местному командованию, от которого оно не собиралось отказываться.

Дальнейшая судьба вышеназванных 13 человек уроженцев Царства Польского по выявленным на сегодняшний день документам неизвестна, за исключением одного из них – Валентия Козы. В Государственном архиве Ставропольского края находится дело [ГАСК, Ф. 68. Оп. 1 Д. 4152], которое проливает свет на его жизнь и службу.

Из формулярного списка выяснилось, что Валентий Коза поступил на российскую службу 1 мая 1832 г. Имел на левом рукаве за беспорочную 20-летнюю службу из желтой тесьмы нашивку в три ряда. Римско-католического исповедания. По прибытии на Кавказ был направлен служить рядовым во 2-й Конногвардейский полк, где состоял в течение 1 года 6 месяцев и 18 дней. После преобразования Отдельного Кавказского корпуса 30 июня 1834 г. был переведен в Апшеронский пехотный полк. После получения ранения, отправлен 11 декабря 1837 г. в Моздокскую инвалидную команду, а оттуда 20 января 1850 г. переведен в Моздокскую пожарную команду. В 1857 г. ему исполнилось 57 лет.

Во время нахождения в полках ОКК участвовал в походах и делах против немирных горцев. В 1834 г. с 13 по 17 сентября под начальством генерала-майора В.С. Ланского участвовал в походе в горы для занятия и истребления селения Гимры, а затем участвовал в учреждении Темир-Хан-Шуры. В том же 1834 г. участвовал в сильных перестрелках с неприятелем под начальством полковника Клюки фон Клюгенау с 22 по 30 октября во время движения войск из Темир-Хан-Шуры через Акушинские земли на селение Гергебиль, в котором нашли убежище противники русских Гасаран Бек со своими сообщниками. За участие во взятии данного селения приступом

Валентий Коза был отмечен командованием и награжден двумя рублями медью [ГАСК, Ф. 68. Оп. 1 Д. 4152. Л. 12–13].

23 января 1857 г. заведующий полицейской частью в городе Моздоке заседатель Тарасов подал рапорт в Ставропольское губернское правление о выслуге 25-летнего срока служителем Моздокской пожарной команды Валентием Козой. После представления туда же по запросу заведующего гражданской частью Ставропольского губернского правления генерал-лейтенанта А.А. Волоцкого формулярного списка указанного служителя пожарной команды 19 октября 1857 г., началась процедура «для исходатайствования ему увольнения от службы» [ГАСК, Ф. 68. Оп. 1 Д. 4152. Л. 8–9 об].

Однако Валентий Коза так и не дождался увольнения от службы. Пока шла бюрократическая переписка и выяснялась точная дата начала его службы, в Ставропольское губернское правление пришло отношение из Екатериноградского военного госпиталя, в котором сообщалось, что 22 сентября 1857 г. рядовой Валентий Коза скончался от изнурительной лихорадки [ГАСК, Ф. 68. Оп. 1 Д. 4152. Л. 15 об].

Кавказ в XIX в. являлся регионом, в котором были распространены многие опасные инфекционные заболевания. Тому сильно способствовали жаркий влажный климат, плохое водоснабжение, несоблюдение санитарно-гигиенических норм, тесное размещение людей в казармах и на постое в домах местных жителей, темные, грязные и сырые помещения, плохое питание и употребление в пищу сырых фруктов и овощей, а также сырых молочных продуктов [Салчинкина 2019, 83–86].

Как отмечали специалисты-гигиенисты наиболее распространенными болезнями среди военнослужащих Отдельного Кавказского корпуса были лихорадки. Если, например, в войсках центральных губерний или вокруг имперской столицы различными лихорадками страдало около 3,5% из числа всех заболевших, то в войсках Отдельного Кавказского корпуса таких было 56%, а на Черноморском побережье Кавказа от малярийных лихорадок умирали 66% заболевших [Жук 1963, 102].

Из архивных документов не удалось выяснить, где был предан земле умерший рядовой, служитель Моздокской пожарной команды Валентий Коза, но скорее всего, далеко от его родины – Польши.

БИБЛИОГРАФИЯ

- ГАСК – Государственный архив Ставропольского края. Фонд 68. Ставропольское губернское правление.
- ПСЗРИ – *Полное собрание законов Российской империи*. 1835. Изд. 2-е. Санкт-Петербург: II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии.
- Жук Арон Петрович. 1963. *Развитие общественно-медицинской мысли в России в 60–70 гг. XIX в.* Москва: Медгиз.
- Лапин Владимир Викентьевич. 2008. *Армия России в Кавказской войне XVIII–XIX вв.* Санкт-Петербург: Европейский Дом.
- «Россия под надзором»: отчеты III отделения 1827–1869. Сборник документов. 2006. Сост. Сидорова М. и Щербакова Е. Москва: «Российский Архив».
- Рюстов Фридрих Вильгельм. 1876. *История пехоты*. Санкт-Петербург: Типография В.П. Воленса.
- Салчинкина Ангелина Ростиславна. 2019. *Эпидемическая ситуация в годы кавказской войны 1817–1864 гг. (по воспоминаниям офицеров отдельного кавказского корпуса)*. «Общество: философия, история, культура» № 9: 83–86.
- Ушмаева Ксения Алексеевна, Состин Дмитрий Игоревич. 2018. *Структура и функции провинциальных полицейских учреждений Российской империи в XVIII – начале XX вв.: по материалам Ставропольской губернии*. «Пробелы в российском законодательстве. Юридический журнал» № 5: 21–25.

REFERENCES

- GASK – Gosudarstvennyj arxiv Stavropol'skogo kraja. Fond 68. Stavropol'skoe gubernskoe pravlenie [State Archive of the Stavropol Territory. Fund 68. Stavropol Provincial Government]. (In Russian)
- PSZRI – *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii* [Complete collection of laws of the Russian Empire]. 1835. Izd. 2-e. St. Petersburg, II Otdeleniya Sobstvennoj Ego Imperatorskogo Velichestva Kancelarii. (In Russian)
- Lapin Vladimir Vikent'evich. 2008. *Armiya Rossii v Kavkazskoj vojne XVIII–XIX vv.* [Russian army in the Caucasian war of the 18th-19th centuries]. St. Petersburg, Evropejskij Dom. (In Russian)
- “Rossiya pod nadzorom”: otchety III otdeleniya 1827–1869 [“Russia under surveillance”: reports of the III division 1827–1869]. Sbornik dokumentov. 2006. Eds Sidorova M., Shherbakova E. Moscow, “Rossijskij Arxiv”. (In Russian)
- Ryustov Fridrix Vil'gel'm. 1876. *Istoriya pexoty* [Infantry history]. St. Petersburg, Tipografiya V.P. Volensa. (In Russian)
- Salchinkina Angelina Rostislavna. 2019. *Epidemicheskaya situacija v gody kavkazskoj vojny 1817–1864 gg. (po vospominaniyam oficerov otdelnogo kavkazskogo korpusa)* [The epidemic situation during the Caucasian War of 1817–1864 (according to the memoirs of officers of a separate Caucasian corps)]. “Obshhestvo: filosofiya, istoriya, kul'tura” no 9, pp. 83–86. (In Russian)
- Ushmaeva Kseniya Alekseevna, Sostin Dmitriij Igorevich. 2018. *Struktura i funkcii provincial'nykh policejskix uchrezhdenij Rossijskoj imperii v XVIII – nachale XX vv.: po materialam Stavropol'skoj gubernii* [The structure and functions of the provincial police institutions of the Russian Empire in the XVIII – early XX centuries: based on materials from the Stavropol province]. “Probely v rossijskom zakonodatel'stve. Yuridicheskij zhurnal” no 5, pp. 21–25. (In Russian)
- Zhuk Aron Petrovich. 1963. *Razvitie obshhestvenno-medicinskoj my'sli v Rossii v 60–70 gg. XIX v.* [The development of socio-medical thought in Russia in the years 60–70.]. Moscow, Medgiz. (In Russian)

Kulturoznawstwo

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5940>

Data przesłania artykułu: 18 czerwca 2020 r.

Data akceptacji artykułu: 1 września 2020 r.

WSPÓŁPRACA KULTURALNA MIAST PARTNERSKICH WARMII I MAZUR ORAZ UKRAINY

Mirosława Czetyrba-Piszczako

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5270-3822>

e-mail: mirosława.czetyrba@uwm.edu.pl

Abstrakt: Celem artykułu jest przedstawienie współpracy kulturalnej miast partnerskich i zaprzyjaźnionych województwa warmińsko-mazurskiego z regionami na Ukrainie. Po proklamowaniu niepodległej Ukrainy można mówić o prawdziwym renesansie współpracy miast polskich i ukraińskich na mocy zawieranych porozumień, czyli umów o partnerstwie i wzajemnej współpracy. W realizację oraz rozwój współpracy zaprzyjaźnionych miast aktywnie włączyło się województwo warmińsko-mazurskie, lokalne samorządy województwa nawiązały kontakty ze swoimi odpowiednikami na Ukrainie, np. Olsztyn – Łuck, Giżycko – Dubno, Elbląg – Tarnopol, Węgorzewo – Jaworów. Wnikliwy przegląd ponad 20-letniego okresu współpracy polskich i ukraińskich miast i gmin bliźniaczych wykazał dużą aktywność regionów w organizacji przedsięwzięć promujących ukraińską kulturę na Warmii i Mazurach oraz polską w obwodzie rówieńskim. Wśród realizowanych projektów kulturalnych dominują te o charakterze przeglądów i festiwali popularyzujące scenę muzyczną obu regionów.

Słowa kluczowe: miasta partnerskie, polsko-ukraińska współpraca kulturalna, mniejszość ukraińska, Warmia i Mazury, Ukraina

Submitted on June 18, 2020.
Accepted on September 1, 2020

CULTURAL COOPERATION OF PARTNER CITIES OF WARMIA AND MAZURY AND UKRAINE

Mirosława Czetyrba-Piszczo

University Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5270-3822>

e-mail: mirosława.czetyrba@uwm.edu.pl

Abstract: The purpose of the article is to present the cultural cooperation between twin cities of the Warmia-Mazury Voivodeship and Ukraine. After Ukraine proclaimed its independence, there was a real renaissance of cooperation between Polish and Ukrainian cities under concluded agreements, i.e. partnership and mutual cooperation. Warmia and Mazury actively joined the implementation and development of cooperation between twin cities, local provincial governments established contacts with their counterparts in Ukraine, e.g. Olsztyn – Łuck, Giżycko – Dubno, Elbląg – Tarnopol, Węgorzewo – Jaworów.

Keywords: twin cities, Polish-Ukrainian cultural cooperation, Ukrainian minority, Warmia and Mazury, Ukraine

1. Wprowadzenie

Współcześnie rozwijanie wielopłaszczyznowej współpracy pomiędzy różnymi środowiskami nie osiągnęłoby tak wysokiej skali aktywności bez kontaktów ponadgranicznych i transgranicznych zaprzyjaźnionych miast i gmin, które stały się impulsem do budowania relacji partnerskich dla lokalnych stowarzyszeń, organizacji pozarządowych, instytucji kulturalnych i oświatowych oraz przedsiębiorstw. W niniejszych rozważaniach przedstawię formy współpracy międzynarodowej regionów, które nie graniczą bezpośrednio, czyli województwa warmińsko-mazurskiego oraz obwodu rówieńskiego na Ukrainie. Umowa partnerska, w której nie występuje wymóg bezpośredniego sąsiedztwa geograficznego, określana jest mianem „międzyregionalnej, interregionalnej, transregionalnej, a dla szczebla lokalnego: interkomunalnej, inter-municipalnej” [Modzelewski, Żukowski, online]. Ze strony ukraińskiej partnerem województwa warmińsko-

-mazurskiego (dawniej olsztyńskiego) został obwód rówieński na mocy podpisanego w 1994 roku porozumienia o współpracy i przyjaźni.

Współcześnie kultura nie pełni funkcji jedynie wewnętrznego medium identyfikacji społecznej, szczególnie w polityce zagranicznej, międzynarodowa wymiana kulturalna stała się integralną i dynamicznie rozwijającą się branżą, „staje się dynamicznie samodzielną dziedziną gospodarki i tworzy własne rynki wymiany dóbr i pracy, staje się istotnym składnikiem współczesnych stosunków politycznych, a więc i dyplomacji” [*Raport*, online].

Poprzez kulturalną współpracę międzynarodową regionów realizowany jest cel promocji i wzmocnienia pozycji Warmii i Mazur na arenie międzynarodowej, współdziałanie zapewnia przepływ doświadczeń pomiędzy regionami polskimi oraz ukraińskimi, wspiera działania ułatwiające rozwój turystyki, prowadzi do kulturalnego i edukacyjnego rozwoju regionów. Do najskuteczniejszych narzędzi promocji kultury na arenie międzynarodowej należy zaliczyć tzw. sezony, w ramach których organizowane są dni kultury danego kraju partnerskiego, mające na celu zaprezentowanie oferty kulturalnej we wszystkich dziedzinach sztuki. Kolejnym instrumentem promocji są wizyty studyjne, czyli zapraszanie przez samorządy miast partnerskich artystów, przedstawicieli ośrodków kultury, menadżerów kultury, twórców i animatorów kultury. Skutecznym narzędziem promocji są także wspólne przedsięwzięcia lub koprodukcje międzynarodowe w ramach warsztatów i szkoleń czy też udział artystów i twórców w międzynarodowych przedsięwzięciach. Szeroka oferta działań promocyjnych poprzez kulturę wskazuje, że ten aspekt stał się obecnie jednym z ważniejszych elementów dyplomacji, a tym samym polityki zagranicznej. Potencjał bogactwa kulturowego buduje poprzez perswazję i zachętę tzw. *soft power*, czyli miękką siłę. Wieloaspektowe postrzeganie promocji i popularyzacji państwa za granicą poprzez kulturę nosi współcześnie miano dyplomacji kulturalnej. Badacze Przemysław Kieliszewski i Marcin Poprawski nadmieniają, że dyplomacja kulturalna obejmuje zagadnienia takie jak „(...) promocja kultury narodowej za granicą, międzynarodowa współpraca kulturalna, względnie sprawy związane z szeroko pojmowaną kulturą w negocjacjach międzypaństwowych (...)” [Kieliszewski, Poprawski 2009, 20]. O dyplomacji kulturalnej jako o różnorodnych sposobach prezentacji elementów danej kultury oraz o podkreśleniu jej wartości, pisze Justyna Langowska, która jednocześnie stwierdza, iż dyplomacja kulturalna poprzez interakcję z przedstawicielami innych kultur, dialog kulturowy oraz wzajemne poznanie i zrozumienie ewaluje do wymiaru dyplomacji kulturowej [Langowska 2018, 38–40]. Współcześnie cele wymiany kulturalnej zakładają nie tylko prezentację dziedzictwa kulturalnego, lecz także determinują jego wzajemne zrozumienie.

Celem niniejszego artykułu jest naszkicowanie współpracy partnerskiej oraz przybliżenie różnorodności kontaktów kulturalnych realizowanych w ramach związków miast bliźniaczych polskich na Warmii i Mazurach i ich ukraińskich odpowiedników.

2. Kształtowanie się idei miast partnerskich

We współczesnym zglobalizowanym świecie współpraca międzynarodowa w różnych skalach i na różnych płaszczyznach stała się priorytetem. Emilia Kalitta podkreśla, że

stosunki międzynarodowe należy rozpatrywać w skali makro- i mikrospołecznej. Skalą makro byłyby relacje między państwami dotyczące bezpieczeństwa, polityki zagranicznej, współdziałania w zakresie ochrony środowiska. W ujęciu mikro znalazłyby się natomiast miasta i gminy, które niezależnie od polityki państwa nawiązują partnerskie układy o przyjaźni i współpracy [Kalitta 2008, online].

Historia ruchu związku miast, które śmiało można by nazwać prototypami miast partnerskich, sięga korzeniami starożytnej Grecji, do funkcjonowania miast-polis, poprzez prężnie działającą do XVIII wieku niemiecką hanzę, aż do czasów współczesnych, do utworzenia w 1957 roku Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, która podobnie jak hanza za główny cel postawiła sobie stworzenie prężnie działającej gospodarki europejskiej. Pierwsze kontakty partnerskie w powojennej Europie zostały nawiązane przez miasta wrogich wówczas państw (pokłosie wojny) Francji i Niemiec. W 1950 roku dwa miasta – francuskie Montbelliard i niemieckie Ludwigsburg – nawiązały oficjalną współpracę bliźniaczą [Kalitta 2008, online]. Wydarzenie to było na tyle istotne, że w jego konsekwencji w 1951 roku w Genewie powołano składającą się z 50 państw Radę Gminy Europy, której celem było propagowanie i ułatwianie nawiązywania współpracy między jednostkami samorządu terytorialnego z różnych krajów Europy [Kalitta 2008, online]. Szczególną intensyfikację nawiązywania kontaktów partnerskich miast bliźniaczych odnotowano w II połowie lat 50. XX wieku, kiedy „można było już mówić o ruchu miast bliźniaczych, który rozprzestrzenił się w całej Europie Zachodniej od Wielkiej Brytanii przez Holandię, Francję, Belgię, Niemcy aż po Włochy na południu” [Szewczyk 2007, 260]. W państwach Europy Wschodniej oficjalne ogłoszenie idei miast partnerskich nastąpiło dopiero po transformacjach społeczno-ustrojowych lat 80. XX wieku. Bogdan Dolnicki pisze, że „miasta partnerskie to forma współpracy między miastami w różnych krajach, która ma na celu wymianę kulturalną, gospodarczą i informacyjną” [Dolnicki 2016, 201]. Według autora taka współpraca

zakłada długoterminowe, wielostronne kontakty partnerów, a nie jedynie krótkotrwałe porozumienie w celu realizacji wspólnego projektu. Podobnie pojęcie „miasta bliźniacze” zostało zdefiniowane przez Olgę Bogorodecką

to dwa miasta położone w różnych państwach, między którymi na podstawie podpisanych umów są ustalone stałe partnerskie związki polegające na: zapoznaniu się z życiem, historią i kulturą, osiągnięciu większego porozumienia, umocnieniu współpracy i przyjaźni między narodami oraz wymianie doświadczeń [Bogorodecka 2015, 172].

Współcześnie ruch miast partnerskich nazwany jest „twinningiem” i stanowi jedną z powszechniejszych form współpracy między narodami. W Europie funkcjonuje nazwa „miasta partnerskie” lub „miasta bliźniacze”. Poza Europą takie związki miast określa się mianem „miasta siostrzane” (*sister city*) lub „bliźniacze” (*twin towns, twinning towns*) [Trzepacz, Płaziak, Więclaw-Michniewska 2015, 377].

Dużą aktywność w dziedzinie współpracy międzynarodowej na podstawie idei miast partnerskich wykazują również samorządy miejskie w Polsce, w tym z regionu warmińsko-mazurskiego. W Polsce miasta mają ograniczone możliwości prowadzenia polityki zewnętrznej, ale

obszarem relacji międzynarodowych, w którym miasta mogą samodzielnie uczestniczyć, jest m.in. możliwość zawierania umów o współpracy z innymi ośrodkami miejskimi położonymi poza granicami kraju. Dotyczą one różnych obszarów współpracy – najczęściej kultury i szkolnictwa, a także wymiany doświadczeń w zakresie zarządzania [Trzepacz, Płaziak, Więclaw-Michniewska 2015, 376].

Związki partnerskie miast polskich rejestrowane są przez Związek Miast Polskich, wg danych którego samorządy miast polskich utrzymują kontakty partnerskie z organizacjami samorządowymi w 53 państwach na świecie [Szewczyk 2007, 264]. W Europie Polska dysponuje umowami partnerskimi podpisanymi z 15 krajami, wśród których są wszyscy sąsiedzi, czyli Niemcy, Czechy, Słowacja, Ukraina, Białoruś, Litwa, Rosja, oraz państwa z największą Polonią w Europie (Francja, Holandia, Szwecja, Wielka Brytania, Włochy) [Szewczyk 2007, 264].

3. Partnerstwo miast bliźniaczych Polski i Ukrainy

W 1991 roku po rozpadzie ZSRR zmieniła się sytuacja geopolityczna w Europie Wschodniej, byłe republiki członkowskie zaczęły podejmować działania w celu budowy suwerenności swoich państw i umacniania jedności. 24 sierpnia 1991 roku Rada Najwyższa Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (USRR)

ogłosiła Akt Niezależności Ukrainy. 1 grudnia 1990 roku odbyło się na Ukrainie referendum ogólnonarodowe, w którym ponad 90% Ukraińców opowiedziało się za niezawisłością swojego państwa [Świder 2018, 146]. Dzień po zatwierdzeniu w referendum powszechnym Aktu Niepodległości Ukrainy Polska jako pierwsze państwo na świecie uznała niepodległość Ukrainy. Po proklamowaniu niepodległej Ukrainy można mówić o prawdziwym renesansie współpracy miast polskich i ukraińskich na mocy zawieranych porozumień, czyli umów o partnerstwie i wzajemnej współpracy. Liczba zawieranych umów podlega wahaniom i w dużym stopniu uzależniona jest od sytuacji polityczno-społecznej, od warunków ekonomicznych i stopnia sprawności działalności samorządów terytorialnych.

Źródła partnerskich kontaktów miast Polski i Ukrainy sięgają czasów Związku Radzieckiego do lat 50. i 60., kiedy „podjęto decyzję o ustanowieniu przyjaciel-skich związków przygranicznych między obwodami ZSRR i województwami, obwodami, okręgami: Polski, Czechosłowacji, Węgier i Rumunii” [Bogorońska 2015, 174]. Partnerstwo objęło Lwowski i Wołyński Komitet Obwodowy Komunistycznej Partii Ukrainy i województwo lubelskie. Sojusze miast bliźniaczych stały się jednym z ważniejszych czynników kształtujących współpracę międzyregionalną Polski i Ukrainy oraz budujących dobrosąsiedzkie stosunki. W dokumencie o „Współpracy Kulturowo-Humanitarnej między Polską a Ukrainą” czytamy, że

jednym z elementów ukraińsko-polskiej współpracy w dziedzinie kultury jest wykorzystanie polskich doświadczeń w reformowaniu zarządzania sektorem kultury Ukrainy, wspieranie przez Polskę integracji ukraińskiego środowiska kulturalnego i artystycznego z europejską przestrzenią kulturową oraz upowszechnianie osiągnięć kultury ukraińskiej [*Współpraca*, online].

Ośrodki mniejszości ukraińskiej w Polsce oraz polskie organizacje pozarządowe realizują postanowienia tego porozumienia poprzez popularyzację kultury i tradycji ukraińskiej w ramach różnorodnych festiwali kultury ukraińskiej, wymiany grup artystycznych, warsztatów. W realizację i rozwój współpracy zaprzyjaźnionych miast aktywnie włączyło się województwo warmińsko-mazurskie, samorządy lokalne województwa nawiązały kontakty ze swoimi odpowiednikami na Ukrainie.

Buś-Bidas podkreśla, że zawieranie umów z ośrodkami zagranicznymi stało się też ważnym narzędziem promocji w procesie kreowania wizerunku miasta [Buś-Bidas 2012, 301]. Należy podkreślić, że współpraca w sferze kultury to najbardziej aktywna forma kontaktów samorządów polegająca na promowaniu kultury jednostki bliźniaczej poprzez organizację cyklicznych przedsięwzięć

artystycznych. Spośród 18 obszarów, które wyróżnia się we współpracy między miastami polskimi oraz ich zagranicznymi partnerami, kultura jest płaszczyzną wyraźnie dominującą nad kolejnymi pod względem częstości występowania obszarami [Trzepacz, Płaziak, Więclaw-Michniewska 2015, 384].

Największy rozkwit aktywności we współpracy miast partnerskich Polski i Ukrainy przypada na lata 90. XX i pierwsze dziesięciolecie XXI wieku. Bogorodecka podkreśla, że „ta aktywność związana jest z ogłoszeniem przez Ukrainę kursu na Europę (2002), co przyczyniło się do rozszerzenia kontaktów nie tylko na poziomie państwowym, lecz regionalnym i lokalnym” [Bogorodecka 2015, 176]. Współcześnie miasta wszystkich polskich województw prowadzą aktywną współpracę z miastami na Ukrainie, a „Polska stała się ważnym partnerem i czołowym „akwokatem” Ukrainy na arenie europejskiej” [Bogorodecka 2015, 171].

4. Współpraca miast partnerskich regionu warmińsko-mazurskiego z obwodami na Ukrainie

Głównym czynnikiem lokalizacji partnera w umowach o współpracy jest położenie geograficznie, czyli bliskość granicy państwowej z sąsiadującym państwem. Z tego względu naturalne wydaje się realizowanie idei partnerstwa z miastami ukraińskimi na obszarze województwa lubelskiego i podkarpackiego. W podpisywaniu umów partnerskich między miastami odległego regionu warmińsko-mazurskiego z partnerami z Ukrainy

można doszukiwać się czynników sentymentalnych. W znacznej mierze odpowiada za to fakt, że na wymienione wyżej obszary trafiło wielu Polaków z Kresów Wschodnich. Miasta, które oni zamieszkują, posiadają umowy partnerstwa z ośrodkami, obecnie funkcjonującymi w granicach Ukrainy, z których osoby te (lub ich przodkowie) się wywodzą [Trzepacz, Płaziak, Więclaw-Michniewska 2015, 382].

Drugim istotnym czynnikiem przemawiającym za nawiązaniem współpracy między ośrodkami na Warmii i Mazurach a Ukrainą jest obecność 13-tysięcznej mniejszości ukraińskiej wg spisu powszechnego ludności z 2011 roku [Raport 2012, 91]. Ukraińcy zasiedlili te tereny po II wojnie światowej w wyniku przesiedleńczej akcji „Wisła”, wówczas na Warmię i Mazury przymusowo przewieziono z terenów południowo-wschodniej Polski 56 tys. ludności ukraińskiej [Beba 1998, 97]. Obecnie społeczność ukraińska na Warmii i Mazurach stanowi najliczniejszą mniejszość narodową tego regionu, którą wyróżnia wysokie zorganizowanie instytucjonalne. Od 1956 roku w miejscowościach, gdzie były największe

skupiska ludności ukraińskiej, takich jak Banie Mazurskie, Kruklanki, Giżycko, Węgorzewo, Ełk, Ukraińcy stworzyli Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne przekształcone w 1990 roku w Związek Ukraińców w Polsce (dalej ZUwP), który stał się największą organizacją ukraińską działającą w Polsce. Obecnie Zarządowi Głównemu ZUwP podlegają: 10 oddziałów oraz koła terenowe, które propagują współpracę polskich i ukraińskich organizacji pozarządowych poprzez realizację wspólnych projektów i organizację różnorodnych przedsięwzięć kulturalnych. ZUwP jest wydawcą ukraińskojęzycznego tygodnika „Nasze Słowo” oraz współwydawcą magazynu telewizyjnego *Telenowyny* (*Теленовини*), emitowanego w Telewizji Regionalnej TVP 3 w każdą ostatnią sobotę miesiąca. Tematyka ukraińska obecna jest w przestrzeni informacyjnej TVP Olsztyn, która nadaje w każdą środę 15-minutowy program o problematyce ukraińskiej *Ukraińskie Wieści* (*Український Вісник*). Współpraca medialna obejmuje także rozgłoszenie Polskiego Radia, wspólnie z którą realizowane są audycje w języku ukraińskim m.in. w Olsztynie, Koszalinie, Krakowie i Wrocławiu.

Od 20 lat Samorząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego współpracuje z obwodem rówieńskim. Współpraca zainicjowana została dzięki Umowie o handlowo-gospodarczej współpracy między Rówieńską Radą Obwodową Ukrainy a Województwem Warmińsko-Mazurskim Rzeczypospolitej Polski, którą 2 listopada 2000 roku w Równem podpisali Marszałek Województwa Warmińsko-Mazurskiego, Andrzej Ryński i Przewodniczący Rówieńskiej Rady Obwodowej, Danyło Koryłkiewicz.

9 grudnia 2003 roku umowę o współpracy pomiędzy regionami podpisał Andrzej Ryński – Marszałek Województwa Warmińsko-Mazurskiego i Mykoła Sroka – Szef Obwodowej Administracji Państwowej. W 2004 roku podczas obchodów „Roku Polski na Ukrainie” odbyła się oficjalna wizyta delegacji województwa warmińsko-mazurskiego w obwodzie rówieńskim, podczas której został podpisany Aneks do umowy o współpracy na lata 2004–2006. Podobne aneksy aktualizowane były co dwa lata. W celu nawiązania i podtrzymania współdziałania partnerskiego podejmowane są wielotorowe czynności, m.in. duże zaangażowanie we współpracę oddziałów ZUwP. Na Warmii i Mazurach z inicjatywy Oddziałów Olsztyńskiego, Mazurskiego i Elbląskiego oraz podległych im kół w poszczególnych miastach doszło do podpisania porozumień o współpracy, na zasadzie miast partnerskich, między samorządami: Elbląga i Tarnopola (1992), Węgorzewa i Jaworowa (1996), Olsztyna i Łucka (1998), Kętrzyna i Włodzimierza Wołyńskiego (1999), Giżycka i Dubna (2000), Górowa Iławeckiego i Pustomyt (obwód lwowski) (2001), Kętrzyna i Włodzimierza Wołyńskiego (2004), Dobrego Miasta i Kostopola (2007), Bartoszyce i Berezne (rejon tarnopolski) (2010), Wydmin

i Klewania (2018), gminy Banie Mazurskie i ościennych z gminami rejonu jaworowskiego, gminy Ostróda z rejonem Korzec, powiatu iławskiego z gminą Kisielice (obwód tarnopolski). W ramach prowadzonej od wielu lat polityki dyplomacji kulturalnej wymienione miasta partnerskie wypracowały i wdrożyły różnorodne sposoby promocji własnego dziedzictwa kulturowego poprzez organizowanie cyklicznych spotkań z kulturą, które mają względnie stałą formułę i czas trwania. W dalszej części artykułu omówione zostaną najważniejsze działania służące poznaniu i zrozumieniu kultury miast współpracujących ze sobą.

U podstaw współpracy między Olsztynem i Łuckiem leży historia. Po ostatniej wojnie wielu Polaków, mieszkających od pokoleń na Wołyniu, znalazło się na Warmii i Mazurach. W Olsztynie zainicjowali oni działalność Towarzystwa Miłośników Wołynia i Polesia, które nawiązało kontakty z ich ukraińskimi odpowiednikami, m.in. Stowarzyszeniem Kultury Polskiej na Wołyniu oraz Towarzystwem Polskiej Kultury im. Tadeusza Kościuszki w Łucku.

Umowa o współpracy między Olsztynem i Łuckiem, podpisana w grudniu 1997 roku, była już tylko formalnym przypieczętowaniem i rozszerzeniem istniejących kontaktów. W ramach obecnej współpracy partnerskiej miasta Olsztyn i Łuck prowadzą szereg wspólnych działań, m.in. w dziedzinie kulturalnej.

5. Inicjatywy kulturalne realizowane w ramach współpracy samorządów miast i gmin bliźniaczych Warmii i Mazur z obwodem rówieńskim

W 2008 roku dla uhonorowania jubileuszu 10-lecia partnerstwa Olsztyna i Łucka zorganizowano w czerwcu „Dni Olsztyna” w Łucku, a w sierpniu Olsztyn świętował u siebie „Dni Łucka” z udziałem konsula generalnego RP w Łucku Tomasza Janika. W ramach obchodów święta Łucka w Centrum Kultury Filmowej Awangarda 2 zaprezentowano dwa filmy o tym mieście: historyczno-dokumentalny *Łuck – miasto pod łagodnym niebem* oraz *Concerto grosso mojego miasta*. W amfiteatrze odbył się wspólny koncert z udziałem zespołów z Łucka oraz Polonii tego miasta. Równie uroczysty przebieg miało święto Olsztyna w ukraińskim Łucku. W ramach wydarzenia w Domu Ludowym „Prosvita” strona polska zaprezentowała wystawę dzieł sztuki i wystawę obrazów na tkaninie oraz spektakl dla dzieci *Ku-ku-ri-ku na patyku*. Mieszkańcy Łucka mieli możliwość degustacji potraw kuchni polskiej i warmińskiej oraz wysłuchania koncertów muzycznych w wykonaniu artystów z Olsztyna i Lublina.

Finalnym punktem uczczenia współpracy było uroczyste otwarcie olsztyńskiej ulicy, która otrzymała imię ukraińskiego wieszczki narodowego Tarasa Szewczenki. Nazwę ulicy nadała Rada Miasta Olsztyna na wniosek przedstawicieli olsztyńskiej mniejszości ukraińskiej.

W ciągu ponad 20 lat współpracy oba regiony realizowały projekty i przedsięwzięcia w dziedzinie kultury, edukacji, sportu, gastronomii, turystyki i ochrony zdrowia, gospodarki, handlu i ochrony środowiska.

Współpraca w zakresie kultury i edukacji stanowi jedną z głównych płaszczyzn współdziałania pomiędzy województwem warmińsko-mazurskim i obwodem rówieńskim. W 2005 roku w zakresie współpracy bilateralnej regionów odbyły się obchody „Roku Ukrainy w Polsce”, podczas których zaprezentowano obwód rówieński na terenie województwa warmińsko-mazurskiego. Od 2007 roku realizowane są projekty trójstronne pomiędzy bibliotekami Olsztyna, Bornholmu i Równego, w ramach których Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Olsztynie we współpracy z Regionalną Biblioteką Bornholmu i Rówieńską Państwową Okręgową Biblioteką i Stowarzyszeniem Bibliotekarzy na Ukrainie oraz Okręgiem Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich w Olsztynie podjęli się współrealizacji projektów *Biblioteki jako centra informacji o Unii Europejskiej, Realizujemy prawo do informacji*.

W 2009 roku w Olsztynie odbyły się „Dni Kultury Ukraińskiej” pod nazwą *Barwy Ukrainy* organizowane przez Samorząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego oraz Rówieńską Obwodową Administrację Państwową. Przedsięwzięcie to miało na celu promowanie i przybliżenie mieszkańcom województwa warmińsko-mazurskiego bogatej kultury mniejszości ukraińskiej, zacieśnienie więzi różnych mniejszości zamieszkujących region i dalszą integrację społeczną. Obok spotkań oficjalnych przedstawicieli władz samorządowych odbyły się imprezy kulturalne, m.in. wernisaże, występy artystyczne oraz jarmark ukraińskiego rękodzieła ludowego – ceramiki, biżuterii, tradycyjnego haftu krzyżowego. Zorganizowano np. wernisaż 25 prac malarskich piętnastu autorów należących do Obwodowej Organizacji Narodowego Związku Artystów Ukrainy oraz wystawę fotograficzną artystów ukraińskich pt. *Świat wokół nas*. Urozmaiceniem i uzupełnieniem tych działań były koncerty ukraińskiej muzyki cerkiewnej (chóru „Znamennia” – „Знамення”), ludowej (zespołów „Kutoczanie” i „Wiesnianka”), folkowej („Berkut” i „Horpyna”) i jazzowej (zespołu „Art-Time”). W tym samym roku delegacja województwa warmińsko-mazurskiego uczestniczyła w „XII Dniach Kultury Polskiej na Rówieńszczyźnie”, które zainaugurowane zostały 1999 roku. Przedsięwzięcie zorganizowało Towarzystwo Miłośników Kultury Polskiej na Rówieńszczyźnie im. Władysława Stanisława Reymonta.

Samorząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego partycypował w jego kosztach oraz zorganizował pobyt i występ Zespołu Pieśni i Tańca „Kortowo” z Olsztyna, a także zakupił projektor multimedialny, który został przekazany Towarzystwu Miłośników Kultury Polskiej na Rówieńszczyźnie. W kolejnych latach prezentacja „klimatów warmińskich” poprzez udział zespołów tanecznych z naszego regionu w „Dniach Polskich” to stały punkt obchodów. W ten sposób zaprezentowały się: Zespół Pieśni i Tańca „Kortowo” (2009), Mazurski Zespół Pieśni i Tańca „Ełk” (2011), Zespół Ludowy „Węgojska Strużka” (2012), Zespół Tańca Ludowego „Czeremosz” z Węgorzewa, grupa wokalna „Zorepad” (2013), Zespół „Śparogi” z Olsztynka (2015), „Czerwony Tulipan” (2017). W 2014 roku ze względu na konflikt i działania wojenne prowadzone na wschodnim terytorium Ukrainy cykliczne przedsięwzięcie „Dni Kultury Polskiej na Rówieńszczyźnie” zostało odwołane. Szczególny charakter miały „XIX Dni Kultury Polskiej na Rówieńszczyźnie” w 2018 roku połączone z jubileuszem 25-lecia działalności Towarzystwa Kultury Polskiej na Rówieńszczyźnie im. Władysława Stanisława Reymonta w Równem. Srebrny jubileusz Towarzystwa zbiegł się ze 100-leciem odzyskania niepodległości przez Polskę, dlatego obchody w całości zostały poświęcone temu historycznemu wydarzeniu.

W 2012 roku we Lwowie odbył się „Festiwal Partnerstwa” – kulturalna prezentacja polskich miast i województw. Inicjatorem festiwalu była Obwodowa Administracja Państwowa oraz Konsulat Generalny Rzeczypospolitej Polskiej we Lwowie. Odbyło się wtedy wiele imprez kulturalno-promocyjnych. Nie zabrakło również promocji kulturowej Warmii i Mazur. W trakcie festiwalu można było obejrzeć wernisaż prac *Przegląd plastyki regionu Warmii i Mazur*. W 2013 roku w ramach „Polsko-ukraińskiego Festiwalu Partnerstwa” Centrum Edukacji i Inicjatyw Kulturalnych w Olsztynie (CEIK) zorganizowało wystawę *Alfons Kulakowski... Stamtąd i stąd*. Przedsięwzięcie miało na celu promocję dorobku kulturowego partnerów. Partnerem CEIK-u ze strony ukraińskiej jest Miejski Pałac Kultury im. Hnata Chotkiewicza we Lwowie na mocy dwustronnej umowy o współpracy podpisanej w 2006 roku. Kontynuowana jest współpraca z innymi ukraińskimi placówkami kultury, takimi jak Centrum Studiów Żydowskich we Lwowie czy Muzeum Etnografii i Przemysłu Artystycznego we Lwowie.

W 2014 roku w ramach współpracy w zakresie kultury CEIK zorganizował wystawę prac artystki ukraińskiej Kateryny Kosianenko. Centrum Edukacji i Inicjatyw Kulturalnych we współpracy z Centrum Badań Historii i Kultury Żydów Wschodnioeuropejskich w Kijowie, Narodowym Uniwersytetem Kijowsko-Mohylańskim oraz Olsztyńskim Oddziałem Związku Ukraińców w Polsce było organizatorem i realizatorem „Dni Siergieja Paradżanowa w Olsztynie” w salach

Muzeum Warmii i Mazur oraz Galerii Sowa. Siergiej Paradżanow to uznany reżyser ukraiński ormiańskiego pochodzenia, twórca filmu *Cienie zapomnianych przodków* (*Тіні забутих предків*, 1968), który został zaprezentowany publiczności podczas spotkania. Uzupełnieniem wydarzenia była wystawa prac ukraińskiego malarza Borisa Jeghiazariana.

Na stałe do kalendarza wydarzeń kulturalnych Olsztyna weszły „Dni Teatru Ukraińskiego” organizowane przez Olsztyński Oddział ZUwP wspólnie z olsztyńskim Teatrem im. Stefana Jaracza oraz teatrami obwodowymi we Lwowie, Łucku, Tarnopolu, Równym, Czerniowcach, Kołomyi, Dniepropietrowsku i Zaporozu. W 1996 roku zadebiutowała w Olsztynie pierwsza edycja „Dni Teatru Ukraińskiego”. W 2004 roku Teatr im. Stefana Jaracza w Olsztynie podpisał porozumienie o współpracy z Teatrem w Równym. Główne założenia przeglądu teatralnego to przybliżenie mieszkańcom Warmii i Mazur bogactwa oraz różnorodności współczesnej dramaturgii ukraińskiej, zapoznanie ze współczesną sceną ukraińską oraz okazja do kontynuacji dialogu polsko-ukraińskiego. W I edycji „Dni Teatru Ukraińskiego” (1996) stronę ukraińską reprezentował Narodowy Teatr Dramatyczny im. Marii Zańkowieckiej we Lwowie, który przedstawił dwa spektakle, oba w reżyserii Fedira Stryhuna: wodewil *Szarika* (*Шарика*) Jarosława Barnycza oraz dramat historyczny *Marusia Czuraj* (*Маруся Чурай*) wg poematu Liny Kostenko. „Dni Teatru Ukraińskiego” przekształciły się w imprezę cykliczną, która odbywa się co 2 lata już od ponad 20 lat. Pierwsze cztery edycje przeglądu teatralnego odbywały się w czerwcu, jako jedno z przedsięwzięć „Dni Kultury Ukraińskiej”, później tę inicjatywę przeniesiono na okres jesienny i w tym terminie realizowana jest do dziś. W ciągu ponad 20 lat publiczność olsztyńska miała możliwość zapoznania się z największymi dziełami literackimi klasyki ukraińskiej takich twórców jak: Taras Szewczenko, Iwan Franko, Łesia Ukrainka, Lina Kostenko, Jarosław Stelmach, Hryhorij Kwitka-Osnowianenko, Iwan Karpenko-Karyj, Maria Matios, Wołodymyr Wynnyczenko. Organizatorzy „Dni Teatru Ukraińskiego” zabiegają o to, by kolejnym edycjom towarzyszyły różnorodne wystawy artystów z Ukrainy, ale przegląd ma względnie stałą formułę, czyli w ciągu dwóch weekendowych dni prezentowane są trzy spektakle. Piąta edycja „Ogólnopolskich Dni Teatru Ukraińskiego” zdeterminowana była przez obchody 70. Rocznicy Wielkiego Głodu na Ukrainie w latach 1932–1933. W programie, oprócz spektakli w wykonaniu zespołów teatralnych z Polski, zaplanowano nabożeństwo ekumeniczne za ofiary głodu, wykład tematyczny dra Igora Hałagidy pt. *Słowo o Wielkim Głodzie* oraz recital *Ukraińskie kanty i psalmy* w wykonaniu Scholi Teatru Węgajty. W ciągu 20 lat repertuar „Dni Teatru Ukraińskiego” w Olsztynie przedstawiał się następująco: 2001 – *Kochany nieluby albo poskromienie niepokornego* (*Коханий нелюб*)

Jarosława Stelmacha, *Leśna pieśń* (Лісова пісня) Łesi Ukrainki; 2003 – recital *Ukraińskie kanty i psalmy* Scholi Teatru „Węgajty”, spektakl *Wielki Głód* Mykoły Kuzia w wykonaniu aktorów olsztyńskiego Teatru im. Stefana Jaracza; 2005 – *Sawa Czajłyj* (Сава Чалій) Iwana Karpenki-Karoho, spektakl o doli Tarasa Szewczenki, skazanego na zesłanie do armii carskiej *Zdrada państwowa* (Державна зрада); 2007 – *Jak nasi dziadkowie byli parobkami* (Як наші діди парубкували) Wołodymyra Kaniwcia, *Skradzione szczęście* (Украдене щастя) Iwana Franki w wykonaniu Teatru Muzyczno-Dramatycznego z Równego, kompozycja *Oj, te wieczornice* (Ой, ті вечорниці) w wykonaniu ukraińskiej młodzieżowej grupy teatralnej z Międzyszkolnego Zespołu Nauczania Języka Ukraińskiego w Gimnazjum nr 7 w Olsztynie; 2009 – *Carmen* wg powieści Prospera Mérimée, *Ściana* (Стіна) wg Jurija Szerbaka, *Objawienie od Mazepy* (Одкровення від Мазени) na motywach dramatu Ołelka Ostrowskiego; 2013 – *Sołodka Darusia* (Солодка Даруся), *Nacja* (Нація) wg prozy Marii Matios, *Natus* (Натусь) wg utworu Wołodymyra Wynnyczenka; 2015 – *Nazar Stodola* (Назар Стодоля), *Kateryna* (Катерина) Tarasa Szewczenki, *Swatanie na Honczarówce* (Сватання на Гончарівці) Hryhorija Kwitki-Osnowjanenki; 2017 – *Stulecie Jakowa: pierwsza miłość* (Століття Якова: Перше кохання) Wołodymyra Łusa, *Nie szukajcie szczęścia, ukradłem je* (Не шукайте щастя, бо я його украв) wg dramatu Iwana Franki *Sujeta* (Суета) Iwana Karpenki-Karoho; 2019 – *Kamienny krzyż* (Камінний хрест) wg powieści Wasyla Stefanyka, *Matka-najemnica* (Мату-наймичка) wg Tarasa Szewczenki, *Huculski rok* (Гуцульський рік) wg Hnata Chotkewycza. W ramach ostatnich spotkań teatralnych obchodzono 5. rocznicę krwawych wydarzeń na Majdanie w Kijowie i uczczono bohaterów Nebesnej Sotni, prezentując wystawę fotograficzną pt. *Bohaterowie nie umierają – oblicza wojny*.

Cyklicznie od 2009 roku Olsztyński Oddział ZUwP wspólnie z Rówieńską Obwodową Państwową Kompanią Radiowo-Telewizyjną organizują „Międzynarodowy Festiwal Radiowo-Telewizyjny *Kalinowe Mosty*”. Od 2016 roku do współorganizacji festiwalu włączył się Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Olsztynie. Uczestnikami *Kalinowych Mostów* są dziennikarze radiowi oraz telewizyjni z Ukrainy i Polski, którzy kompletują materiały do audycji i programów, które następnie emitowane są w różnych regionach Ukrainy. Cel festiwalu to prezentacja i popularyzacja audycji radiowych i telewizyjnych na tematy społeczne, kulturalne, historyczne, pomocy humanitarnej, gospodarcze, ochrony środowiska naturalnego oraz dotyczące mniejszości ukraińskiej w Polsce i polskiej na Ukrainie. Stałym punktem formuły *Kalinowych Mostów* była część konkursowa, podczas której oceniano wcześniej nadesłane przez dziennikarzy z Polski i Ukrainy prace konkursowe i wyłaniano zwycięzców.

W 2019 roku festiwal obchodził jubileusz – odbył się po raz 10 z udziałem 40-osobowej grupy dziennikarzy z Ukrainy. Od kilku lat jednym z głównym celów *Kalinowych Mostów* jest promocja Unii Europejskiej na Ukrainie.

W Polskim Radiu Olsztyn audycje w języku ukraińskim emitowane są od 1958 roku, początkowo były raz w miesiącu, następnie co dwa tygodnie, a od przełomu lat 70.–80. w każdą niedzielę po pół godziny. Od 15 stycznia 2001 roku audycje w języku ukraińskim nadawane są codziennie o godz. 10.50 i 18.10. Jest to serwis informacyjny składający się z dwóch bloków: wieści z Ukrainy oraz fakty z życia mniejszości ukraińskiej zarówno na Warmii i Mazurach, jak i w Polsce. Audycje skierowane są do mieszkańców Warmii i Mazur należących do mniejszości ukraińskiej, cieszą się także zainteresowaniem rodzin mieszanych ukraińsko-polskich.

W 2008 roku odbył się koncert jubileuszowy z okazji 50-lecia, a 2018 – 60-lecia audycji ukraińskich w Polskim Radiu Olsztyn. Inicjatorem uroczystości był Olsztyński Oddział ZUwP wraz z Samorządem Województwa Warmińsko-Mazurskiego.

Historycznym przedsięwzięciem kulturalnym Warmii i Mazur jest „Regionalny Ukraiński Jarmark Folklorystyczny *Z Malowanej Skrzyni*” organizowany od ponad 30 lat w Kętrzynie. Pierwsza edycja święta ukraińskiego folkloru miała miejsce 1979 roku. W okresie stanu wojennego organizatorzy zawiesili imprezę, by następnie wznowić ją na przełomie lat 80. i 90. XX wieku. Jarmark *Z Malowanej Skrzyni* cieszy się ogromną popularnością wśród kętrzyńian oraz mniejszości ukraińskiej Warmii i Mazur. Promuje bogatą sztukę i kulturę ludową poprzez warsztaty rzemiosła ludowego, koncerty zespołów folklorystycznych z Ukrainy i mniejszości ukraińskiej z Warmii i Mazur.

W 2018 roku w Olsztynie odbyła się X edycja „Międzynarodowego Festiwalu Muzycznego Narodów Europy *Pod Wspólnym Niebem*”. Festiwal organizowany jest co dwa lata przez Olsztyński Oddział ZUwP oraz Związek Stowarzyszeń Niemieckich Warmii i Mazur (ZSNWiM). Ta ciekawa inicjatywa ma na celu popularyzację kultury muzycznej mniejszości etnicznych i narodowych z Warmii i Mazur.

Spotkania kulturalne społeczności ukraińskiej zamieszkującej tereny mazurskie również mają wieloletnią tradycję. Porozumienie o współpracy partnerskiej pomiędzy władzami samorządowymi Giżycka a władzami Dubna zostało zawarte 19 czerwca 2000 roku. Jeden z głównych celów porozumienia to dążenie do współpracy i wymiany kulturalnej oraz wspieranie działalności mniejszości ukraińskiej w Giżycku i mniejszości polskiej w Dubnie. Kontakty Giżycka z Dubnem dynamicznie się rozwijają. W Giżycku corocznie od 2000 roku odbywają się następujące wydarzenia: „Dni Kultury Ukraińskiej” (organizowane przez Oddział

Mazurskiego ZUwP wspólnie z Giżyckim Centrum Kultury), „Święto Twórczości Dziecięcej”. U partnera ukraińskiego organizowany jest „Dzień Dubna”, połączony z obchodami rocznicy niepodległości Ukrainy, w których udział biorą przedstawiciele obu miast. W 2016 roku coroczny „Jarmark św. Brunona” w Giżycku został połączony z pierwszą edycją wielokulturowego „Święta Miast Partnerskich *Na styku kultur*”, które ma na celu przybliżenie mieszkańcom regionu i turystom zwyczajów, pieśni i tańców regionów-partnerów.

W 2001 roku Giżycko zostało gospodarzem „Jesiennych Koncertów Muzyki Cerkiewnej”, na których artyści różnych konfesji z Polski i Ukrainy prezentują publiczności repertuar chóralnej muzyki cerkiewnej i pieśni religijnych. Koncerty odbywają się w cerkwiach i kościołach rzymskokatolickich w Giżycku, Baniach Mazurskich, Kruklankach, Pozezdrzu, Węgorzewie, Wilkasach oraz Wydminach. Od lat organizatorem „Międzynarodowych Koncertów Muzyki Cerkiewnej” (nazwa od 2010) jest Mazurski Oddział ZUw P oraz węgorszewski dekanat greckokatolickiej archidiecezji przemysko-warszawskiej. Jak podkreślają organizatorzy, festiwal ma charakter ekumeniczny, przyświeca mu idea dialogu międzyreligijnego oraz integracji społeczności różnych wyznań.

Kolejne regularne przedsięwzięcie folklorystyczne to ukraińska sobótka, czyli *Noc Iwana Kupaly (Ніч на Івана Купала)*, które stało się największą plenerową imprezą mniejszości narodowych na Warmii i Mazurach. Święto organizowane jest corocznie w Kruklankach z inicjatywy miejscowego koła ZUwP i Gminnego Ośrodka Kultury w Kruklankach. Obrzędowy spektakl, z nieodłącznymi atrybutami nocy świętojańskiej, czyli paleniem ogniska i puszczaniem wianków, odbywa się nad jeziorem Gołdap.

Od 11 lat Górowo Iławeckie unifikowane jest z „Festiwałem Kultury Ukraińskiej *Ekolomyja*”, który obok popularyzacji zespołów folkowo-rokowych, kuchni ukraińskiej, rzemiosła artystycznego promuje ekologię i ochronę środowiska. W 2019 roku hasłem przewodnim była zbiórka elektrośmieci.

Na mocy porozumień o współpracy samorządy miast na Warmii i Mazurach wspólnie z partnerami ukraińskimi oraz oddziałami terenowymi ZUwP realizują lokalne projekty promujące kulturą ukraińską, m.in. „Pasłęcka Uczta Kultur Wschodnich – Regionalny Festiwal Piosenki Ukraińskiej”, „Iławskie Popołudnie z Kulturą Ukraińską”, „Ukraińskie Barwy Pogranicza” w Braniewie, „Spotkania z Folklorem Ukraińskim” w Dobrym Mieście, „Ukraińskie Święto Folklorystyczne *Widlunnia (Відлуння)*” w Wydminach.

W 2018 roku Gustaw Marek Brzezina, Marszałek Województwa Warmińsko-Mazurskiego, wraz z delegacją, przebywał w obwodzie rówieńskim na Ukrainie. Pobyt był związany z wydarzeniami promującymi międzynarodową współpracę

obydwu regionów. Podczas wizyty na Ukrainie, marszałek Gustaw M. Brzezin podpisał z Oleksijem Mularenką, przewodniczącym Rówieńskiej Obwodowej Administracji Państwowej, Plan Pracy Województwa Warmińsko-Mazurskiego z Rówieńską Obwodową Administracją Państwową na lata 2018–2020.

6. Podsumowanie

Samorząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego przywiązuje dużą wagę do współpracy międzynarodowej miast, która jest istotnym elementem polityki rozwoju regionalnego. Na Warmii i Mazurach w ostatnim 20-leciu znaczącą rolę w budowaniu kontaktów międzyregionalnych pełniła także Ukraina, a szczególnie obwód rówieński. Cyklicznie prolongowanie porozumień o współpracy z instytucjami kultury tego ukraińskiego obwodu pozwoliło na nawiązanie relacji instytucjonalnych z ukraińskimi partnerami, dzięki którym realizowane były liczne projekty promocyjne miast i gmin bliźniaczych oraz popularyzacja kultury polskiej na Ukrainie i ukraińskiej w Polsce. Porozumienia o współpracy stały się czynnikiem uaktywniającym działalność licznej na terenie województwa warmińsko-mazurskiego mniejszości ukraińskiej oraz mniejszości polskiej w obwodzie rówieńskim, które nie tylko dynamicznie przyłączyły się do wsparcia inicjatyw podejmowanych przez władze samorządowe, lecz także zostały koordynatorami licznych projektów i wydarzeń o charakterze kulturalnym. Praktycznie każde miasto Warmii i Mazur, które włączyło się do współpracy z Ukrainą może poszczycić się swoim lokalnym „sztandarowym” wydarzeniem kulturalnym, dzięki któremu jest rozpoznawalne.

Zawarty w niniejszym artykule teoretyczny opis kontaktów miast partnerskich polskich i ukraińskich oraz przegląd wspólnych przedsięwzięć na płaszczyźnie kulturalnej dowodzi, że Ukraina jest jednym z ważniejszych partnerów Warmii i Mazur na arenie międzynarodowej. Współpraca władz lokalnych i regionalnych nie została ograniczona w kontekście wydarzeń ostatnich lat na Ukrainie dzięki projektowi *Wieloletni program współpracy rozwojowej na lata 2016–2020*, który ma na celu wsparcie kluczowych reform na Ukrainie, w tym i reformy samorządowej. Istotny czynnik koegzystencji miast partnerskich Polski i Ukrainy stanowi aktywna działalność mniejszości ukraińskiej regionu, która prowadzi szeroką akcję promującą różnorodność kulturową regionu Warmii i Mazur.

BIBLIOGRAFIA

- Beba Bożena. 1998. *Kierunek przemian tożsamości kulturowej Ukraińców na Warmii i Mazurach*. W: *Tożsamość kulturowa społeczeństwa Warmii i Mazur*. Red. Domagała B., Sakson A. Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego: 96–108.
- Bogorodecka Olga. 2015. *Cechy charakterystyczne rozwoju współpracy miast bliźniaczych Polski i Ukrainy*. „Historia i Polityka” nr 13 (20): 171–182.
- Buś-Bidas Agnieszka. 2012. *Działalność promocyjna gmin w kontekście wspierania przedsiębiorczości (na przykładzie miasta Tarnobrzeg)*. „Przedsiębiorczość – Edukacja” nr 8: 300–313.
- Dolnicki Bogdan. 2016. *Międzynarodowa współpraca jednostek samorządu terytorialnego*. W: *Racjonalny ustawodawca. Racjonalna Administracja*. Red. Kijowski D.R., Miruć A., Budnik A. Białystok: Temida 2: 201–214.
- Informacja o realizacji współpracy międzynarodowej Województwa Warmińsko-Mazurskiego*. (online) <http://warmia.mazury.pl/unia-i-wspolpraca-zagraniczna/priorytety-miedzynarodowej-wspolpracy> (dostęp 7.06.2019).
- Kalitta Emilia. 2008. *Rola miast partnerskich w budowaniu przyjaźni między narodami. Przykład Chojnic*. (online) <https://www.miastochojnice.pl/files/1661.pdf> (dostęp 23.06.2018).
- Kieliszewski Przemysław, Poprawski Marcin. 2009. *Instytucje publiczne i dyplomacja kulturalna. Potencjały i wyzwania*. (online) <http://rok.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2013/10/Instytucje-publiczne-i-dyplomacja-kulturalna.-Potencjały-i-wyzwania.pdf> (dostęp 3.10.2020).
- Langowska Justyna. 2018. *Dyplomacja kulturalna czy kulturowa – definiowanie kultury i jej roli na arenie międzynarodowej z perspektywy nauk humanistycznych*. (online) https://doktoranci.uj.edu.pl/documents/1167150/141873734/3_langowska_37_60.pdf (dostęp 3.10.2020).
- Modzelewski Wojciech Tomasz, Żukowski Arkadiusz. *Współpraca partnerska samorządów lokalnych, przykład miasta Ostródy i powiatu ostródzkiego*. (online) https://www.researchgate.net/publication/271588043_Wspolpraca_partnerska_samorzadow_lokalnych_przyklad_miasta_Ostrody_i_powiatu_ostrodzkiego (dostęp 12.06.2020).
- Raport. Od wymiany kulturalnej do nowej inteligentnej siły. Promocja Polski przez kulturę*. Red. Potoroczyn P. (online) https://www.nck.pl/upload/attachments/302369/promocja_polskiej_kultury_za_granic.pdf (dostęp 3.10.2010).
- Raport z wyników w województwie warmińsko-mazurskim*. 2011. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań. (online) <https://olsztyn.stat.gov.pl/publikacje-i-foldery/spisy-powszechne/psr-2010-raport-z-wynikow-wojewodztwa-warmińsko-mazurskiego,8,1.html> (dostęp 16.05.2020).
- Szewczyk Joanna. 2007. *Zagraniczne związki partnerskie polskich samorządów miast, powiatów i województw*. „Prace Geograficzne” z. 117: 259–273.
- Świder Konrad. 2018. *Geneza postradzieckiej państwowości ukraińskiej*. „Wschodni Rocznik Humanistyczny” R. XV, nr 2: 145–160.
- Trzepacz Piotr, Płaziak Monika, Więclaw-Michniewska Joanna. 2015. *Geografia współpracy międzynarodowej polskich miast*. (online) https://www.researchgate.net/profile/Piotr_Trzepacz2/publication/297219813_Geografia_wspolpracy_miedzynarodowej_polskich_miast/links/56ddb2dd08aedf2bf0c865b3/Geografia-wspolpracy-miedzynarodowej-polskich-miast.pdf (dostęp 15.06.2020).
- Współpraca kulturowo-humanitarna pomiędzy Ukrainą a Polską*. (online) <https://poland.mfa.gov.ua/pl/embassy/231-kulyturno-gumanitarne-spivrobotnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-polysheju> (dostęp 17.06.2020).

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5941>

Data przesłania artykułu: 9 lipca 2020 r.

Data akceptacji artykułu: 21 sierpnia 2020 r.

ROSJA I SŁOWIAŃSZCZYNA W OGLĄDZIE WACŁAWA ALEKSANDRA MACIEJOWSKIEGO (DO POŁOWY LAT 40. XIX WIEKU)

Piotr Koprowski

Uniwersytet Gdański, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1016-9582>

e-mail: piotr.koprowski@ug.edu.pl

Abstrakt: Wacław Aleksander Maciejowski (1792–1883) to ważna postać XIX-wiecznego polskiego i europejskiego życia naukowego oraz intelektualnego. Był on historykiem prawa, przedstawicielem szkoły historycznej w prawoznawstwie, założonej przez uczonych niemieckich Karla Friedricha Eichhorna i Friedricha Carla von Savigny’ego. Preferował badanie historii ustroju i prawa oraz ściśle z nią związaną historię kultury. Pozostawił po sobie również około 240 prac i artykułów z zakresu słowianoznawstwa. Tezy i opinie zawarte w slawistycznych pracach Maciejowskiego zdobyły znaczny rozgłos w świecie słowiańskim. W niniejszym artykule przybliżono poglądy uczonego na temat dawnej Rosji i Słowiańszczyzny, zawarte przezeń w najważniejszych dziełach powstałych w okresie do połowy lat 40. XIX wieku. Maciejowski żywił określoną sympatię do Rosji i podziw dla jej dokonań. Warto jednak podkreślić, że podobny stosunek widać u uczonego do Słowiańszczyzny w ogóle. Opowiadał się on za współpracą między narodami słowiańskimi. Realizację idei kulturalnej „wzajemności słowiańskiej” dostrzegał w bezpośrednich kontaktach między Słowianami – przedstawicielami nauki i kultury. Sam miał rozległe kontakty naukowo-towarzyskie z uczonymi, z ludźmi pióra. W Rosji do grona jego intelektualnych dyskutantów i zarazem przyjaciół należeli m.in. Michaił Pogodin, Piotr Kiriejewski, Stiepan Szewyriow. O ile w rzeczonym okresie Maciejowski jako rusofilizujący słowianofil był narażony na krytykę ze strony Polaków, o tyle w Rosji bardzo pozytywnie oceniano jego dzieła, predyspozycje naukowe oraz fakt, że jak podkreślił Szewyriow – „pracuje z samozaparciem i służy szlachetnej sprawie słowiańskiej”. Duża popularność polskiego uczonego w państwie rosyjskim wynikała z wymowy jego dzieł i nie chodzi tutaj tylko o takie ich fragmenty, które można było wyzyskać do celów doraźnych. Wskazywano przede wszystkim na bardziej uniwersalne walory prac Maciejowskiego: na akcentowanie

pierwiastka ogólnosłowiańskiego (*Historia prawodawstw słowiańskich*) i na fakt zarysowania prymatu żywiołu rosyjskiego w świecie słowiańskim (głównie w *Pamiętnikach o dziejach, piśmiennictwie i prawodawstwie Słowian*).

Słowa kluczowe: Rosja, Słowiańszczyzna, Polska, Słowianie, słowianofil

Submitted on July 9, 2020
Accepted on August 21, 2020

RUSSIA AND SLAVS IN THE VIEW OF WAĆŁAW ALEKSANDER MACIEJOWSKI (UNTIL THE 1840S)

Piotr Koprowski

University of Gdańsk, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1016-9582>

e-mail: piotr.koprowski@ug.edu.pl

Abstract: Waćław Aleksander Maciejowski (1792–1883) was an important figure in nineteenth-century Polish and European scientific and intellectual life. He was a legal historian and representative of the historical school of jurisprudence founded by German scholars Karl Friedrich Eichhorn and Friedrich Carl von Savigny. He preferred the study of the legal history system and closely related cultural history and completed about 240 works and articles in the field of Slavic studies. The theses and opinions contained in Maciejowski's Slavic works evoked a significant reaction in the Slavic world. This article introduces the scholar's views on old Russia and Slavs contained in his most important works created in the mid-1840s. Maciejowski had a certain sympathy for Russia and admiration for its achievements. It is worth emphasizing, however, that a similar attitude can be seen in the scholar's approach to Slavs in general. He was in favour of cooperation between the Slavic peoples. He noticed the implementation of the cultural idea of "Slavic reciprocity" in direct contacts between the Slavs – representatives of science and culture. He had extensive scientific and social contacts with scholars and writers. In Russia, his intellectual debaters and friends included Michaił Pogodin, Piotr Kiriejewski and Stiepan Shevryriov. In this period, Maciejowski, as a Russophilizing Slavophile, came under criticism from Poles, although in Russia his works, scientific predispositions and the fact that, as Shevryriov emphasized, "he works with self-denial and serves a noble Slavic cause" were very positively assessed. The great popularity of this Polish scholar in Russia resulted from the publication of his complete works and not merely fragments that could be used for short-term purposes. Above all, the more universal values of Maciejowski's

works were noted: the accent on the Slavic element (*History of Slavic Legislation*) and the fact that the primacy of the Russian element in the Slavic world was emphasized (mainly in *Memoirs of History, Literature and Legislation of the Slavs*).

Keywords: Russia, Slavic, Poland, Slavs, Slavophile

Waław Aleksander Maciejewski (1792–1883) to znaczący reprezentant XIX-wiecznego polskiego i europejskiego życia naukowo-intelektualnego, badacz historii ustroju i prawa oraz historii kultury. Pozostawił po sobie również ponad 200 prac i artykułów z zakresu słowianoznawstwa [Borowski 1959, 17–43]. Tezy i opinie zawarte w slawistycznych pracach Maciejewskiego zdobyły znaczny rozgłos nie tylko na ziemiach polskich, lecz także w całym świecie słowiańskim. Celem piszącego te słowa jest przybliżenie poglądów uczonego na temat dawnej Rosji i Słowiańszczyzny, zawartych przezeń w najważniejszych dziełach powstałych w okresie do połowy lat 40. XIX w.

Maciejewski urodził się 10 września 1792 roku w Cierlicku na Śląsku Cieszyńskim jako syn Józefa Maciejewskiego, kucharza, i jego żony Katarzyny z Wojnarów [Golec, Bojda 1995, 129]. Po ukończeniu szkoły powszechnej uczęszczał do gimnazjum pijarów w Piotrkowie, gdzie nauczycielem był jego brat Józef Maciejewski. Nauka w gimnazjum nie sprawiała mu większych problemów. W 1812 roku rozpoczął studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego [Bardach 1971, 37]. Nawiązał bliższą znajomość z profesorem tegoż uniwersytetu i dyrektorem biblioteki uniwersyteckiej Jerzym Samuelem Bandtkiem, który wspierał zdolnego studenta, ucząc go indywidualnie greki i łaciny oraz zapewniając mu dach nad głową. Profesor Bandtkie zachęcił Maciejewskiego do kontynuacji studiów po ukończeniu Uniwersytetu Jagiellońskiego. Waław Aleksander udał się do Wrocławia, wstępując na Wydział Prawa tamtejszego uniwersytetu. Pogłębiał wówczas znajomość prawa rzymskiego, historii oraz greki i łaciny. Chcąc poprawić swoją sytuację materialną, przez półtora roku pracował na wrocławskiej uczelni jako lektor języka polskiego. Dzięki protekcji profesora Bandtkiego otrzymał stypendium rządowe od Komisji Rządowej Obrządków Religijnych i Oświecenia Publicznego na dalsze studia w Berlinie i Getyndze. Warto zaznaczyć, iż otrzymał środki finansowe pod warunkiem, że wykształci się na znawcę literatury starożytnej, a po zakończeniu studiów obejmie posadę nauczyciela języków klasycznych w Liceum Warszawskim.

W latach 1817–1818 Waław Aleksander Maciejewski pobierał w Berlinie nauki pod kierunkiem profesora Friedricha Carla von Savigny'ego. Następnie udał się do Getyngi, gdzie słuchał m.in. wykładów profesora prawa rzymskiego

Gustava Hugo i profesora prawa germańskiego Karla Friedricha Eichhorna [Wilkońska 1959, 113–114]. Wykłady z historii prawa germańskiego były swoistym impulsem do zainteresowania się przez Maciejowskiego prawem słowiańskim. Niezależnie od tego, przedmiotem jego doktoratu, przygotowanego pod kierunkiem profesora Hugo, było prawo rzymskie. W 1818 roku Maciejowski obronił dysertację doktorską, zatytułowaną *De vita constitutionibus C. Q. Traiani Decii*, i został doktorem obojga praw. Zgodnie z umową zawartą z władzami oświatowymi Królestwa Polskiego po obronie doktoratu Wacław Aleksander objął funkcję zastępcy profesora filologii klasycznej w Liceum Warszawskim. W szkole tej pracował nieprzerwanie do 1831 roku. Równoległe, od roku akademickiego 1819/1820, prowadził na Uniwersytecie Warszawskim wykłady z dziedziny prawa rzymskiego, lubiane przez studentów, mimo iż nie wygłaszał ich w zbyt dobrej polszczyźnie [Janowski 1950, 115–116].

Przed powstaniem listopadowym dorobek naukowy Maciejowskiego nie był zbyt imponujący. Z wydanych wówczas prac na uwagę zasługuje przede wszystkim podręcznik prawa rzymskiego z 1820 roku (*Principis iuris Romani*), przeznaczony dla studentów Uniwersytetu Warszawskiego, oraz *Opusculorum sylloge prima* (1823) i *O stypulacjach rzymskich* (1827) [Borowski 1959, 17]. Niektóre poglądy autora uznano za kontrowersyjne. Szczególne kontrowersje w świecie naukowym wzbudził stosunek Maciejowskiego do kodeksu cywilnego Napoleona Bonapartego, zwłaszcza jego treści dotyczące małżeństw świeckich. Uczony zdecydowanie wystąpił przeciwko świeckiemu prawu małżeńskiemu, jawiącemu się – w jego przeświadczeniu – jako zwyczajny kontrakt, podobnie jak umowa dzierżawy czy najmu [Bardach 1971, 73].

W pracach wydanych przed powstaniem listopadowym Maciejowski, pochłonięty prawem rzymskim, nie zawarł przemyśleń na temat Rosji i Słowiańszczyzny. Warto jednak zaznaczyć, że już w 1820 roku uczony zainicjował prace badawcze poświęcone tej ostatniej, ze szczególnym uwzględnieniem prawodawstwa słowiańskiego [Kucharska 1978, 183–184]. Pokłosiem tych prac jest *Historia prawodawstw słowiańskich*, wydana w pierwszej połowie lat 30. XIX wieku [Maciejowski 1832–1835]. Prace Maciejowskiego nad prawodawstwem Słowian przypadają na okres przed wybuchem powstania listopadowego i na czas trwania tego zrywu niepodległościowego. W czasie tego powstania uczony był członkiem komitetu gwardii narodowej. Zachęcał również do pracy nad przyszłą, nową konstytucją Królestwa Polskiego. „Ci ziomkowie, którzy do tego powołanie czują – podkreślał – powinni się zająć wygotowaniem projektu do zasad przyszłego rządu Królestwa Polskiego i przygotować umysły do podjęcia wielkiego dzieła, (...) żeby był pod ręką gotowy materiał na wybudowanie tego pomnika sławy narodowej”

[cyt. za: Kucharzewski 1914, 491]. Za najbardziej kompetentny w tej materii uważał Wydział Prawny Uniwersytetu Warszawskiego, którego był pracownikiem. Praca nad konstytucją – dodawał – dając wyraz swemu patriotyzmowi „nie powinna mieć na celu złowienie jakiejś nagrody, np. tytułiku, pensyjki, ozdóbki za podjętą pracę, ale święta miłość do Ojczyzny powinna dobrze myślących zagrzewać serca do przysłużenia się drogiej Ojczyźnie, czym tylko kto może” [cyt. za: Kucharzewski 1914, 491].

Po upadku powstania listopadowego Maciejowski sukcesywnie stawał się coraz bardziej uległy wobec władz rosyjskich. W trosce o swoją sytuację materialną gotowy był na duże ustępstwa w stosunku do tych ostatnich, ustępstwa te mogły jednak mieć – i wiele wskazuje na to, że często miały – charakter tylko deklaracyjny¹. Uczony pisał „pod adresata i wypowiadał te myśli, które mogły się spodobać, a tym samym zapewnić przychyłność i poparcie jego starań o uzyskanie dodatkowych świadczeń materialnych” [Maternicki 1979, 128–129]. Przychyłność administracji rosyjskiej pomogła mu w objęciu, po zamknięciu Uniwersytetu Warszawskiego, funkcji zastępcy sędziego apelacyjnego trybunału województwa mazowieckiego. Z funkcją tą wiązało się niemałe uposażenie.

Względna stabilizacja zawodowo-materialna pozwoliła uczonemu zająć się bliżej problematyką prawodawstwa Słowian. Do powstania *Historii prawodawstw słowiańskich* przyczynili się m.in. słowianofile czescy Jozef Szafarzyk i Vaclav Hanka, przysyłający autorowi dokumenty dotyczące różnych praw słowiańskich. Maciejowski wskazywał, iż kładzie nacisk na „unarodowienie prawodawstw” i pragnie udowodnić, że nie należy wywodzić praw słowiańskich z praw skandynawskich i niemieckiego [Zieliński 1969]. Przyświecał mu konkretny, wyraźnie sformułowany cel: „narodowo słowiańskie zgłębiać ustawodawstwo, wszelkie więc obce na ziemię słowiańską przesadzone lub na niej rozkrzewione prawo jako z duchem narodowości naszej sprzeczne, od tych badań wykluczam” [Maciejowski 1832, t. 1, 2]. Podkreślał, że Słowianie powinni być dumni z wytworzonych przez siebie praw, odzwierciedlających specyfikę ich narodowości oraz „piękne i zdrowe (...) zasady” [Maciejowski 1835, t. 4, 26].

Centralnym zagadnieniem *Historii prawodawstw słowiańskich* jest prawo polskie. Określone kwestie ustrojowe autor tłumaczył na przykładzie Polski, a następnie porównywał je z pozostałymi prawami słowiańskimi. Te ostatnie służyły uczonemu do bardziej precyzyjnego wyjaśnienia zagadnienia polskiego ustroju społecznego. Maciejowski uznając szczególną pozycję prawa polskiego

¹ Maciejowski „oszukując przedstawicieli administracji zaborczej kierował się chęcią osiągnięcia maksymalnych korzyści materialnych” [Maternicki 1972, 157].

w prawodawstwie słowiańskim, nie potwierdzał sympatii panslawistycznych, o które podejrzewali go niektórzy nieprzychylnie nastawieni doń rodacy. Na kartach dzieła pojawiły się jednak wyraźne sympatie rusofilskie [Klarnerówna 1926]².

W *Historii prawodawstw słowiańskich* pogląd Maciejowskiego na Rosję nie został sformułowany *expressis verbis*. Autor podjął jednak to zagadnienie w sposób pośredni. Wskazał choćby na to, że nie umieścił na czele wszystkich narodów słowiańskich Czechów i Rusinów w dziedzinie prawodawstwa, mimo iż to one z powodu posiadania „najdawniejszych pomników prawodawstwa taką pozycję zajmować powinny” [Maciejowski 1832, t. 1, 35]. Szczególną rolę w tej materii przyznał Polsce, która, jego zdaniem, w przeciwieństwie do dwóch wyżej wymienionych narodów, w mniejszym stopniu uległa naciskowi niemieckiemu i zachowała słowiański charakter prawodawstwa. W ten sposób autor starał się uwiarygodnić tezę o dominującej roli prawa polskiego w Słowiańszczyźnie.

Maciejowski postrzegał Rosję, którą utożsamiał z Rusią, jako jedną z części składowych szeroko rozumianej Słowiańszczyzny. Rosja nie była dlań dominującym narodem w rodzinie słowiańskiej. To polskie prawa stały się swoistym wzorcem dla innych narodów. Stąd też, jak podkreśla uczony, do polskiego prawa są podobne inne prawodawstwa słowiańskie. Myśl o Słowiańszczyźnie składającej się z równoprawnych części potwierdzały wywody autora dotyczące ustroju panującego w Słowiańszczyźnie przedchrześcijańskiej. Wśród ludów słowiańskich panowało wówczas gminowładztwo, którego charakterystyczną cechą była obieralność wszystkich urzędów [Maciejowski 1832, t. 1, 98]. Najważniejsze decyzje dotyczące niemal wszystkich spraw podejmowano na wiecach, które obok wspólnego władania ziemią stanowiły istotny element gminowładztwa. Wyróżnikiem gminowładztwa była obok demokratycznego sposobu podejmowania decyzji niechęć do poddaństwa. Maciejowski uważał, że niewolnictwo nie jest czymś, co zrodziło się na gruncie słowiańskim. To „chrześcijanie nauczyli Słowian, że godziwą jest rzeczą wolnością ludzką frymarczyć i wolnych ludzi wraz z ich potomstwem i żonami w niewolę sprzedawać” [Maciejowski 1832, t. 1, 146]. Zdaniem autora do niewolnictwa na ziemiach słowiańskich doprowadzili chrześcijańscy cesarze niemieccy, „rozdarowując familie słowiańskie, jakby trzody bydłąt” [Maciejowski 1832, t. 1, 146].

---

² W polskiej humanistyce pojęcie „panslawizm” łączy się często z rusofilstwem, co nie jest jednak do końca uzasadnione. „Panslawizm” można – najogólniej rzecz ujmując – rozumieć jako wspólnotę kulturową i językową wszystkich Słowian. Wiąże się go z rosyjską polityką imperialną, wskazując na jego dwa odłamy: panslawizm demokratyczny Michaiła Pogodina i panslawizm nacjonalistyczny Nikołaja Danilewskiego. Przykład Maciejowskiego pokazuje z kolei, że nie każdy reprezentant słowianofilstwa rusofilizującego był zdeklarowanym panslawistą.

Maciejowski, opisując gminowładztwo jako ustrój charakterystyczny dla Słowiańszczyzny przedchrześcijańskiej, akcentował zwłaszcza czynnik ogólnosłowiański. Czyniąc tak, nie zapominał jednak o tym, że narody wchodzące w skład wspólnoty słowiańskiej miały również własne charakterystyczne cechy, świadczące o ich pewnej odrębności. Jest to godne podkreślenia, zwłaszcza jeśli uzmysłowimy sobie, iż uczony położył szczególny nacisk na rekonstrukcję instytucji prawa ogólnosłowiańskiego, w obrębie której znalazłoby się prawo polskie, czeskie, ruskie i południowosłowiańskie [Bardach 1963, 256].

Zasygnalizowanie przez Maciejowskiego różnic pomiędzy narodami wchodzącymi w skład Słowiańszczyzny można, jak się wydaje, potraktować jako argument zbijający twierdzenia jego przeciwników, stojących na stanowisku, że nadmierne uwypuklanie czynnika ogólnosłowiańskiego może być traktowane jako swego rodzaju ukłon w stronę Rosji. Jest to kwestia dyskusyjna, jeśli pamięta się, iż podkreślanie odrębności narodowych w Słowiańszczyźnie było dominującym rysem demokratycznie zorientowanych środowisk, zwłaszcza emigracyjnych. W tym kontekście można uznać Maciejowskiego za pogrobowca pierwszego, trwającego do 1830 roku, okresu rozwoju słowianofilstwa polskiego [Bardach 1971, 13]. W okresie tym szczególnie podkreślano równoprawny związek narodów słowiańskich w szeroko rozumianej wspólnotcie. Tego rodzaju poglądy wypowiadali również reprezentanci środowisk, których nie można podejrzewać o koniunkturalizm i chęć przypodobania się Rosji.

Interesujące są również przemyślenia uczonego na temat monarchii. Maciejowski zauważył – co prawda – że w Rosji była niczym nieskrępowana monarchia, a więc taka, jaką preferowali wszyscy monarchowie słowiańscy. Nie ma jednak u niego szczególnego podziwu czy estymy dla monarchii absolutnej jako systemu rządów. Wskazywał on jedynie na podobieństwa między monarchią rosyjską i innymi tego typu rządami w krajach słowiańskich, w których na przestrzeni dziejów nie można dostrzec absolutyzmu. Autor wyraził pochwałę polskiego monarchistycznego systemu rządzenia, który jednak, dodał, nie prowadził do absolutyzmu. Pod monarchą potrafiącym prowadzić lud, znającym wady i zalety tegoż ludu Polacy czuli się zawsze szczęśliwi. Już chociażby z tego powodu nie można zgodzić się z opinią, iż Maciejowski w *Historii prawodawstw słowiańskich* „dokonał próby uzasadnienia (...) tezy głoszącej wyższość pierwiastków stworzonych przez ducha Wschodu” [Klarnerówna 1926, 142].

W dziele o prawodawstwie Słowian pierwiastek wschodni nie jest wyeksponowany. Nie ma w nim ani przykładów gloryfikowania obrządku wschodniego, ani też takich, które wskazywałyby na przyjęcie przez Polskę chrześcijaństwa ze Wschodu. Autor krytykował chrześcijaństwo zachodnie w kontekście jego

przepychu i zewnętrznej okazałości oraz w związku z obowiązkiem ponoszenia przez społeczeństwo dużych wydatków na nie [Maciejowski 1832, t. 1, 167]. Krytyka chrześcijaństwa, zwłaszcza obrządku zachodniego, była jednak charakterystyczna dla wielu Polaków – słowianofilów przed powstaniem listopadowym. Podkreślali oni negatywny wpływ tej religii na pierwotny ustrój Słowian³.

W *Historii prawodawstw słowiańskich* widoczne są oznaki sympatii pod adresem Rosji. Wspomnieć można przykładowo o bardzo przychylniej ocenie prawa ruskiego, które zdaniem Maciejowskiego nie pozwalało nikogo krzywdzić i nad nikim, nawet nad przestępcą, się znęcać. Za dowód swego rodzaju sympatii do Rosji można również uznać fakt podkreślenia, iż „na Rusi najwierniej zachowały się dawne słowiańskie zwyczaje” [Maciejowski 1832, t. 1, 77]. Nutka sympatii przewija się ponadto wtedy, kiedy uczony zastanawiając się nad technicznym wymiarem praw słowiańskich, skonstatował, że „w Słowiańszczyźnie przedkarpackiej na jednej tylko Rusi pisano akta urzędowe i prawa w ojczystym języku (...) pomimo małej oświaty” [Maciejowski 1832, t. 1, 216]. Powyższe przykłady przychylniej oceny Rosji nie przekreślają tezy o wspólności słowiańskiej i wielkiej roli Słowian, zawartej w *Historii prawodawstw słowiańskich*. Nie można uznać ich za przejaw serwilistycznej postawy wobec Rosji.

Warto również zwrócić uwagę na dokonaną przez Maciejowskiego – słowianofila idealizację Słowiańszczyzny okresu przedchrześcijańskiego. Jego praca o prawodawstwie Słowian, pozbawiona akcentów rusofilskich, została pozytywnie przyjęta w demokratycznych środowiskach Wielkiej Emigracji. Maciejowski do połowy lat 30. XIX wieku był dla ideologów Towarzystwa Demokratycznego Polskiego cenionym autorytetem historycznym [Nowak 1994, 282]. Usatysfakcjonowani byli także Rosjanie z kręgów rządowo-administracyjnych, wskazujący, iż *Historia prawodawstw słowiańskich* polskiego uczonego może przynieść istotne korzyści pod względem naukowym, moralnym i politycznym ze względu na zawartą w nim prawdę, że „ludy słowiańskie cieszyły się od czasów pierwotnych pomyślnością jedynie pod władzą rządu monarchistycznego i że wszystkie one niegdyś wyznawały wiarę chrześcijańską według obrządku cerkwi greckiej prawosławnej” [Kucharzewski 1914, 484–485]. Szczególnie kontrowersyjna jawi się ostatnia część uzasadnienia faktu wielkości, wyjątkowości rzeczonyj pracy. Maciejowski potrafił – innymi słowy – „zadowolić i postępowego czytelnika, który odnajdywał w treści jego dzieła rozwiniętą teorię gminowładztwa i braterstwa ludów słowiańskich i władze rosyjskie, które widziały w akcentowaniu tego

³ Czynił tak m.in. Zorian Dołęga Chodakowski, patron słowianofilstwa polskiego [Kurczak 2000, 131; por. Walicki 1991, 9–11].

braterstwa uzasadnienie panowania nad Królestwem Polskim” [Bardach 1971, 111]. Zyskawszy uznanie Rosjan, autor mógł ubiegać się – i wielokrotnie to czynił – o finansowanie przez nich jego dalszych badań. Maciejewski otrzymywał szeroką pomoc finansową [Kucharzewski 1914, 484–509], a jego hojni sponsorzy wyzyskiwali dorobek naukowy uczonego do doraźnych celów politycznych.

W 1839 roku zostało wydane kolejne znaczące dzieło Maciejewskiego, zatytułowane *Pamiętniki o dziejach, piśmiennictwie i prawodawstwie Słowian* [Maciejewski 1839]. Książka ta, nawet jeśli nie powstała z inspiracji czynników rosyjskich, bez wątpienia została napisana pod określonego adresata, którym byli Rosjanie – reprezentanci sfery kościelnej i rządowo-administracyjnej. Już w 1836 roku, kiedy Maciejewski rozpoczął pracę nad tą rozprawą, hierarchowie Kościoła prawosławnego na ziemiach polskich pod zaborem rosyjskim dawali wyraz przeświadczeniu, że będzie ona „drogocenna (...) dla Słowian prawosławnych” [Kucharzewski 1914, 488]. Z kolei namiestnik Królestwa Polskiego Iwan Paskiewicz w liście do ministra oświaty Sergiusza Uwarowa z kwietnia 1838 roku stwierdził m.in.

Maciejewski po usilnej pracy zebrał wiarygodne wiadomości historyczne o tym, że światło wiary chrześcijańskiej przeniknęło w starożytności do wszystkich krajów słowiańskich, a w tej liczbie do Polski, ze Wschodu i, że dopiero później wskutek okoliczności politycznych (...) przeniknęło do niej wyznanie zachodnie i stopniowo wyrugowało obrządek Kościoła wschodniego [cyt. za: Kucharzewski 1914, 496].

W 1838 roku noszono się już z zamiarem likwidacji unii kościelnej, zmierzano do połączenia unitów z prawosławiem. Mając świadomość tego faktu, łatwo uzmysłwić sobie znaczenie *Pamiętników...* Maciejewskiego i preferowany przez władze rosyjskie sposób ich wyzyskania. Nie dziwi więc fakt, że sam książę Paskiewicz pomógł autorowi wydać w Petersburgu tę kontrowersyjną rozprawę. Szczególne zainteresowanie i sympatię Rosjan zyskał tom pierwszy dzieła, a w zasadzie jego zasadnicza część zatytułowana „Pierwotne dzieje chrześcijańskiego Kościoła u Słowian obojga obrządków”. Z kolei ten sam fragment tekstu przez polskie środowiska demokratyczne, zarówno krajowe, jak i emigracyjne, został poddany zdecydowanej krytyce, połączonej z potępieniem Maciejewskiego⁴.

W kontrowersyjnej części *Pamiętników...* autor przedstawił genezę chrześcijaństwa na ziemiach polskich. Jego zdaniem, „nie inne chrześcijaństwo, lecz słowiańskiego obrządku istniało u nas aż do czasu traktatu gnieźnieńskiego”

⁴ Do grona zdrajców sprawy narodowej zaliczył Wacława Aleksandra Maciejewskiego m.in. Adam Mickiewicz [Nowak 1994, 295–296].

[Maciejowski 1839, t. 1, 156]. Dla Maciejowskiego obrządek słowiański był tożsamy z obrządkiem wschodnim chrześcijaństwa. Przedstawił on szereg dowodów potwierdzających zasadność twierdzenia o występowaniu na ziemiach polskich najpierw chrześcijaństwa z obrządkiem wschodnim, a dopiero później, po zjeździe w Gnieźnie w 1000 roku, chrześcijaństwa z zachodnim obrządkiem. Jednym z nich był fakt sąsiedowania Polski z Czechami, gdzie występowało chrześcijaństwo w obrządku wschodnim. Polska poprzez chrzest Mieszka, który odbył się w Czechach, przyjęła również – w przeświadczeniu uczonego – ten sam obrządek [Maciejowski 1839, t. 1, 150].

Kolejną przyczyną, która – według Maciejowskiego – skłaniała Polskę do wyznawania chrześcijaństwa wschodniego, była niechęć do metod, jakimi Zachód próbował nawracać pogańską Słowiańszczyznę na wiarę katolicką. Bezwzględny, krwawy sposób krzewienia chrześcijaństwa przez Zachód spowodował, że Słowianie w dalszym ciągu praktykowali pogaństwo. Dopiero, kiedy przybywający od strony Grecji apostołowie Słowianom łagodnie i „w zrozumiałym im języku (...) wytłumaczyli tajemnice chrześcijańskiej wiary, (ci) chętnie do chrystianizmu przystępowali” [Maciejowski 1839, t. 1, 44].

Zasadność tezy o pierwotności obrządku wschodniego na ziemiach polskich potwierdzał, zdaniem Maciejowskiego, również obyczaj postrzyżyn, charakterystyczny dla chrześcijaństwa wschodniego. Obyczaj ten występował jeszcze przed panowaniem Mieszka I [Maciejowski 1839, t. 1, 217, 222]. Oznaczało to – w przekonaniu uczonego – że przed chrztem Polski w 966 roku, który trzeba postrzegać jako proces przejścia od wschodniego chrześcijaństwa do zachodniego, panowało na ziemiach polskich chrześcijaństwo we wschodnim obrządku. Ślady chrześcijaństwa wschodniego przed 966 rokiem zauważył Maciejowski również u kronikarzy łacińskich, którzy „mówiąc o pogaństwie niekiedy słowiański obrządek przez to rozumieli” [Maciejowski 1839, t. 1, 181].

Wydaje się, że autor *Pamiętników...*, opowiadając się za tezą o pierwotności chrześcijaństwa wschodniego na ziemiach polskich, przysłużył się Rosji, dostarczając jej argumentów na rzecz doniosłości prawosławia w Słowiańszczyźnie. Rozwinął tezę, którą Rosjanie mogli wyzyskać jako argument potwierdzający zasadność likwidacji odrębności unitów.

Problem obrządku wschodniego był dla Maciejowskiego punktem wyjścia do dalszych rozważań na temat Kościoła i jego wpływu na Słowiańszczyznę. Interesowały go zwłaszcza konsekwencje dla Słowian, wynikające z faktu podziału chrześcijaństwa na wschodnie i zachodnie. Wskazał, iż rozpoczęta w 1054 roku schizma wschodnia była bardzo niekorzystna dla części Słowiańszczyzny.

Doprowadziła do tego, że „ludy słowiańskie pod wszelkimi rozdwoiły się względami, jedne z nich posunęły się w świecie, drugie w tył się cofnęły z wielkim dla siebie szczęściem, jak pokazał czas” [Maciejewski 1839, t. 2, 7]. Uczony wskazał korzyści, jakie uzyskały narody, które zachowały chrześcijaństwo we wschodnim obrządku i nie rozwinęły oświaty. Wymienił Serbów i Rusinów, którzy zachowując swój słowiański obrządek, nie zostali zepsuci „łakotliwą cudzoziemców strawą i nie (zaczęli) gnuśnić na miękkiej ich pościeli” [Maciejewski 1839, t. 2, 8]. Teraz zaś, dodał autor, mogą się oni zacząć rozwijać pod względem cywilizacyjnym, idąc własną drogą. „Te narody doczekały czasu, w którym oglądy nabyć łatwo, a trwałą ją uczynić nie jest trudno, byle umieć wziąć się zrzęcznie do dzieła” [Maciejewski 1839, t. 2, 8].

Z kolei Słowiańszczyzna zachodnia, której główną reprezentantką jest Polska, została przez Maciejewskiego z uwagi na konsekwencje przyjęcia zachodniego chrześcijaństwa oceniona dosyć powściągliwie. Nie zmienił tej oceny fakt rozwoju oświaty w Polsce i w Czechach, będący, zdaniem autora, prostą konsekwencją przyjęcia chrześcijaństwa z Zachodu. Wraz z dynamicznym rozwojem oświaty Słowiańszczyzna zachodnia zaczęła zatracać swoje pierwotne cechy, przyjmując obce wzorce. Zachodnie chrześcijaństwo w istocie nie odpowiadało ludowi tej części Słowiańszczyzny. To władcy, jak Mieszko I w Polsce, przyjęli katolicyzm ze względów polityczno-światowych [Maciejewski 1839, t. 1, 156].

Dowodem braku akceptacji przez lud chrześcijaństwa zachodniego obrządku jest – według Maciejewskiego – m.in. powstanie ludowe w Polsce w latach 30. XI wieku, wymierzone przeciwko religii chrześcijańskiej, a właściwie przeciw uciskowi, jaki ona powodowała [Maciejewski 1839, t. 1, 170]. To religia chrześcijańska przyczyniła się w głównej mierze – obok rządów władców i oświaty – do rozbicia Słowiańszczyzny, do wytworzenia się wielkiego przedziału między narodami słowiańskimi [Maciejewski 1839, t. 2, 16]. W rozłamie na Kościół wschodni i zachodni Maciejewski upatrywał największą przeszkodę dla harmonijnego rozwoju Słowiańszczyzny [Maciejewski 1839, t. 1, 45].

Na kartach *Pamiętników...* autor podkreślał – co prawda – przy okazji omawiania różnych zagadnień znaczenie czynnika ogólnosłowiańskiego, lecz coraz częściej uwypuklał również doniosłą rolę Słowiańszczyzny wschodniej, z Rosją na czele. Przyznał Rosji czołowe miejsce w rodzinie plemion słowiańskich, dając zarazem wyraz rusofilskim sympatiom [Kucharska 1962, 484]. Swoją postawę potwierdził, dokonując m.in. analizy języka Słowian. Dominującym językiem w Słowiańszczyźnie był, zdaniem badacza, mający charakter dyplomatyczno-kościelny język cerkiewny. Byłby on nadal głównym językiem, gdyby część

Słowian nie przyjęła obrządku łacińskiego [Maciejewski 1839, t. 2, 16]. Każdy język wskazuje na sposób myślenia narodu. Język słowiański jest charakterystyczny dla narodu bogobojnego, hojnego, gościnnego, kochającego rolniczy tryb życia, ceniącego sławę i pokój, ale umiającego walczyć z wrogiem, który ów pokój zakłócił, oraz lubiącego wydawać i odbierać rozkazy [Maciejewski 1839, t. 2, 18].

Odzwierciedleniem wysokich walorów moralnych Słowian jest również, zdaniem Maciejewskiego, prawo słowiańskie. Uczony uwypuklił zwłaszcza ważność i oryginalność prawa polskiego. Przeciwwstawił dobre prawo polskie złemu prawu germańskiemu. To ostatnie postrzegał w wielu aspektach jako wtórne w stosunku do polskich osiągnięć prawodawczych [Maciejewski 1839, t. 2, 294, 303, 309]. Maciejewskiego „romantyczna doktryna o wyższości słowiańskiego prawa nad germańskim (...) stanowiła reakcję na twierdzenie nacjonalistycznej nauki niemieckiej odmawiającej ludom słowiańskim walorów państwowo-prawnych, traktującej je wyłącznie jako przedmiot procesu dziejowego” [Bardach 1963, 257].

W latach 1840–1846 Maciejewski wykładał historię prawa polskiego na kursach prawniczych w Warszawie [Wierzbicki 2014, 57–59]. Kursy te były niezwykle istotne dla prawidłowego funkcjonowania sądownictwa w Królestwie Polskim, w którym nie istniała wówczas szkoła wyższa o profilu prawniczym. Prelegent, mimo iż darzył wielkim uznaniem polskie prawodawstwo, prowadził wykłady dosyć powierzchownie, na niezbyt wysokim poziomie merytorycznym. Kiedy próbowały w związku z tym interweniować władze oświatowe Królestwa, ów lekceważąc upomnienia, odwoływał się bezpośrednio o poparcie do rosyjskich decydentów, zwłaszcza do ministra oświaty, co z kolei irytowało wielu reprezentantów polskiej opinii publicznej i – w efekcie – przekładało się na pogłębienie antypatii i niechęci wobec uczonego [Kucharzewski 1914, 471].

Równoległe z prowadzeniem wykładów Maciejewski badał obyczaje słowiańskie. Pokłosiem tej pracy stało się obszerne dzieło, wydane w 1842 roku [Maciejewski 1842]. W myśl pierwotnej koncepcji miało ono zawierać przede wszystkim informacje dotyczące Rosji, a kwestie związane z Polską – pełnić jedynie funkcję tła dla tych rozważań. Stało się jednak dokładnie na odwrót [Bardach 1971, 187]. *Polska aż do pierwszej połowy XVII wieku pod względem obyczajów i zwyczajów w czterech częściach opisana* świadczy o swoistym podziwieniu Maciejewskiego dla Rosji. Uczony zastanawiając się nad tym, co pomogło przetrwać Rosji po zrzuceniu jarzma tatarskiego, wskazał, że jej sytuacja nie była łatwa ze względu na fakt istnienia w bezpośrednim sąsiedztwie silnych państw – Polski i Litwy. Pomogły jednak Rosji „ów hart duszy i nowe siły, które po skupieniu się państwa moskiewskiego w jedno ciało wzmocniły je potężnie” [Maciejewski 1842, t. 2, 80].

Za owe „siły” Maciejewski uznał „przywiązanie wielkie Rusinów do monarchy i narodowości” [Maciejewski 1842, t. 2, 76]. Podkreślił ponadto, że Rusini, w przeciwieństwie do Polaków, wyróżniali się wielką trzeźwością. W Moskwie, jego zdaniem, niewiele było karczm, „gdzie piwo lub gorzalka stała na sprzedaż, (a) jeśli ktoś się upił, to był bardzo surowo karany” [Maciejewski 1842, t. 3, 382]. Z opinią tą trudno się zgodzić, świadczy ona wymownie o dążeniu Maciejewskiego do idealizowania zwyczajów rosyjskich i stanowi dowód sympatii dla tego narodu.

W prorosyjskim duchu utrzymane były również relacje Maciejewskiego z podróży do Moskwy i Petersburga odbytej w 1842 roku. Szczególnie duże wrażenie wywarła na nim Moskwa, a zwłaszcza jej najstarsza część – Kreml [Maciejewski 1844b, 221–222]. Obok podziwu dla architektury miasta w relacji uczonego znalazły się spostrzeżenia szerszej natury. Ogromne znaczenie Moskwy dla Rosji uznano za niepodlegające dyskusji. „Moskwa jest – podkreślił Maciejewski – sercem Rosji i zwierciadłem narodu, ogniskiem, z którego wytrysły i w którym skupiają się promienie wielkości państwa, tudzież powstawanie i wzmaganie się jego sił przedstawiające” [Maciejewski 1844b, 221]. Moskwa sukcesywnie, wraz z upływem czasu stawała się dla północy tym, czym był starożytny Rzym dla Italii. W Petersburgu z kolei Maciejewski zwrócił przede wszystkim uwagę na bogate zasoby bibliotek Akademii Nauk i Sztabu Generalnego. Przeprowadzając w nich kwerendę w kontekście badań nad Słowiańszczyzną, zauważył szereg polskich rękopisów, zabranych i wywiezionych z Królestwa Polskiego po 1831 roku, powstrzymując się jednak od jakiegokolwiek w związku z tym komentarza [Maciejewski 1844a, 205].

W okresie do połowy lat 40. XIX wieku Maciejewski żywił określoną sympatię do dawnej Rosji i podziw dla jej dokonań. Warto jednak podkreślić, że podobny stosunek widać u uczonego do Słowiańszczyzny w ogóle. Opowiadał się on za współpracą między narodami słowiańskimi. Realizację idei kulturalnej „wzajemności słowiańskiej” dostrzegał w bezpośrednich kontaktach między Słowianami – przedstawicielami nauki i kultury. Sam posiadał rozległe kontakty naukowo-towarzyskie z uczonymi, z ludźmi pióra. W Rosji do grona jego intelektualnych dyskutantów i zarazem przyjaciół należeli m.in. Michaił Pogodin, Piotr Kiriejewski, Stiepan Szewyriow. O ile w rzeczonym okresie Maciejewski jako rusofilizujący słowianofil był narażony na krytykę ze strony Polaków⁵, o tyle w Rosji bardzo pozytywnie oceniano jego dzieła, predyspozycje naukowe oraz

---

⁵ Maciejewski, krytykowany przez Polaków, nie był – co warto podkreślić – z powodu swoich poglądów i prorosyjskiej postawy izolowany w społeczeństwie polskim. W Warszawie, gdzie mieszkał, uczestniczył jako osoba znana w życiu towarzyskim. Organizował również w swoim

fakt, że jak podkreślił Szewyriow – „pracuje z samozaparciem i służy szlachetnej sprawie słowiańskiej” [Kucharska 1978, 171]. Duża popularność polskiego uczonego w państwie rosyjskim wynikała z wymowy jego dzieł i nie chodzi tutaj tylko o takie ich fragmenty, które można było wyzyskać do celów doraźnych. Wskazywano przede wszystkim na bardziej uniwersalne walory prac Maciejowskiego: na akcentowanie pierwiastka ogólnosłowiańskiego (*Historia prawodawstw słowiańskich*) i na fakt zarysowania prymatu żywiołu rosyjskiego w świecie słowiańskim (głównie w *Pamiętnikach...*).

BIBLIOGRAFIA

- Bardach Juliusz. 1963. *Historia praw słowiańskich. Przedmiot i metody badawcze*. „Kwartalnik Historyczny” R. 70, nr 2: 256–285.
- Bardach Juliusz. 1971. *Wacław Aleksander Maciejowski i jego współcześni*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Ossolineum.
- Borowski Stanisław. 1959. *Maciejowskiana. Materiały do biografii Wacława Aleksandra Maciejowskiego*. Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego.
- Golec Józef, Bojda Stefania. 1995. *Słownik biograficzny ziemi cieszyńskiej*. T. 2. Cieszyn: nakł. autorów.
- Janowski Jan Nepomucen. 1950. *Notatki autobiograficzne 1803–1853*. Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
- Klarnerówna Zofia. 1926. *Słowianofilstwo w literaturze polskiej lat 1800 do 1848*. Warszawa: Kasa im. J. Mianowskiego Instytutu Popierania Nauki.
- Kucharska Eugenia. 1962. *Listy Wacława Aleksandra Maciejowskiego do Izmaila Srezniewskiego*. „Slavia Orientalis” nr 4: 476–489.
- Kucharska Eugenia. 1978. *Michajła Pogodina zainteresowania polskie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kucharzewski Jan. 1914. *Epoka paskiewiczowska. Losy oświaty*. Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Inne.
- Kurczak Justyna. 2000. *Historiozofia nadziei. Romantyczne słowianofilstwo polskie*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Maciejowski Wacław Aleksander. 1832–1835. *Historia prawodawstw słowiańskich*. Wyd. 1. T. 1–4. Warszawa–Lipsk: Księgarnia Brzeziny i Hinrichsa, Księgarnia Sennewalda i Hinrichsa.
- Maciejowski Wacław Aleksander. 1839. *Pamiętniki o dziejach, piśmiennictwie i prawodawstwie Słowian*. T. 1–2. Petersburg–Lipsk: W księgarniach Eggersa i Hinrichsa.
- Maciejowski Wacław Aleksander. 1842. *Polska aż do pierwszej połowy XVII wieku pod względem obyczajów i zwyczajów w czterech częściach opisana*. T. 1–4. Warszawa–Petersburg: W księgarniach Eggersa i Sennewalda.
- Maciejowski Wacław Aleksander. 1844a. *Kilka wspomnień z przejażdżki odbytej do St. Petersburga w roku 1842*. „Orędownik Naukowy” nr 26: 201–207.
- Maciejowski Wacław Aleksander. 1844b. *Kilka wspomnień pobytu mego w Moskwie w 1842 roku*. „Orędownik Naukowy” nr 28: 221–222.

---

domu niedzielne spotkania towarzysko-intelektualne, w których brało udział wielu reprezentantów warszawskiej inteligencji [Wilkońska 1959, 111; por. Walicki 1967, 272].

- Maternicki Jerzy. 1972. *Wacław Aleksander Maciejowski i współcześni mu historycy warszawscy*. „Przegląd Humanistyczny” nr 5: 153–169.
- Maternicki Jerzy. 1979. *Kultura historyczna dawna i współczesna. Studia i szkice*. Warszawa: PWN.
- Nowak Andrzej. 1994. *Między carem a rewolucją. Studium politycznej wyobraźni i postaw Wielkiej Emigracji wobec Rosji 1831–1849*. Warszawa: Warszawska Oficyna Wydawnicza „Gryf”, Instytut Historii PAN.
- Walicki Andrzej. 1991. *Aleksander Hercen. Kwestia polska i geneza pewnych stereotypów*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk.
- Walicki Ryszard. 1967. *Wacław Maciejowski i Zorian Dołęga-Chodakowski. Studium z dziejów słowianofilstwa polskiego*. „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” t. 13: 271–301.
- Wierzbicki Andrzej. 2014. *Poczet historyków polskich. Historiografia polska doby podzaborowej*. Poznań: Nauka i Innowacje.
- Wilkońska Paulina. 1959. *Moje wspomnienia o życiu towarzyskim w Warszawie*. Warszawa: PIW.
- Zieliński Andrzej. 1969. *Naród i narodowość w polskiej literaturze i publicystyce lat 1815–1830*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5943>

Data przesłania artykułu: 23 lipca 2020 r.

Data akceptacji artykułu: 31 sierpnia 2020 r.

NIEWERBALNE TREŚCI KULTUROZNAWCZE W PODRĘCZNIKU DO NAUKI JĘZYKA ROSYJSKIEGO W SZKOLE PODSTAWOWEJ

Diana Sankowska

Uniwersytet w Białymstoku, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7825-7664>

e-mail: diana.galkowska@wp.pl

Abstrakt: Podręcznik do nauki języka obcego ma wpływać na kształcenie umiejętności językowych, ale i rozwój kompetencji interkulturowej. W celu zdiagnozowania obecności niewerbalnych treści podręcznikowych, dotyczących kultury rosyjskiej, w podręcznikach do nauki języka rosyjskiego przeprowadzono badanie. Jako metodę zastosowano analizę dokumentów. Materiał badawczy stanowiła seria podręczników „Beč nпocтo!” kierowanych do uczniów klas VII–VIII oraz wyniki wcześniejszej analizy 100 prac plastycznych uczniów na temat Rosji i Rosjan (będącej przedmiotem rozważań innego artykułu). Szczególną uwagę zwrócono na obraz niewerbalny Rosji i Rosjan przedstawiony w serii podręczników, tj. fotografie, obrazki, rysunki, ilustracje oraz inne elementy wchodzące w skład szaty graficznej podręczników. Obraz Rosji i jej mieszkańców według uczniów rozpoczynających naukę języka rosyjskiego jest przeważnie stereotypowy, a wiedza na temat jej mieszkańców z reguły podstawowa. Okazuje się, że podręcznik, z którego korzystają uczniowie, może mieć decydujący wpływ na postrzeganie obcej kultury szczególnie w sytuacji, kiedy jest wiodącą pomocą dydaktyczną.

Słowa kluczowe: podręcznik do nauki języka obcego, treści niewerbalne, międzykulturowość

Submitted on June 23, 2020
Accepted on August 31, 2020

NON-VERBAL CULTURAL CONTENT IN A RUSSIAN PRIMARY SCHOOL LANGUAGE COURSEBOOK

Diana Sankowska

University of Białystok, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7825-7664>

e-mail: diana.galkowska@wp.pl

Abstract: A coursebook for learning a foreign language influences the development of language skills, but also the development of intercultural competence. To diagnose the presence of non-verbal textbook content on Russian culture, a study was carried out using Russian language textbooks. Document analysis was used as a method. The research material was a series of textbooks *Всё вокруг!* addressed to students in grades VII–VIII and the results of a previous analysis of 100 works of art by students about Russia and Russians (discussed in another article). Particular attention was paid to the non-verbal image of Russia and Russians presented in the series of textbooks, i.e. photographs, pictures, drawings, illustrations and other elements included in the graphic design of the textbooks. The image of Russia and its inhabitants, according to students starting to learn Russian, is usually stereotypical and the knowledge about its inhabitants is usually basic. It turns out that the textbook used by students can have a decisive impact on the perception of a foreign culture, especially when it is the main teaching aid.

Keywords: coursebook for learning a foreign language, Non-verbal content, Intercultural content

1. Wprowadzenie

Podręcznik jest podstawową pomocą dydaktyczną używaną w trakcie formalnej nauki języków obcych w polskich szkołach na wszystkich szczeblach edukacji. Jak trafnie podkreśla Katarzyna Bednarz: „podręcznik jest główną pomocą nauczyciela podczas lekcji, a treści w nim zawarte mają duże znaczenie dla praktyki nauczania, dlatego wybór podręcznika jest niezwykle ważny” [Bednarz 2019, 83]. Nauczyciel, dokonując wyboru wiodącej pomocy dydaktycznej, musi uwzględnić to, iż uczniowie spędzą wiele godzin pracy z konkretnym

podręcznikiem zarówno w szkole, jak i w domu. Oznacza to, że podręcznik będzie ich głównym źródłem informacji na temat obcego języka oraz obcej kultury. Jest to szczególnie ważne na etapie przyswajania języka od podstaw, kiedy uczniowie zaznajamiają się, być może, z pierwszymi w życiu faktami kulturoznawczymi na temat kraju, którego języka się uczą.

Z tego też względu warto zwrócić uwagę na niewerbalne treści podręcznikowe, w tym na jego szatę graficzną. Wiadomo powszechnie, że najefektywniej uczymy się wielokanałowo, kiedy angażujemy jak najwięcej zmysłów. Nauka z użyciem percepcji wzrokowej powinna być stałym elementem w poznawaniu kultury języka obcego, tj. kształtowaniu kompetencji interkulturowej.

Niniejszy artykuł poświęcono prezentacji wyników badań dotyczących analizy dwóch podręczników do nauki języka rosyjskiego z serii „Бecь посто!” pod kątem promowania w nich niewerbalnych treści interkulturowych.

2. Obraz jako narzędzie przekazywania treści interkulturowych

Należy zgodzić się z Joanną Ciesielką, że: „do pierwszego i najbardziej powierzchownego kontaktu ucznia z «innym» dochodzi z reguły na początku roku szkolnego podczas oglądania zamieszczonych w podręczniku zdjęć, przedstawiających na przykład atrakcje turystyczne (...)” [Ciesielka 2007, online]. Obrazki, fotografie, rysunki, jako pierwsze przyciągają wzrok ucznia i zaspakajają jego pierwszą ciekawość dotyczącą „zawartości” nowego podręcznika. Silnie receptywny charakter warstwy wizualnej podręczników dotyczy wszystkich podręczników szkolnych, a już w szczególności tych przeznaczonych do nauki języków obcych, które niemal zawsze zawierają bardzo wiele materiałów ikonograficznych, w tym tych ilustrujących treści tekstowe. Zastanawiając się nad ich rolą, trzeba podkreślić fakt, iż mają one przede wszystkim uatrakcyjnić użytkowanie podręcznika. Poza tym powinny objaśniać treści tekstowe oraz wprowadzać (prezentować) elementy kulturowe. Sebastian Mrozek podkreśla też ich przydatność w zachęcaniu do podejmowania prób komunikacji językowej, czyli inicjowania wypowiedzi obcojęzycznych. Grafika w formie opisu ilustracji lub komentarza do niej np. ułatwia wprowadzanie nowego słownictwa [Mrozek 2018, online]. Janusz Arabski również dostrzega znaczenie podręcznikowych treści wizualnych, podkreślając ich wpływ na jakość użytkowania książki szkolnej przez ucznia. Autor ten zaznacza, iż: „podnoszą one wartość graficzną i estetyczną podręcznika i przez to zwiększają motywację ucznia do kontaktu z podręcznikiem” [Arabski 1996, 111]. Wreszcie, z perspektywy edukacji międzykulturowej, mają rozwijać

ciekawość ucznia w stosunku do obcego, jeszcze nieodkrytego na temat docelowej kultury. Mają kreować określoną wizję świata, pobudzać wyobraźnię. Na istotne znaczenie zarówno treści językowych, jak i niejęzykowych w procesie nauczania języka rosyjskiego, a szczególnie kształtowania kompetencji interkulturowej, zwraca również uwagę Marzanna Karolczuk:

treści materiałów dydaktycznych mogą kreować określony obraz Rosji i Rosjan oraz wyobrażenia o nich, wpływać na kształtowanie pozytywnych, neutralnych lub negatywnych postaw młodzieży wobec naszych wschodnich sąsiadów, które rzutują na udane kontakty z przedstawicielami innej kultury. Powinny zatem wspierać rozwój kompetencji międzykulturowej uczniów [Karolczuk 2016, 289].

Podręcznikowe treści wizualne mogą spełniać istotne funkcje w procesie przyswajania wiedzy o obcej kulturze:

- 1) funkcja informacyjna – mogą same w sobie być nośnikami wiedzy o kulturze;
- 2) funkcja pobudzająca do komunikacji – mogą inicjować dialog, np. o stereotypach kulturowych;
- 3) funkcja wyjaśniająco-obrazująca – mogą towarzyszyć tekstowi jako jego ilustracja, np. w formie zobrazowania jakichś pojęć kulturowych;
- 4) funkcja weryfikująca – konfrontują subiektywne wyobrażenie uczniów o pojęciach kulturowych z faktami i realiami;
- 5) funkcja przyspieszająca zapamiętywanie – służą szybszemu, efektywniejszemu zapamiętywaniu faktów o kulturze docelowej.

O ostatniej funkcji wspomina Li Czinczin, pisząc o zasadach tworzenia podręcznika do nauki języka rosyjskiego jako obcego dla studentów zagranicznych. Wśród nich wymienia zasadę orientacji materiału ilustracyjnego na kształtowanie kompetencji międzykulturowej:

В соответствии с этим принципом в межкультурный учебник должны включаться иллюстрации, способствующие лучшему пониманию культурных реалий (изображения предметов традиционного и современного быта, популярных персонажей в фольклоре и художественной литературе, образа жизни русского народа и т.д.). Включение иллюстрации в учебник, показ звукозаписи или видеофильма позволяют студентам быстрее и лучше понимать особенности русской культуры [Цзинцин 2018, 56].

Duże znaczenie materiału ilustracyjnego w nauczaniu i uczeniu się języków obcych jest niekwestionowane. Aleksandr Slavin zauważa, że wynika to z natury człowieka, z mechanizmów psychofizjologicznych nim rządzących: „человек

по своей природе обладает потребностью в том, чтобы наглядная картина объекта познания постоянно витала перед анализирующей и синтезирующей деятельностью его разума” [Славин 1971, 180].

3. Treści niewerbalne w serii „Всё просто!”. Metodologia badania

Przeprowadzona analiza objęła dwie¹ pozycje podręcznikowe z serii „Всё просто!” kierowane do uczniów szkoły podstawowej klas VII–VIII. Podręczniki są zgodne z najnowszą podstawą programową obowiązującą od września 2017 roku, odpowiadają nauczaniu języka rosyjskiego na poziomie A1 według ESOKJ. Ich analizę ukierunkowano na odpowiedź na następujące pytania:

1. Jakie treści niewerbalne odnoszące się do kultury Rosji zawierają podręczniki?
2. Które z tych treści dominują, a których jest mniej?

Aby odpowiedzieć na postawione pytania badawcze, autorka skupiła się na wizualnych elementach kulturowych umieszczonych w podręcznikach. Treści niejęzykowe, obrazujące pewne pojęcia kulturowe, wchodzi w skład wiedzy na temat obcojęzycznego obszaru, czyli jednego z komponentów kompetencji międzykulturowej. Bez wiedzy nie wykształcimy odpowiednich postaw i nie zdobędziemy odpowiednich umiejętności wchodzenia w interakcje z przedstawicielami obcej kultury. Dlatego też badanie ograniczy się do analizy płaszczyzny kognitywnej zaprezentowanej właśnie w warstwie niewerbalnej podręczników.

Uwzględniając powyższe, przyjęto kryteria oceny podręczników do nauki języka rosyjskiego odnoszące się do jednej z trzech płaszczyzn kompetencji międzykulturowej. Poszukiwano odpowiedzi, czy podręczniki zawierają niewerbalne treści kulturoznawcze z zakresu realioznawstwa.

4. Wyniki analizy podręczników

Analizowane podręczniki zawierają różnorodne elementy graficzne. Autorka skupia się wyłącznie na tych obrazach, które związane są z kulturą Rosji. Zebrany materiał niejęzykowy podzielono na 7 grup tematycznych.

---

¹ Wymienione pozycje są kierowane do uczniów rozpoczynających naukę języka rosyjskiego w klasie VII i kontynuujących ją w klasie VIII.

Zabytki, miejsca kultury, turystyczne, przyroda

„Бсѣ просто! 1”

Kurs oferuje głównie autentyczne fotografie wszelkich osobliwości stolicy Federacji Rosyjskiej. Moskwa na fotografiach to głównie: Kreml, Plac Czerwony, ulica Twerska, Galeria Trietiakowska, rzeka Moskwa. Oprócz tego autorki podręcznika do klasy VII umieściły w nim fotografie Sankt-Petersburga i jego zabytków: Ermitaż, Plac Zamkowy, Prospekt Newski, kanały. Inne pojedyncze fotografie przedstawiają: rzekę Wołgę, jezioro Bajkał, Kamczatkę, miasto Soczi.

„Бсѣ просто! 2”

Z kolei w podręczniku do klasy VIII uczeń odnajdzie pojedyncze fotografie następujących miast: Irkuck, Władywostok, Omsk, Nowosybirsk, Jekaterynburg, Perm, Moskwa (Dworzec Jarosławski, Kreml, ulica Arbat, Ermitaż, Cerkiew Wasyla Błogosławionego). Oprócz tego autorki umieściły zdjęcia przedstawiające rzeki: Kameń, Okę, Jenisej, Ussuri, Bajkał; górę Elbrus.

Miejsca z codziennego życia Rosjan

„Бсѣ просто! 1”

W podręczniku zamieszczono zdjęcie metra moskiewskiego (fotografia jednej ze stacji) oraz zdjęcie jednego z odcinków trasy Kolei Transsyberyjskiej.

„Бсѣ просто! 2”

Uczeń klasy VIII odnajdzie w podręczniku znak graficzny i fotografie stacji metra (Majakowskaja, Komsomolskaja, Kijewskaja). Oprócz tego zapozna się z fotografiami środków transportu, z których korzystają Rosjanie – marszrutka, trolejbus, tramwaj, autobus, metro, taksówka.

Święta, wydarzenia kulturalne, imprezy okolicznościowe

„Бсѣ просто! 1”

Podręcznik nie zawiera materiału graficznego z zakresu tej tematyki.

„Бсѣ просто! 2”

Kurs kierowany do klasy VIII zawiera zdjęcia i ilustracje związane z tematyką świąt takich jak: Wielkanoc (potrawy wielkanocne, a wśród nich: pascha, kulicz, pisanki; świąteczny stół w izbie, święcenie pokarmów przez prawosławnego duchownego), Boże Narodzenie (Dziadek Mróz i jego wnuczka, bożonarodzeniowy wystrój miast), Maslenica. Dodatkowo odnajdziemy tu grafikę związaną z obchodzeniem urodzin w Rosji (prezenty, tort z okazji ukończenia 14 lat

– kształtem i wyglądem przypominający dowód tożsamości, który się wówczas otrzymuje) oraz kartki z życzeniami z okazji Nowego Roku, walentynek, Dnia Kobiet, Dnia Wiedzy.

Wybitne/znane postacie

„Бсѣ просто! 1”

Wśród zdjęć Rosjan w podręczniku znalazła się pojedyncza fotografia Jurija Gagarina. Umieszczono też zdjęcie tablicy Mendelejewa, ale już bez bezpośredniego przedstawienia wizerunku rosyjskiego chemika.

„Бсѣ просто! 2”

W podręczniku „Бсѣ просто! 2” nie umieszczono zdjęć znanych Rosjan.

Symbole narodowe, religijne, ludowe i inne atrybuty kojarzone z Rosją

„Бсѣ просто! 1”

Autorki podręcznika zwróciły uwagę na symbole takie jak: bałałajka, matrioszki, samowar, walonki, czapka uszanka, chochłoma, wańka-wstańka i gżel. Pojawił się nawet graficzny wykres ilustrujący ranking popularności rosyjskich pamiątek.

Uczniowie odnajdą w książce symbole narodowe – flagę i herb oraz ruble w banknotach papierowych.

„Бсѣ просто! 2”

Kurs dla klasy VIII zawiera podobny materiał ilustracyjny: matrioszki, walonki, samowar, bałałajkę, ruble. Oprócz tego na okładce podręcznika znalazł się rysunek jelenia i budowli o cechach sakralnych (cerkiew).

Mapy, schematy, plany

„Бсѣ просто! 1”

Podręcznik zawiera konturową mapę Rosji z jednolitym wypełnieniem, mapę konturową części Rosji i państw, w których mówi się w językach słowiańskich, oraz mapę fizyczną Rosji z zaznaczonymi m.in. miastami Złotego Pierścienia Rosji.

„Бсѣ просто! 2”

Z kolei w pozycji dla klasy VIII znajduje się schemat metra moskiewskiego, schemat miasta Moskwa oraz fragment mapy Rosji z zaznaczoną trasą Kolei Transsyberyjskiej.

Kuchnia i artykuły spożywcze

„Всё просто! 1”

W podręczniku umieszczono fotografię przedstawiającą bliny z kawiozem.

„Всё просто! 2”

Przy temacie dotyczącym kuchni, w tym kuchni rosyjskiej, umieszczone zostały zdjęcia blinów z dodatkiem kawioru oraz zdjęcie pierogów (pielmieni). Dodatkowo pojawiły się fotografie artykułów spożywczych typowych nie tylko dla kuchni rosyjskiej, które przedstawiono w opakowaniach z oryginalnymi, rosyjskojęzycznymi etykietami (keczup, musztarda i inne).

5. Podsumowanie

Analizowane podręczniki do nauki języka rosyjskiego dla początkujących zawierają treści niewerbalne odnoszące się do kultury Rosji. Ich dobór, zakres tematyczny zależy od tematyki poszczególnych kursów.

Przede wszystkim w obu kursach znalazły się realne fotografie przedstawiające miejsca, głównie miasta rosyjskie (dominują „pocztówkowe” osobliwości Moskwy i Sankt-Petersburga). Liczba tych zdjęć jest jednak niewielka w stosunku do wszystkich pozostałych graficznych elementów.

Treści niejęzykowe objętych analizą podręczników odnoszą się głównie do Rosji ludowej, a nie do Rosji współczesnej. Obie pozycje prezentują atrybuty kultury takie jak: matrioski, samowary, bałałajki. W związku z tym można stwierdzić, iż materiał ilustracyjny w niewielkim stopniu odzwierciedla różnorodność kultury rosyjskiej. Z powodu mało zróżnicowanej grafiki podręczniki w stopniu podstawowym wykorzystują obraz niewerbalny do zaznajamiania z obcą kulturą wschodnich sąsiadów, co uważa się za niezbędne do prawidłowego przygotowywania uczniów do komunikacji i funkcjonowania w warunkach międzykulturowości.

Badanie pokazało też, iż obraz wykreowany przez podręczniki jest bardzo podobny, niemal tożsamy z wizją Rosji zaprezentowaną w pracach plastycznych uczniów². Zarówno w podręczniku, jak i na plakatach siódmo- i ósmoklasistów mamy do czynienia z „pocztówkowym” wizerunkiem Rosji. Co więcej, elementy kultury języka obcego zaprezentowane w pracach plastycznych cechuje chaos w selekcji materiału, fragmentaryczność i przypadkowość prezentacji. Zatem wie-

---

² Formułując taki wniosek, autorka posługuje się wynikami wcześniejszego badania, będącego przedmiotem artykułu: *Niewerbalny obraz Rosji i Rosjan w pracach plastycznych polskich uczniów kl. VII–VIII szkoły podstawowej* („Linguodidactica” 2020, nr XXIV: 233–254). Badanie przeprowadzono wśród uczniów korzystających z podręczników z serii „Всё просто!”.

dza podręcznikowa w postaci warstwy niewerbalnej została w dość dużym stopniu przełożona na prace plastyczne uczniów. Można więc założyć, że podręczniki mają duży wpływ na postrzeganie młodzieży.

Z pewnością badanie utwierdza w przekonaniu, iż autorzy podręczników powinni przykładać większą wagę do ich szaty graficznej. To, jak podręcznik wygląda wizualnie, jest niezwykle ważne. Z punktu widzenia dydaktyki języków obcych ilustracje, zdjęcia pomagają lepiej przyswajać wiedzę, wspomagają zapamiętywanie faktów i obcego słownictwa szczególnie u wzrokowców. Przy wielu tematach można byłoby umieścić fotografie wykorzystujące w możliwie największym stopniu potencjał kulturowy, np. przy temacie związanym z produktami spożywczymi zamiast zdjęć produktów sypkich warto byłoby przedstawić je w realnych opakowaniach, z rosyjskimi etykietami (czyli w formie takiej, w jakiej można je kupić w rosyjskich sklepach).

Po analizie podręczników nasuwa się następujący wniosek – autorzy podręczników do nauki języków obcych, tworząc kolejne materiały dydaktyczne, powinni wykorzystywać przede wszystkim obrazy autentyczne na rzecz rezygnacji z ilustracji „odrealnionych”, przedstawiających bliżej nieokreślone postaci, miejsca. Podręcznik do nauki języka obcego, używany w szkole, w realiach XXI wieku powinien odpowiadać potrzebom swoich czasów, a „autorzy koncepcji podręcznikowych powinni pamiętać o ich uaktualnianiu czy uzupełnianiu, jeśli istnieje taka możliwość. Trzeba szukać wszelkich możliwości podnoszenia efektywności nauczania języka za ich pomocą” [Sankowska 2019, 163]. Wówczas podręczniki mogą stać się jeszcze bardziej skuteczne w działaniu na rzecz rozwijania kompetencji interkulturowej uczniów.

BIBLIOGRAFIA

- Arabski Janusz. 1996. *Przyswajanie języka obcego i pamięć werbalna*. Katowice: Wydawnictwo Śląsk.
- Bednarz Katarzyna. 2019. *Kompetencja interkulturowa w dydaktyce języków obcych – przegląd badań*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Filologiczna. Glottodydaktyka” Vol. 11: 79–86.
- Chlebda Barbara, Danecka Irena. 2015. *Все поцро! 1. Podręcznik do języka rosyjskiego dla początkujących*. Warszawa: PWN.
- Chlebda Barbara, Danecka Irena. 2015. *Все поцро! 2. Podręcznik do języka rosyjskiego dla początkujących*. Warszawa: PWN.
- Ciesielka Joanna. 2007. *Między znanym a obcym – rola podręcznika do nauki języka obcego w kształtowaniu społeczeństwa wielokulturowego*. (online) <https://docplayer.pl/18869231-23-mo-kwa-tarnowska-i-teaching-technical-writing-in-english-in-a-traditional-classroom-setting-and-in-online-courses-144-24-olszewska-b.html> (dostęp 18.08.2020).

- Karolczuk Marzanna. 2016. *Nauczanie języka rosyjskiego jako drugiego języka obcego w Polsce z perspektywy edukacji międzykulturowej*. Białystok: Wydawnictwo Prymat.
- Mroźek Sebastian. 2018. *Rola wizualizacji w nauczaniu języków obcych*. (online) <https://www.wszpwn.com.pl/pl/salon-metodyczny/rola-wizualizacji-w-nauczaniu-jezykow-obcych-1.html> (dostęp 18.08.2020).
- Sankowska Diana. 2019. *Podręcznik w procesie kształcenia studentów filologii rosyjskiej (przeгляд wybranych pozycji)*. W: *Традиции и инновации в методике преподавания иностранных языков*. Т. 3. Red. Dźwierżyńska E., Buczek K. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego: 162–174.
- Славин Александр. 1971. *Наглядный образ в структуре познания*. Москва: Политиздат.
- Цзинцзин Ли. 2018. *Принципы создания учебника русского языка для формирования межкультурной компетентности иностранных учащихся*. «Мир науки, культуры, образования» № 1 (68): 54–57.

REFERENCES

- Arabski Janusz. 1996. *Przyswajanie języka obcego i pamięć werbalna*. Katowice, Wydawnictwo Śląsk. (In Polish)
- Bednarz Katarzyna. 2019. *Kompetencja interkulturowa w dydaktyce języków obcych – przegląd badań*. “Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Filologiczna. Glottodydaktyka” Vol. 11, pp. 79–86. (In Polish)
- Chlebda Barbara, Danecka Irena. 2015. *Все просто! 1. Podręcznik do języka rosyjskiego dla początkujących*. Warsaw, PWN. (In Polish)
- Chlebda Barbara, Danecka Irena. 2015. *Все просто! 2. Podręcznik do języka rosyjskiego dla początkujących*. Warsaw, PWN. (In Polish)
- Ciesielka Joanna. 2007. *Między znanym a obcym – rola podręcznika do nauki języka obcego w kształtowaniu społeczeństwa wielokulturowego*. (online) <https://docplayer.pl/18869231-23-mo-kwa-tarnowska-i-teaching-technical-writing-in-english-in-a-traditional-classroom-setting-and-in-online-courses-144-24-olszewska-b.html> (dostęp 18.08.2020).
- Czinczin Li. 2018. *Principy sozdaniâ učebnika russkogo âzyka dlâ formirovaniâ mežkul'turnoj kompetencii inostrannyh učašihšâ* [The principles of creating a textbook of the Russian language for the formation of intercultural competence and foreign studies]. “Mir nauki, kul'tury, obrazovaniâ” [The world of science, culture, education] no 1 (68), pp. 54–57. (In Russian)
- Karolczuk Marzanna. 2016. *Nauczanie języka rosyjskiego jako drugiego języka obcego w Polsce z perspektywy edukacji międzykulturowej*. Białystok, Wydawnictwo Prymat. (In Polish)
- Mroźek Sebastian. 2018. *Rola wizualizacji w nauczaniu języków obcych*. Available at: <https://www.wszpwn.com.pl/pl/salon-metodyczny/rola-wizualizacji-w-nauczaniu-jezykow-obcych-1.html> (Accessed 18 August 2020). (In Polish)
- Sankowska Diana. 2019. *Podręcznik w procesie kształcenia studentów filologii rosyjskiej (przeгляд wybranych pozycji)*. In: *Tradicii i innovacii vmetodike prepodavaniâ innostrannyh âzykov* [Tradition and innovation in teaching foreign languages] Vol. III. Eds Dźwierżyńska E., Buczek K. Rzeszów, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, pp. 162–174. (In Polish)
- Slavin Aleksandr. 1971. *Naglâdnyj obraz v strukture poznania* [Visual image in the structure of cognition]. Moscow, Politizdat. (In Russian)

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5944>

Дата подачи статьи: 20 июня 2020 г.

Дата принятия к печати: 27 августа 2020 г.

ПОПЫТКА АНАЛИЗА ФИЛЬМА *ТЕМА* ГЛЕБА ПАНФИЛОВА КАК ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОГО ДИАЛОГА С РУССКИМ КУЛЬТУРНЫМ НАСЛЕДИЕМ

Piotr Wąsala

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5205-4949>e-mail: piotr95wasala@gmail.com

Аннотация: В настоящей статье предпринята попытка анализа фильма «Тема» Глеба Панфилова как интертекстуального диалога с русским культурным наследием. Методологическую основу исследований образуют положения культурного поворота в гуманитарных науках. Художественное произведение понимается здесь как одновременно отражающее и формирующее дискурсивный облик определенного культурного пространства. Интерпретации подвергнуты обнаруженные в кинокартине ссылки на русскую литературу, изобразительное искусство, театр, фольклор, обычаи и историю. Действие картины происходит в Суздале – колыбели русской истории. Протагонистом является драматург из привилегированной социальной группы. Литературный труд – особенный ориентир для персонажей. Режиссер подвергает испытанию мотивы, известные из русской и мировой литературы. Проведенный анализ дает возможность утверждать, что русское литературно-культурное наследие проявляется во всех аспектах жизни героев. При этом, Панфилов переосмысляет феномены родной культуры и типичных для нее моделей поведения в контексте позднесоветской действительности. Особое внимание уделено сильной укорененности представленного мира в коммунистической реальности и последствиям открытой трактовки тем, которые в СССР считались запретными. Ценность проведенного исследования заключается в научном осмыслении многообразия интертекстуальных связей кинокартины «Тема», что значительно расширяет восприятие творчества Панфилова.

Ключевые слова: Глеб Панфилов, *Тема*, Ким Есенин, советское кино, интертекстуальный диалог, русское культурное наследие

Submitted on June 20, 2020
Accepted on August 28, 2020

**ANALYSIS OF THE FILM *THE THEME*
BY GLEB PANFILOV
AS AN INTERTEXTUAL DIALOGUE
WITH THE RUSSIAN CULTURAL HERITAGE**

Piotr Wąsala

Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5205-4949>
e-mail: piotr95wasala@gmail.com

Abstract: This article analyses the film *The Theme* by Gleb Panfilov as an intertextual dialogue with the Russian cultural heritage. The methodological basis of the article is formed by the premises of the cultural turn in the humanities. A literary work is understood here as both reflecting and shaping the discursive appearance of a certain cultural space. The interpretation includes references to literature, fine arts, theatre, folklore, customs and history, which were noted in the film. The film is set in Suzdal – the cradle of Russian history. The protagonist is a playwright from a privileged social group. The art of writing seems to be a crucial point of reference for him. The director addresses both Russian and world literature motifs. The analysis leads to the conclusion that the Russian literary and cultural heritage filters into every part of the characters' lives. It is claimed that Panfilov reinterprets typical patterns of Russian culture in the context of the late Soviet era. Attention is drawn to the strong rooting of the internal world in the reality of communism and the consequences that arise from treating USSR taboo topics openly. The value of the conducted research lies in the scientific approach to the variety of intertextual connections in the film, which significantly broadens the perception of Panfilov's oeuvre.

Keywords: Gleb Panfilov, *The Theme*, Kim Yesenin, soviet cinematography, intertextual dialogue, Russian cultural heritage

Глеб Анатольевич Панфилов дебютировал в полнометражном кино в 1967 году картиной *В огне брода нет*. С данного момента режиссер последовательно развивает уникальный авторский стиль, заслуживший со стороны критики определение «панфиловский дискурс» [Стишова 2014, online]. Творческий стиль Панфилова – использование долгих, статичных кадров, общих планов, сосредоточенность на героях, их лицах (глазах), пережи-

ваниях как внешних, так и внутренних – напоминает работу фотографа, стремящегося запечатлеть сущность человека в кадре. Для магнитогорца фотографирование является глобальным средством коммуникации [Панфилов 1987, 18]. Панфилов, акцентирующий свой гуманистический подход, снимает фильмы «провинциальные»¹ – представляющие людей нетипичных, странных, со скрытыми талантами, живущих на окраине. При этом он поднимает вопрос саморазвития человека в советском обществе, подчеркивая одновременно базу – почву, на которой герои выросли, и современность – их жизнь в социалистической стране [Стишова 2014, online].

Стиль Панфилова часто называют «антикино» [Фомин 2014, 214], что относится к художественному приему значимого отсутствия. Панфилов часто фокусируется на том, чего на первый взгляд можно не заметить, а что находится вне кадра: спрятанных чувствах, намеках и подсказках. Он использует понятие «паузы» [Липков 1982, 26] – послеобразов, восхищений, осознаний чего-то большего – ассоциирующееся с «несуществующим» Теодора Адорно. Магнитогорец стремится осмыслить и охватить указанные паузы в своих произведениях так, чтобы они резонировали не только по настроению, а прежде всего «через самого человека» [Липков 1982, 26].

Вышеописанный художественный метод, сосредоточенный на объективном представлении персонажей, их эмоциях, переживаниях и размышлениях, достигает наивысшего уровня экспрессии в четвертом фильме магнитогорца – *Тема*, снятом в 1979 году в киностудии «Мосфильм» по собственному сценарию (в соавторстве с Александром Червинским). Фильм является первым пунктом пересечения с миром литературы в творчестве режиссера. Главную женскую роль – Сашу Николаевой – сыграла Инна Чурикова (жена и муза режиссера), но протагонистом является мужчина – писатель Ким Есенин (в этой роли Михаил Ульянов). Если ранее Панфилов изображал в своих картинах обнаружение героями скрытых способностей, то в *Теме* действие происходит наоборот – зритель присматривается медленной нравственной и художественной гибели драматурга, который, в конечном счете, полностью ее осознает [Головской 2004, online]. В этом самом политически откровенном из фильмов Панфилова затронута также проблема положения «отъезжающих» [Берман 1986, 11] – диссидентов, эмигрирующих в США и Израиль. Из-за цензурных ограничений фильм был запрещен к прокату, а его официальная премьера состоялась лишь 17 июня

¹ Ссылка на заглавие планируемой пьесы Кима Есенина – главного героя *Темы*. Полное название: «*Тема*» (*провинциальные встречи*).

1986 года в «Доме кино» [Панфилов, Червинский 1986, online]. Семилетняя задержка повлияла на восприятие картины в период перестройки – фильм успел потерять силу «запретного плода» [Стишова 2014, online]. Однако нельзя не признать, что Панфилов опередил в 1979 году свое время, поднимая проблему ценностей, характерных для советского кинематографа второй половины 80-х годов. Фильм дождался мирового признания, получив, среди прочих наград, «Золотого медведя» на 37-ом Берлинском международном кинофестивале в 1987 году. Менее восторженной осталась часть советских писателей, смущенных пессимизмом картины и способом изображения Панфиловым «своих» – интеллигентов [Панфилов, Червинский 1989, 81].

После премьеры мнения о фильме разделились. Одни, восхищающиеся откровенностью создателей, писали, что *Тема* станет одной из самых громких пощечин в истории киноискусства, нацеленных на репрессивную культуру [Płazewski 1988, 10]; другие заявляли, что полученные призы компенсируют потерянное время и утраченную «свежесть». Однако кинокритики, подчеркивавшие политическое значение фильма, редко обращали внимание на интертекстуальную плоскость картины. Данная статья призвана восполнить этот пробел в исследованиях, а также указать на глубокую укорененность режиссера в родной культуре.

Художественное пространство *Темы* наделено многочисленными ссылками на феномены русской культуры: фольклор, обычаи, историю, литературу и изобразительное искусство. Цель наших рассуждений состоит в анализе интертекстуального диалога картины с русским культурным наследием. Мы анализируем хронотоп, избранные мотивы и порождаемые ими контексты, рассматривая их возможное значение в структуре фильма. Исходя из положений культурного поворота в гуманитарных науках [Burzyńska 2012, 83], художественное произведение понимаем здесь как одновременно отражающее и формирующее дискурсивный облик определенного культурного пространства.

В самом начале стоит кратко обрисовать хронотоп произведения. Действие фильма охватывает несколько дней из жизни драматурга Кима Есенина, переживающего творческий и духовный кризис. В поисках вдохновения писатель отправляется в Суздаль. Любопытно отметить, что *Тема* – очередной фильм Панфилова, действие которого происходит во Владимирской области. События двух первых картин проходили в Муроме, а *Прошу слова* – во Владимире [Тюрин 1976, 168]. Маленький Суздаль, в котором останавливаются герои *Темы*, входит в состав Золотого кольца России. Представленный в фильме городской пейзаж украшают деревянные и белокаменные здания:

многочисленные церкви, башни, характерные купола. Можно услышать звон колоколов и лай собак. У жителей «сортир на морозе (...), а в доме, небось, цветной телевизор и телефон» [Панфилов 1979, фильм]. На улицах запряженные лошади, а в музее – иностранные туристы. На окраине города находятся многоквартирные дома из большой плиты и кладбище. Следует подчеркнуть, что действие происходит полностью в провинции. Столицу представляют драматурги и молодая аспирантка. Они приезжают в снежный город, напоминающий «белого призрака» [Wojnicka 2009, 158].

Творческая пауза литератора совпадает со временем года. Зимой можно интерпретировать как состояние приостановки – смерть природы уже наступила, период возрождения еще впереди. Зимняя дорога лишена здесь ассоциаций с проблемными путешествиями во время метели, характерных для произведений Александра Пушкина или Ивана Бунина. Герои едут в комфортных условиях на машине. Вокруг них – белая пустота, одинокие деревья и энергетические столбы. Гости одеты в шапки-ушанки и длинные дубленки – типичную русскую одежду холодного сезона. Однако у протагониста фуражка на голове, а в сцене задержания милиционером – солнцезащитные очки. Эти аксессуары напоминают камуфляж, защищающий писателя от узнаваемости. Целесообразно отметить, что подобного типа очки во время встречи с матерью носит главный герой повести и фильма *Калина красная* Василия Шукшина. Прикрытие глаз (маска) в обоих случаях вызвано разными мотивациями. Егор Прокудин опасается столкновения с давно не виденной родительницей. Он не готов, как блудный сын, открыто смотреть ей в лицо. Панфилов в свою очередь заостряет внимание на высокомерии и себялюбии Есенина – чертах, которые в конечном итоге будут способствовать трагедии.

Следует особо остановиться на характеристике протагониста. Интертитры в самом начале фильма информируют о том, что все персонажи являются вымышленными, а любые сходства с реальностью – ненамеренны. Зритель первым слышит главного героя. Закадровый голос – поток сознания мужчины – присутствует на протяжении всей картины. Покрытое снегом пространство, сливающееся с тем же белым небом, напоминает чистый лист бумаги. Протагонист, кажется, декламирует торжественный текст, восхваляющий красоту русской земли. Он признается в любви к своей родине и отождествляет себя с ней. Впоследствии, в следующем кадре наблюдаем усталые глаза протагониста, отражающиеся в зеркале заднего вида. Голос говорит: «И так далее, и тому подобное, что-то в этом роде... Тут князю подводят коня, и он едет к своей дружине, – приеду, обязательно запишу»

[Панфилов 1979, фильм]. Патетические слова являются монологом героя очередной пьесы драматурга – сценической адаптации памятника древнерусской литературы *Слово о полку Игореве*. Речь звучит нелепо из-за отсутствия подтверждения в реальности – ландшафт за окном ничем не примечательный.

Существующий пейзаж лучше описывают две первые строчки стихотворения Сергея Есенина: «Край ты мой заброшенный, край ты мой, пустырь» [Есенин 1970, 48]. Обращение к Руси/России фигурирует также в других произведениях крестьянского поэта (например: «Край любимый! Сердцу снятся... и Край мой! Любимая Русь и Мордва!»). Ким, кажется, относится в своих пьесах к дореволюционному творчеству поэта, то есть он обращается к тем ценностям, от которых сам С. Есенин позже отказался для городской жизни и популярности. Сергей и Ким, кроме общей фамилии, связаны также датой 28 декабря 1925 года – днем смерти первого (в возрасте 30 лет) и рождения второго. Это совпадение позволяет считать протагониста наследником и продолжателем творчества имажиниста.

Идентичность времени действия фильма и настоящего подтверждается одним из многих размышлений о нынешней жизни главного героя. Он иронично подчеркивает свои многочисленные успехи, несмотря на то, что ему еще нет 55 лет. Однако слава и устоявшаяся позиция утомляют писателя, он чувствует себя несчастным.

Ким Есенин, желая написать пьесу о князе Игоре, уезжает из Москвы. Ему кажется, что Суздаль, как колыбель русской истории, облегчит поиск вдохновения. Писатель мечтает о действительно великой теме, а свои надежды связывает с родной природой и русской душой. Драматург, пишущий до сих пор в стиле, сочетающем в себе соцреализм с деревенской прозой, на что указывают названия его предшествующих книг: *Вербное воскресенье*, *Рожь*, *Крымский мост*, *Сладкая ягода* [Панфилов 1979, фильм], хочет отойти от дидактизма и обратиться к прошлому. Историческая литература, восхваляющая корни предков, как и жанровая, изображенная в фильме Игорем Пашиным (его полицейские романы: *Прощенья нет* и *Сильных не жалко* [Панфилов 1979, фильм]), представляют безопасную зону творчества, к которой цензура не относится.

Нельзя не отметить, что из радиоприемника, включенного Кимом Есениным, слышен *Шарманщик* – последняя песня Франца Шуберта из вокального цикла *Зимний путь*. Названный цикл считается одним из самых шокирующих документов страданий человека в мировой лирической музыке [Marek 1974, 171]. В 24 музыкальных произведениях австрийский композитор последовательно развивает чувства смирения, отчаяния и горя [Marek 1974,

166–167], звучащие в финальной песне. Депрессивное влияние мелодии на главного героя замечает Пашин. Он, в отличие от Есенина, из классической музыки предпочитает песни Александры Пахмутовой.

Размышления о новой пьесе прекращает поток сознания героя. Писатель фокусируется на подведении итогов своей жизни. «Вечная хандра» [Панфилов 1979, фильм], упомянутая Пашиным, не похожа на состояние Ильи Обломова. Герой романа Ивана Гончарова не мог встать с дивана, заняться своими делами или бороться за любовь. Характер Ильи Ильича определяется бездельем, равнодушием, неспособностью действовать и реализовать свои амбиции, чем он отличается от протагониста *Темы*. С самого начала обращает на себя внимание высокая степень самосознания Кима Алексеевича, достигающая в финале фильма своего апогея. Драматург не видит смысла путешествия. Он убежден в том, что поездка не приведет к внутренним изменениям. Однако преображение все-таки начинается, при чем зрители – наблюдатели нравственной и духовной гибели героя – не знают причин начавшегося прозрения Есенина [Головской 2004, online].

После очередной встречи с милиционером под звуки песни Шуберта главный герой *Темы* идет пообедать. Младший лейтенант рекомендует ресторан с «меню в стиле Русь» [Панфилов 1979, фильм], подчеркивая калорийность русской кухни. В этом месте режиссер использует прием эллиптического построения сюжета – он пропускает сцену приема пищи и переносит действие в местный музей. Драматург, как и зритель, впервые видит Сашу Николаеву. Женщина одета в простое шерстяное платье, у нее на голове меховая зимняя шапка. Она привлекает внимание мужчины. В то время как экскурсовод рассказывает по-французски о крестьянском поэте Чижикове, Ким Алексеевич размышляет о своих недостатках, например, о незнании иностранных языков («английский со словарем» [Панфилов 1979, фильм]). Он сравнивает себя с Пушкиным, знавшим пять языков. Есенин, называя себя «жертвой воспитания» [Панфилов 1979, фильм], относится отрицательно к коммунистической системе. Панфилов обвиняет таким образом советскую власть в изоляции граждан – невозможности познать мир.

Вечером, после возвращения Кима Алексеевича в дом пенсионерки, происходит более чем двадцатиминутная сцена за столом. Драматург официально знакомится с Сашей – бывшей ученицей старушки. Мужчина, характеризующийся классическим воспитанием и хорошими манерами, пытается очаровать молодую женщину и целует ее руку. Затем гости ужинают. Праздник начинается рюмкой водки, огурчиками в качестве закуски и тостом.

К здравнице писателя присоединяются его две поклонницы – Мария Александровна и Светлана. Пожилая женщина, в знак признательности, фамильярно целует литератора: дважды в щеку и один раз в лоб. Позже она поднимает бокал. Ее пафосная застольная речь, напоминающая выступление сановника, более продумана, чем пожелание Есенина, и отсылает к традиционным русским тостам.

Творческий кризис протагониста помещен сценаристами в контекст положения литератора в российском обществе. Уже с 19-го века писатель воспринимался как национальный прорицатель и «совесть народа» [Панфилов, Червинский 1986, online]. Указанную позицию сформировали сами литераторы – Пушкин в одном из своих стихотворений сравнил одаренность поэта с пророчеством [Пушкин 1963, 90–91]. В 20-том веке величину художника слова подтвердил Евгений Евтушенко, заявив, что «поэт в России – больше, чем поэт» [Евтушенко 1973, 11]. Главный герой *Темы* использует этот статус, понимая как положительные, так и отрицательные стороны призвания. Мужчину не удивляет то, что Мария Александровна в курсе дела – она знает его дату рождения или область обучения сына. Женщина, являющаяся защитницей коммунистической системы, помнит наизусть фрагменты пьес драматурга. Пенсионерка указывает на важность сюжетов, представленных «классиком» в произведениях – его вклад в построение соцреалистической реальности. Ей вторит Светлана, только что собирающаяся присоединиться к строительству этого мира. Старушка, ссылающаяся на слова Владимира Маяковского «светить всегда, светить везде» [Маяковский 1977, 119], подчеркивает первостепенную роль литератора в обществе. По ее мнению, у Кима Алексеевича в «руках факел, который освещает людям жизнь!» [Панфилов 1979, фильм]. Протагонист отвечает горькими словами, свидетельствующими об его душевном состоянии: «Какой факел? В моих руках нет даже карманного фонарика!» [Панфилов 1979, фильм]. Реплика драматурга вызывает улыбку на лице экскурсовода.

В намеченном ракурсе любопытно рассмотреть роль Саши Николаевой в разоблачении сложившегося мифа о художественных способностях Есенина. Режиссер ставит героиню в оппозицию некритическим почитателям. В ранней молодости женщина была большой поклонницей творчества Кима Алексеевича. Однако в итоге девушка отказалась от коммунизма, выбирая внутреннюю эмиграцию. Экскурсовод является «носителем нравственного идеала» [Берман 1986, 11] – она единственная вступает в полемику с Есениным, говорит то, что думает, и открывает правду другим. Ее мнение подтверждается книжными знаниями, размышлениями и опытом.

Во время дискуссии о важности неудачного похода на половцев Саша ставит под сомнение заслуги и героизм князя Игоря, замечая преимущество авантюризма в его поведении. В отличие от писателя, молодая женщина знает старославянский язык и русские летописи. Персонаж интеллигентки призван провоцировать дальнейшие дискуссии, разрушать клише, заставлять пересматривать понятия и концепции, переосмысливать мотивы, историю и события. Приведенная Марией Александровной личность академика Дмитрия Лихачева как авторитет в споре провоцирует Игоря Ивановича задать вопрос о возможности сомневаться и иметь собственное суждение. Комментарий Пашина является следующим риторическим вопросом авторов, касающимся проблемы свободы слова в СССР.

В свете сказанного, заявление Светланы о том, что сутью сценического искусства является герой и его мысли, может намекать на творчество театрального новатора – Антона Чехова. *Тема* характеризуется далеко идущей театрализацией реальности. Фильм построен из свободно связанных фрагментированных эпизодов, в связи с чем темп кажется медленнее, чем в «настоящей» жизни [Schonborn 1984, 38]. Примером служит сцена ужина, во время которой герои в основном сидят, едят и беседуют. Объектив камеры принимает три точки зрения: Кима Алексеевича, Саши Николаевой и общую – объективную. Панфиловский драматург похож на Бориса Тригорина из *Чайки* – «усталого писателя средних лет, продавленного ощущением своей несостоятельности» [Панфилов, Червинский 1989, 110]. Как и чеховский герой, Есенин пользуется популярностью и является любимцем публики. Протагонист, удивленный отсутствием одобрения у Саши, громко и эмоционально рассказывает перед собравшимися: «Я никудашный драматург, конечно, ничего серьезного в жизни не написал и уже, наверное, не напишу. Я выдохся и стар...» [Панфилов 1979, фильм]. Саша Николаева – «нравственный камертон» [Малюкова 2013, online] картины – поначалу молчит. Наконец, ее простое утверждение «мне добавить нечего» [Панфилов 1979, фильм] производит на писателя грандиозное впечатление.

Режиссер, как и автор *Трех сестер*, подробно представляет последствия, казалось бы, тривиального события. Молодая интеллигентка разоблачает лицемерие и ложь жизни протагониста, вследствие чего обнаруживается драма его души. Ким Алексеевич, желая поблагодарить женщину за высказанную правду, целует ее ладонь, а затем выходит из комнаты с бутылкой водки в руке. Мария Александровна сравнивает положение драматурга со страданиями и переживаниями юного Чехова. Саша Николаева, точно и без цинизма, отмечает, что автор *Дяди Вани* в возрасте Есенина был мертв уже

10 лет. По ее мнению, общей чертой обоих писателей кажется смертельное состояние: у одного – физическое, у второго – духовное. Главный герой, подслушавший в очередной раз чужой разговор, теряет самообладание. Сцена меняет свой мелодраматический характер: из потенциального романа она плавно переходит в фарс. Протагонист действует как сумасшедший: сперва он символически уничтожает пишущую машинку – свой рабочий инструмент, а затем он начинает танцевать со Светланой и петь.

Рассмотрения требует изменение хронотопа фильма после сцены ужина. Ким Алексеевич, приглашенный Сашей на встречу, идет на местное кладбище. Пространство действия, напоминающее «снежную равнину» из стихотворения С.А. Есенина, имеет символическое значение – пустой внутри мужчина отправляется на место вечного покоя. Слова «Кто погиб здесь? Умер? Уж не я ли сам?» [Есенин 1970, 381] могут предвещать финальное прозрение. Там главный герой занимается созерцанием природы. Писатель импульсивно рассматривает возможность переезда в провинцию. Он очередной раз перечисляет действительно существовавших литераторов: Михаила Шолохова, Валентина Распутина и других, живущих далеко от столицы, утверждая, что отсутствие вдохновения для дальнейшей работы проистекает из жизни в Москве и потери связи с природой и традицией России. В данной сцене в полной мере проявляется русская душа протагониста: склонность к размышлениям, сентиментальность, одухотворенность. Есенин отличается интеллектом и богатой, полной противоречий, внутренней жизнью. Он также не избегает алкоголя. Как и герои пьес Чехова, драматург не может достичь счастья. Неспособность принять окончательное решение является его главной болезнью. Он ожидает, что молодая женщина станет его Соней Мармеладовой и повернет его на правильный путь к истине. Созерцание литератора прерывается могильщиком, который просит помочь нести открытый гроб. Неожиданно Ким Алексеевич становится участником похорон. Однако зритель не видит священника и православных похоронных обрядов, а вместо колоколов он слышит только рыдание плакальщиц. Через несколько мгновений гробокопатель угощает похмельного писателя вином и плодами боярышника. На заднем плане можно услышать плач женщин, прощающихся с умершей.

Запоздалая экскурсовод, появившаяся вскоре после погребения, сразу начинает рассказывать о Чижикове, которого можно воспринимать как контрапункт к главному персонажу. Изображенная в фильме характеристика крестьянского поэта указывает на другой тип писателя, являющегося следующим естественным талантом в творчестве Панфилова [Wojnicka 2009, 158].

Умерший в 1934 году старик считал себя «великим певцом новой жизни, обреченным на маленькую судьбу» [Панфилов 1979, фильм]. Нищий мужчина злоупотреблял алкоголем и страдал дефектом речи. Он писал стихи, эпитафии и вел дневник. Как чижик – крошечная желтая птичка – поэт-самоучка считался безрассудным и глупым. Однако в русском фольклоре легкомысленность не является синонимом глупости. Эксцентричность «бедного гения», как он себя называл, отсылает к поведению юродивого. Он хотел привлечь внимание жителей города, разбудить от застоя и призвать их к метафорическому факелу – предпринять предупреждающие меры.

Необходимо подчеркнуть, что Саша Николаева – исследовательница литературы. Подобно летописцу, она желает организовать и написать биографию деревенского поэта. Цитирующая стихотворения и фрагменты дневников по памяти героиня кажется экспертом по этой теме. Заметив интерес Есенина, она хочет показать ему собранные собой материалы. Женщина, надеющаяся сделать наследство Чижикова общеизвестным, не заботится о своей собственной прибыли и не претендует на соавторство потенциального произведения. Отношение Саши можно сравнить с иконописцем, который не подписывает икону, оставляя живописное изображение анонимным.

Саша – новая муза Кима Алексеевича – благодарная мужчине, целует его в щеку и уходит. Драматург, пытаясь угнаться за ней, теряет валенок. Важно отметить, что событие напоминает заключительный этап смертельного пути в *Рассказе о семи повешенных* Леонида Андреева, когда, незадолго до исполнения приговора, Сергей Головин – один из героев – теряет калошу на снегу. Таким образом, Панфилов травестирует мотив, известный из экзистенциальной литературы, желая подчеркнуть, что личность, которая не живет в гармонии с самой собой, не может быть свободной и, таким образом, теряет свою человечность. Кажется также, что писатель теряет часть своей подлинности, а тема естественного таланта поэта-самоучки не позволяет ему приблизиться к Саше – он начинает ложно идентифицировать себя с Чижиковым.

Вернувшись домой к Марии Александровне, протагонист записывает на белом листе бумаги слова «„Тема” (провинциальные встречи)» [Панфилов 1979, фильм]. Название будущего произведения отсылает к *Провинциальным анекдотам* Александра Вампилова, мастера в постановке жизненных драм людей среднего класса. Работу над пьесой о великолепии человека и силе его духа, воодушевленной словами Чижикова о готовности «разбудить весь городишко, встревожить сон людской, хоть и нет никакого пожара» [Панфилов 1979, фильм], быстро прекращают мысли о Саше – дарительнице

великого сюжета. Ошибочное отождествление с «бедным гением» повышает уверенность в себе писателя и, одновременно, заставляет его забыть о своей уникальности. Мужчина, стремясь утешить «влюбленную» в него женщину, идет ее навестить.

В сцене в квартире Саши сценаристы особенно ярко освещают принципиальные для русской истории вопросы положения интеллигенции и интеллектуальной свободы, поэтому присмотримся указанному эпизоду более детально. После прибытия в многоквартирный дом из большой плиты – символ социалистической реальности – Есенин находит испорченный звонок и открытую дверь. Непрошенный, он входит и смотрит вокруг. Минималистское оформление интерьера квартиры «современной интеллигентки» [Панфилов 1979, фильм] отличается от русского дома Марии Александровны. Нет сомнения, что молодая женщина не проводит много времени в жилище – в холодильнике только молоко и яйца, а голодный кот мяукает. На стене висит известная из музея фотография Чижикова. Протагонист, снова не уважающий чужой собственности, читает лежащие на рабочем столе машинописи. Записки экскурсовода о поэте: «Сколько Чижиковых сгорает в нашей глуши! Они – пылающие костры, и в свете их загубленной жизни люди научаются честнее и лучше смотреть друг на друга» [Панфилов 1979, фильм] заставляют писателя осознать свою духовную пустоту. Внезапно Саша Николаева возвращается в квартиру в компании Андрея. Мужчина помогает своей любимой снять ботинки, что напоминает обряд омовения ног – жест смирения и любви. Эта встреча будет их «тайной вечерей».

Спрятанный на кухне Ким Алексеевич становится нечаянным свидетелем драматического прощания любовников. Бородатый, нелестного мнения о драматурге, описывает его как «живой труп» [Панфилов 1979, фильм]. Это оскорбление отсылает к названию пьесы Льва Толстого. Главный герой произведения, Федор Протасов, желая избежать неприятностей, связанных с разводом, решает подделать самоубийство. Кажется, что Есенин – человек из того же социального класса, что Федя; главный писатель Советского Союза и герой последней войны пытался бороться со злом. Однако драматург предал себя, становясь все более и более похожим на труп. Это наихудшая возможная позиция – никто ничего не может с ним сделать, но в то же время и он не может предпринять никаких действий.

Следует отметить при этом, что Андрей – бывший научный работник – оказывается следующим несостоявшимся исследователем литературы. Мужчина, нашедший неизвестные письма Александра Радищева, написал публикацию и не согласился на соавторство своего начальника. В результате

ученый был вынужден сменить профессию и стал могильщиком. Его выбор кажется манифестом – герой хоронит себя заживо. Однако он не решает покончить с собой, как создатель *Путешествия из Петербурга в Москву*, который, опасаясь очередного изгнания, выпил яд. Не желая существовать в неправде, Андрей собирается эмигрировать в Израиль. Это направление кажется неслучайным – в 70-х годах евреи и российская интеллигенция переезжали в Израиль из-за боязни политических репрессий. Андрей открыто сообщает о том, что возможность самореализоваться связывает с отъездом из родной страны и расставанием с любимой женщиной. Вследствие этого его можно рассматривать как первого диссидента советского кино.

Прощальная сцена характеризуется очень медленным, документальным темпом. Режиссер использует попеременно крупные и общие планы. Лицо Бородатого видно только на расстоянии, что делает невозможным отождествить персонаж с конкретным актером. Таким образом, создатели картины не представили определенной личности, а универсальную историю людей, решивших эмигрировать [Панфилов, Червинский 1986, online]. Панфилов меняет настроение эпизода, переходящее от сентиментального воспоминания о прошлом до цинизма Андрея и бессилия Саши. Они возвращаются в старые времена пионерского лагеря, где он был председателем совета отряда, а она санитаркой. Их отношения похожи на роман главных героев *Доктора Живаго* Бориса Пастернака. В конечном счете, во время ссоры, любовники предъявляют друг другу жесткие обвинения. Саша, укоренившаяся в фольклоре и традиции, отождествляющая себя со старой Россией и отвергающая новую коммунистическую политическую систему, не может представить себе разрыва со своей родиной и отказывается покинуть страну, падая при этом в обморок. Неподвижная камера, как зритель в театре, лишенный возможности реагировать, регистрирует происходящее. Писатель – невольный свидетель шокирующего события – не оказывает помощи потерявшей сознание женщине из-за своего эгоцентризма и незаметно убегает из жилья.

Интересно в этом плане привести последние две строки стихотворения Вильгельма Мюллера, к которому Шуберт написал свой песенный цикл *Зимний путь*. Трагический странник, являющийся лирическим субъектом, встречает такого же одинокого заглавного шарманщика [Marek 1974, 172]. Мальчик подходит к старику и спрашивает: «Хочешь, будем вместе горе мы терпеть? Хочешь, буду песни под шарманку петь?» [Мюллер 1824, online]. Из героев кинокартины Панфилова ни Андрей, ни Ким Алексеевич не могут задать Саше аналогичные вопросы. Могильщика ограничивает его гордость

и чувство собственного достоинства, а писателя – эгоцентризм. Драматург не помог упавшей в обморок женщине, поэтому во время «побега» у него создается впечатление «будто (он – П.В.) ласточку убил» [Панфилов 1979, фильм]. Остановив машину, литератор потирает лицо снегом, метафорически стремясь очистить себя от всех вин. Попытка вернуться под аккомпанемент *Шарманщика* заканчивается автомобильной аварией из-за ледяной поверхности. Зимнее путешествие завершается трагическим образом – протагонист, звонящий Саше из телефонной будки, теряет сознание. Режиссер не дает однозначного ответа, является ли отсвет пожара разрушительным или искупительным. Герой, похоже, спасен (скорее в биологическом, чем в духовном смысле). Название *Тема* и заключительные титры отображаются на экране. Трагедия финала ослаблена известной зрителю ретро-музыкой, которая иронично подводит итог сомнительной трансформации протагониста.

Проведенная попытка анализа *Темы* дает возможность утверждать, что русское литературно-культурное наследие проявляется во всех аспектах жизни героев. При этом, Панфилов переосмысляет феномены русской культуры и типичных для нее моделей поведения в контексте позднесоветской действительности. Сценаристы, осознающие богатство родной культуры, помещают персонажей фильма в мир одновременно глубоко укорененный в истории и оторванный от своих традиций, то есть в пространство, которое кажется зеркальным отражением подлинной реальности. Миметический стиль кинорежиссера, известный как «панфиловский дискурс», стремится к правдоподобию: зритель может четко определить место (Суздаль, СССР) и время действия (конец 70-х), но также попытаться идентифицировать себя с главным героем – вымышленной суммой истинных конформистских моделей поведения новой коммунистической элиты. Панфилов фокусируется на личности «инженера человеческих душ» – наследника богатой литературоцентрической культуры, приносящей писателю многочисленные прибыли (известность, социальный статус, материальные блага), но и возлагающей на него ответственность перед читателями, историей и собственной совестью. Объективное и гуманистическое наблюдение за нравственно неоднозначным человеком позволяет режиссеру показать советскую действительность, предлагающую более простой путь к успеху за счет ограничения свободы мысли и слова, подавления таланта и растраты разнообразного национального наследия. Многочисленные интертекстуальные ссылки (неоднократно выражаемые самим Есениным) усиливают у протагониста ощущение значимости русской культуры. Осознание упущенной возможности и внутренней пустоты переполняет драматурга, что приводит к его окончательной трагедии.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Берман Борис. 1986. *Выбор «Темы»*. «Московские новости» № 47: 11.
- Евтушенко Евгений. 1973. *Поэт в России – больше, чем поэт*. Москва: Издательство «Советская Россия».
- Есенин Сергей. 1970. *Избранное*. Ленинград: Лениздат.
- Фомин Валерий. 2014. *Пересечение параллельных-2*. Москва: Канон.
- Головской Валерий. 2004. *Опасная тема*. «Вестник» № 9 (346). (online): <http://www.vestnik.com/issues/2004/0428/win/golovskoy.htm#@P2> (доступ 14.03.2019).
- Липков Александр. 1982. *Глеб Панфилов – Мир человеческой души*. «Кино» № 12: 25–28.
- Маяковский Владимир. 1977. *Громада любовь*. Москва: Молодая гвардия.
- Малюкова Лариса. 2013. *Чурикова. Личная тема*. «Искусство кино» № 11. (online): <http://old.kinoart.ru/archive/2013/11/churikova-lichnaya-tema> (доступ 14.03.2019).
- Мюллер Вильгельм. 1824. *Шарманщик*. Пер. Заяцкий С. (online): http://rulibs.com/ru_zar/poetry/antologiya/5/j699.html (доступ 29.06.2019).
- Панфилов Глеб. 1979. *Тема*. СССР.
- Панфилов Глеб. 1987. *Фотография в моей профессии*. «Кино» № 30: 18–23.
- Панфилов Глеб, Червинский Александр. 1986. *Сценарий «Тема»*. «Искусство кино» № 12. (online): <http://kinocenter.ruh.ru/article.html?id=814639> (доступ 14.03.2019).
- Панфилов Глеб, Червинский Александр. 1989. *Тема: киносценарий*. Москва: Искусство.
- Пушкин Александр. 1963. *Лирика*. Москва: Государственное издательство художественной литературы.
- Стишова Елена. 2014. *Глеб Панфилов. Скрытое. Портрет мастера*. «Искусство кино» № 9. (online) http://old.kinoart.ru/archive/2014/09/gleb-panfilov-skritye-portret-mastera#_ftnref3 (доступ 14.03.2019).
- Тюрин Юрий. 1976. *Выбор Героя. О фильмах Глеба Панфилова*. «Звезда» № 7: 163–171.
- Burzyńska Anna. 2012. *Kulturowy zwrot teorii*. W: *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*. Red. Markowski M.P., Nycz R. Kraków: Universitas: 41–91.
- Marek Tadeusz. 1974. *Schubert*. Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne.
- Plaźewski Jerzy. 1988. *Geniusze biedni i bogaci*. „Film” nr 6: 10–11.
- Schonborn Jerzy. 1984. *Tęsknota za Joanną*. „Kino” nr 11: 33–38.
- Wojnicka Joanna. 2009. *Gleb Panfilow: między prawdą a ideologią*. W: *Autorzy kina europejskiego V*. Red. Helman A., Pitrus A. Kraków: Rabid: 139–168.

REFERENCES

- Berman Boris. 1986. *Wybor “Temy”* [The Choice of ‘The Theme’] “Moskovskie novosti” no 47, p. 11. (In Russian)
- Burzyńska Anna. 2012. *Kulturowy zwrot teorii*. In: *Kulturowa teoria literatury. Główne pojęcia i problemy*. Eds Markowski M.P., Nycz R. Cracow, Universitas, pp. 41–91. (In Polish)
- Esenin Sergej. 1970. *Избранное* [The Selected]. Leningrad, Lenizdat. (In Russian)
- Evtušenko Evgenij. 1973. *Poët v Rossii – bol’she, čem poet* [A Poet in Russia is More than a Poet]. Moscow, Izdatel’stvo “Sovetskaâ Rossiâ”. (In Russian)
- Fomin Valerij. 2014. *Peresečenie parallel’nyh-2* [The Intersection of the Parallels-2]. Moscow, Kanon. (In Russian)
- Golovskoj Valerij. 2004. *Opasnaâ tema* [A Dangerous Theme]. “Vestnik” no 9 (346). Available at: <http://www.vestnik.com/issues/2004/0428/win/golovskoy.htm#@P2> (Accessed 14 March 2019). (In Russian)

- Lipkov Aleksandr. 1982. *Gleb Panfilov – Mir čelovečeskoj dusi* [Gleb Panfilov – a World of Human Soul]. “Kino” no 12, pp. 25–28. (In Russian)
- Maâkovskij Vladimir. 1977. *Gromada lûbov'* [Love Bulk]. Moscow, Molodaâ gvardiâ. (In Russian)
- Malûkova Larisa. 2013. *Čurikova. Ličnaâ tema* [Churikova. A Personal Theme]. “Iskusstvo kino” no 11. Available at: <http://old.kinoart.ru/archive/2013/11/churikova-lichnaya-tema> (Accessed 14 March 2019). (In Russian)
- Marek Tadeusz. 1974. *Schubert*. Cracow, Polskie Wydawnictwo Muzyczne. (In Polish)
- Mûller Vil'gel'm. 1824. *Šarmanšik* [The Organ Grinder]. Trans. Zaâickij S. Available at: http://rulibs.com/ru_zar/poetry/antologiya/5/j699.html (Accessed 29 June 2019). (In Russian)
- Panfilov Gleb. 1979. *Tema* [The Theme]. SSSR. (In Russian)
- Panfilov Gleb. 1987. *Fotografiâ v moej professii* [Photography in My Profession]. “Kino” no 30, pp. 18–23. (In Russian)
- Panfilov Gleb, Červinskij Aleksandr. 1986. *Scenarij “Tema”* [“The Theme” Screenplay]. “Iskusstvo kino” no 12. Available at: <http://kinocenter.rsuh.ru/article.html?id=814639> (Accessed 14 March 2019). (In Russian)
- Panfilov Gleb, Červinskij Aleksandr. 1989. *Tema: kinoscenarij* [“The Theme”: the Screenplay]. Moscow, Iskusstvo. (In Russian)
- Płażewski Jerzy. 1988. *Geniusze biedni i bogaci*. “Film” no 6, pp. 10–11. (In Polish)
- Puškin Aleksandr. 1963. *Lirika* [Lyrics]. Moscow, Gosudarstvennoe izdatel'stvo hudožestvennoj literatury. (In Russian)
- Schonborn Jerzy. 1984. *Tęsknota za Joanną*. “Kino” no 11, pp. 33–38. (In Polish)
- Stišova Elena. 2014. *Gleb Panfilov. Skrytoe. Portret mastera* [Gleb Panfilov. The Hidden. A Portrait of the Master]. “Iskusstvo kino” no 9. Available at: http://old.kinoart.ru/archive/2014/09/gleb-panfilov-skrytoe-portret-mastera#_ftnref3 (Accessed 14 March 2019). (In Russian)
- Tûrin Ūrij. 1976. *Vybor Geroâ. Ô fil'mah Gleba Panfilova* [The Choice of the Character. About Gleb Panfilov's films]. “Zvezda” no 7, pp. 163–171. (In Russian)
- Wojnicka Joanna. 2009. *Gleb Panfilow: między prawdą a ideologią*. In: *Autorzy kina europejskiego V*. Eds Helman A., Pitrus A. Cracow, Rabid, pp. 139–168. (In Polish)

Językoznawstwo

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5945>

Data przesłania artykułu: 20 czerwca 2020 r.

Data akceptacji artykułu: 20 września 2020 r.

WYJĄTKOWOŚĆ MODELOWANIA SLOGANÓW REKLAMY POLITYCZNEJ (NA PRZYKŁADZIE KAMPANII PREZYDENCCKIEJ NA UKRAINIE W 2019 ROKU)

Svitlana Romaniuk

Uniwersytet Warszawski, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0569-7663>e-mail: s.romaniuk@uw.edu.pl

Abstrakt: W artykule przedstawiono analizę lingwistyczną ukraińskiej reklamy politycznej, w szczególności – stosowanych w niej sloganów wyborczych. Badanie polegało na wybraniu, zestawieniu i analizie reklamy politycznej, która pojawiała się w przestrzeni medialnej Ukrainy w 2019 roku, i przewidywało analizę zawartości werbalnej komunikatów politycznych z uwzględnieniem szaty graficznej, tj. obrazu (zdjęcia, grafiki). Analizie poddano slogany stosowane w kampanii wyborczej prezydenta Ukrainy Wołodomyra Zeleńskiego w maju 2019 roku. Przykładowy materiał źródłowy obejmuje slogany polityczne z przestrzeni medialnej Ukrainy, np. *Кінець епохи бідності; Кінець епохи брехні; Кінець епохи жадібності; Зе! Президент – слуга народу; Все буде Зеллибіць!* i in. Praca ma na celu wykazanie, w jaki sposób i za pomocą jakich środków językowych kandydaci na wysokie stanowiska państwowe „docierają” do wyborców i przekonują ich do oddania na nich głosów. Wstępne wnioski wynikające z przeprowadzonego dotychczas oglądu materiału dowodzą, że im bardziej nacechowany emocjonalnie język przekazu wyborczego, tym bardziej elektorat jest zainteresowany osobą kandydata. Wyjątkowym i typowym dla języka analizowanej kampanii wyborczej było wykorzystanie nazwiska kandydata Zeleńskiego (od przymiotnika *zielony*), m.in. pierwszej sylaby *ze-* w różnych wariantach, w tym także stosowanie w wyrazach niepoprawnych, pejoratywnych (np. *Зеллибіць*) czy też w obraźliwych konstrukcjach tworzonych od nazwiska kontrkandydata Petra Poroszenki (*Зустрінь весну без пороху*).

Słowa kluczowe: reklama polityczna, slogan, język ukraiński, kampania wyborcza, Wołodomyr Zeleńskij

Submitted on June 20, 2020
Accepted on September 20, 2020

UNIQUENESS OF POLITICAL ADVERTISING SLOGAN FORMATION (BASED ON THE EXAMPLE OF THE PRESIDENTIAL CAMPAIGN IN UKRAINE IN 2019)

Svitlana Romaniuk

University of Warsaw, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0569-7663>

e-mail: s.romaniuk@uw.edu.pl

Abstract: This article provides a linguistic analysis of Ukrainian political advertising, particularly the election slogans used in it. The study assumes the selection and compilation of examples of political advertising that appeared in the media space of Ukraine in 2019 and provides for an analysis of the verbal content of political messages, taking into account the graphic design, i.e. image (photos, graphics). The slogans used for the President of Ukraine (May 2019, President Volodymyr Zelenskyj) were chosen. The sample source material encompasses political slogans in the Ukrainian media e.g. *Кінець епохи бідності; Кінець епохи брехні; Кінець епохи жадібності; Зе!Президент – слуга народу; Все буде Зелениць!* and others. The paper analyses how, and by what language means, candidates for high state positions ‘reach’ voters and convince them to vote for them. Preliminary conclusions prove that the more emotionally marked the language of the electoral message, the more the electorate is interested in the person of the candidate. A unique and typical feature of the language of the campaign under analysis is the use of the surname of a candidate, Zelenski (coming from the adjective *zielony* [green]) as well as the use of its first syllable *ze-* in numerous variants thereof, including in incorrect and pejorative words (e.g. *Зелениць*) and in insulting phrases formed on the basis of the opponent’s, Petro Poroshenko’s surname (*Зустрінь весну без пороху*).

Keywords: political advertising, election slogan, Ukrainian, election campaign, Volodymyr Zelenskyj

Przynależność do pewnej wspólnoty i udział w życiu społecznym wymusza na nas, świadomych obywatelach, dokonywanie wyborów, podejmowanie decyzji związanych z udzieleniem poparcia poprzez oddanie głosu na osoby, biorące aktywny udział w polityce. Jesteśmy odbiorcami różnych treści medialnych, które

mają nas „naprowadzić”, pomóc zrozumieć i zaufać temu czy innemu politykowi, ale zbyt często zdumiewają bądź nawet odstraszać zawartym w nich przekazem – werbalnym i niewerbalnym¹. Dzieje się tak w różnych, jeżeli nie we wszystkich, przestrzeniach medialnych i politycznych Europy i świata. W tym artykule odwołujemy się do wydarzeń sprzed roku, bliskich geograficznie, ponieważ Ukraina w różnych aspektach – kulturowym, politycznym, gospodarczym, naukowym – stanowi ważny przedmiot zainteresowań obserwatorów i badaczy w Polsce, a przybliżenie współczesnego ukraińskiego dyskursu politycznego pomaga zrozumieć także pewne kwestie historyczne, społeczne, kulturowe. Dlatego ważne jest zrozumienie tego, co zmusza nie tylko nas samych, lecz także innych do podjęcia pewnych decyzji, i wskazanie możliwych ich przyczyn. Służy temu m.in. analiza reklamy politycznej, w szczególności – stosowanych w niej sloganów wyborczych. Można to uściślić, cytując Jerzego Bralczyka: „Mówiąc o języku reklamy, często ma się na myśli przede wszystkim język sloganu reklamowego” [Bralczyk 2004, 124].

Zgodnie z definicją, podaną w *Słowniku języka polskiego*, slogan to „krótkie, łatwe do zapamiętania hasło propagujące, stosowany głównie w reklamie i polityce” [<https://sjp.pl/slogan>]. Slogany w sposób syntetyczny mają przekazać główne założenia kandydata na urząd prezydenta, posła, senatora. Pomysł na nie powstaje na długo przed kampanią prezydencką, a one same powinny w przyszłości kojarzyć się z osobą czy partią, zaś my jako odbiorcy powinniśmy je zapamiętać i wykorzystać – świadomie bądź nie – podczas dokonywania wyboru.

Wielu współczesnych badaczy poświęca uwagę analizie haseł politycznych, np. warte zauważenia jest solidne opracowanie *Slogany w reklamie i polityce* [Kochan 2007] czy też prace ukraińskich naukowców [Kyтуза 2008; Ковалевська 2011]. Jest to kierunek potrzebny nie tylko z perspektywy badania języka *per se*, lecz także obserwacji i prognozowania zjawisk społecznych oraz krytycznej analizy sceny politycznej w poszczególnych krajach. To, jak „język służy reklamie i jak reklama używa języka” [Bralczyk 2004], interesuje nas coraz częściej, próbujemy uchwycić wyjątkowość sloganu, wskazać na to, co przyciąga naszą uwagę, zrozumieć, na co jesteśmy podatni i co pozwala nami manipulować [Морозова 2006]. Wiemy również, że współczesna przestrzeń informacyjna ma ogromny wpływ na świadomość i podświadomość społeczeństwa [Kyтуза 2015; Кулик 2010; Почепцов 2014], czego dowodem może być uzależnienie od niej [por. Hankała 2004; 2007, 47–60]. To oznacza, że celem treści nam przekazywanych jest trafienie na podatny grunt, tj. wpłynięcie na nasze decyzje. Dlatego badania

¹ Por. np. [To oni są wszystkiemu winni... 2013; Seklecka 2009, 55–81].

z zakresu analizy języka kampanii wyborczych, reklamy politycznej, ogólnie analizy dyskursu publicznego stanowią niezwykle ważny aspekt badań ukierunkowanych społecznie, obejmujących różne nauki – językoznawstwo, socjologię, historię, politologię i in., przy czym „badania krytyczne poświęcają wiele uwagi nieznanym usprawiedliwieniom formom i relacjom władzy” [Duszak, Fairclough 2008, 17], a ich adekwatna krytyka sprzyja właściwemu rozumieniu oraz interpretacji.

Nie potrzeba udowadniać faktu, iż przekaz polityczny jest niejednokrotnie pozbawiony treści zasadniczych, a stanowi swego rodzaju manifest osoby, która dzięki charyzmie i stanowisku, a także wiedzy – nieraz większej od naszej – przekonuje nas do swoich racji. Kampania wyborcza często przedstawiana jest jako teatr, spektakl reżyserowany przez sztaby partii [por. Adamik 2009; Dobek-Ostrowska 2004; Szymula 2020], a biorąc pod uwagę długość kampanii obserwujemy to, o czym pisze Joanna Rak: „przy znacznej aktywności komunikacyjnej podmiotów komunikowania politycznego obserwuje się jej koncentrację na wrogu politycznym” [Rak 2013, 10]. Niestety jest to coraz powszechniej zauważalny trend – nieobcy także kampaniom wyborczym w 2019 roku na Ukrainie (kampania prezydencka, w której głównymi rywalami byli ówczesny prezydent Petro Poroszenko i przedstawiciel show-biznesu Wołodymyr Zełeński; następnie kampania wyborcza do Rady Najwyższej Ukrainy, po jej rozwiązaniu przez nowego prezydenta). Najbardziej przyciągały uwagę wypowiedzi i slogany tych sił politycznych, które miały największe poparcie wśród wyborców oraz istotnie wpłynęły na obraz polityczny państwa, dużo wniosły i zmieniły życie społeczne i polityczne Ukrainy. Są to np. nowo powstała „Слуга народу” („Sługa narodu”) obecnego prezydenta Zełeńskiego (nazwa partii pochodzi od nazwy filmu, a potem serialu, w których Zełeński zagrał prezydenta), „Солідарність” („Solidarność”) – Partia Poroszenki czy też reklama innych sił politycznych, zwłaszcza gdy zawiera ciekawe i wyjątkowe pod względem organizacji tekstu reklamowego treści. Jest to ważne z perspektywy ujęcia i całościowego opisu ukraińskiego dyskursu politycznego ostatnich lat, który rozwija się niezwykle dynamicznie, naturalnie odzwierciedlając zachodzące w społeczeństwie zmiany [por. Romaniuk 2016]. W tym miejscu podkreślę aktualność badania, mającego na celu wykazanie wyjątkowości konstruowania sloganów, stosowanych w reklamie politycznej, na potrzeby wybranych partii i kandydatów na prezydenta Ukrainy.

Kluczowym dla prezentowanej pracy było zbadanie aspektu lingwistycznego reklamy politycznej, w szczególności – stosowanych w niej sloganów wyborczych. Część przygotowawcza polegała na stworzeniu bazy haseł politycznych obecnych podczas kampanii wyborczej na Ukrainie. W językoznawstwie skupiamy się na przekazie werbalnym, jednak to, jak słowo zostało przedstawione, w jakim

pojawiło się „otoczeniu” pozawerbalnym odgrywa w przekazie medialnym równie ważną rolę. Kandydaci, przekonując wyborców, wykorzystują do tych celów reklamę – bogatą w różne środki werbalne i niewerbalne. Nie jest ona zwykłą informacją o obecnej czy planowanej działalności, często stanowi niestety „próbę manipulowania opinią publiczną” [por. Duszak, Fairclough 2008, 17; Зирка 2004].

Prezentowane studium jest kontynuacją wcześniejszych prac dotyczących analizy ukraińskiego dyskursu politycznego [Romaniuk 2016], a także dyskursu mediów ukraińskich [Романюк, Новікова 2015; Романюк, Саневська 2017]. Sięgam w nich do krytycznej analizy dyskursu (KAD) oraz analizy treści przede wszystkim tych zjawisk, które są kluczowe dla ideologicznego wpływu na odbiorcę, ponieważ daje to możliwość ustalenia sposobu przedstawienia poszczególnych tematów oraz wskazania tendencji do zmian. Takie podejście zakłada, iż nie tylko ustala się, czy tekst zawiera informacje poprzez analizę jego fragmentu, lecz także to, czy i na ile różnym elementom kontekstu została nadana większa waga i znaczenie. KAD jako narzędzie badawcze jest pomocna przy zestawieniu stosowanych środków przekazu językowego, zwłaszcza tych nacechowanych negatywnie, i wskazaniu ich funkcji, różnorodności oraz ogólnej roli w dyskursie politycznym, ma również znaczenie dla zbadania ukrytych relacji przyczynowości i determinowania zależności zachodzących pomiędzy zdarzeniami i praktykami dyskursywnymi oraz relacjami i procesami społecznymi [por. *Krytyczna analiza dyskursu...* 2008; *Systemowo-funkcjonalna analiza dyskursu...* 2013; *Jakościowa analiza dyskursu...* 2011; *Dyskurs elit symbolicznych* 2014]. Według Anny Duszak i Normana Fairclough,

badania krytyczne poświęcają wiele uwagi nieznajdującym usprawiedliwienia formom i relacjom władzy. Władza jest niesprawiedliwa, gdy przyczynia się do podważenia wartości, na których bazuje godne i sprawne społeczeństwo, a więc: sprawiedliwości, wolności, demokracji, różności, solidarności (...) KAD nie identyfikuje się z żadnym konkretnym zbiorem i żadną interpretacją wartości. Praktycy KAD są natomiast zgodni co do tego, że formy niesprawiedliwej władzy posiadają istotny wymiar dyskursywny, którym należy się zająć w adekwatnej analizie i krytyce [Duszak, Fairclough 2008, 17].

Stosując przede wszystkim metody lingwistyczne, opieram się na jakościowej analizie dyskursu, przewidującą wraz z analizą językową (np. leksyki nacechowanej negatywnie, epitetów, zaimków, metafor) analizę kontekstu. Według Teuna van Dijka, dyskurs jest zdarzeniem komunikatywnym, w którym ludzie używają języka, by przekazać różne idee i przekonania [van Dijk 2001]. Odbywa się to w ramach pewnych sytuacji społecznych, a komunikacja w interakcji, zachodząca między jej uczestnikami, jest źródłem analizy dyskursywnej. KAD pozwala ustalić

z jednej strony, jak użycie języka wpływa na wyobrażenie człowieka o świecie i na przebieg interakcji, z drugiej zaś – jak interakcja wpływa na formułowanie wypowiedzi, dobór środków językowych, a także w jaki sposób odbiorcy i ich przekonania wpływają na rozwój zdarzenia komunikatywnego. Za Ruth Wodak można doprecyzować: „analiza dyskursu daje ogólne ramy pojęciowe na potrzeby badań społecznych ukierunkowanych problemowo” [*Jakościowa analiza dyskursu...* 2011]. Nie ulega wątpliwości, iż komunikacja społeczna i język poszczególnych grup społecznych, zwłaszcza osób publicznych, przede wszystkim polityków, daje wyobrażenie zarówno o poziomie debaty publicznej/politycznej pewnego kraju, jak i o poziomie rozwoju całego społeczeństwa. Na Ukrainie widoczne było obniżenie jakości budowania komunikacji społecznej podczas kadencji prezydenta Wiktora Janukowicza w latach 2010–2014. W tym okresie wypowiedzi polityczne charakteryzowały się użyciem zamierzonych strategii komunikacyjnych, które miały na celu poniżenie przeciwnika, przekonanie do swoich racji w sposób emocjonalny, czasem arogancki, tym samym ich autorzy absolutnie nie stosowali obowiązujących zasad retoryki czy dobrego tonu [szczegółowo zob. Romaniuk 2016]. Przekładało się to także na język kampanii wyborczej i reklamy politycznej.

Zauważone wcześniej zachowania komunikacyjne pojawiły się również w kampaniach 2019 roku, np. w reklamie znalazły się różnego rodzaju strategie, wspomagające przekaz, przykłady których przedstawiamy w dalszej części. Są to m.in.

- gry językowe

Nad stosowaniem gier językowych w reklamie warto zastanowić się głębiej. Ich rola jest niepodważalna – mają zachęcić słuchacza do zainteresowania się faktem/osobą/wydarzeniem, wywołać śmiech, zaskoczyć, ogólnie – przyciągnąć uwagę [por. Непийвода 2001]. Zabieg ten sprytnie i – jak się okazało – skutecznie wykorzystał sztab wyborczy Wołodomyra Zeleńskiego.

Wyjątkowym i charakterystycznym dla języka analizowanej kampanii wyborczej było zastosowanie nazwiska kandydata, tworzonego od przymiotnika *zielony*, a także pierwszej sylaby *ze-* w różnych wariantach, w tym też w wyrazach niepoprawnych, pejoratywnych, skierowanych przede wszystkim do młodszego pokolenia wyborców, np. *Все буде ЗЕшибись!* *ЗЕшибись* od ukr. żargonu *Зашибись* ‘bardzo dobrze, super’. Różne nowo powstałe wyrazy pochodzące od koloru *zielony* przez dłuższy czas kojarzyły się z kandydatem, a później prezydentem i jego partią, np. *Зе! команда*; *Зе! президент*; *Зе!Президент – слуга народу* (w ostatnim przykładzie zauważyć można nawet „podwójną grę” – nazwiskiem i funkcją, tj. *Зеленський, президент*. Powtarzające się sylaby *ze, zu* brzmią podobne, rymują się).

Stosowali ten zabieg także przeciwnicy, tworząc konstrukcje z konotacją negatywną. Niejako wspierały ich w tym media, które chętnie wzięły udział w tworzeniu nowych leksemów, przyciągających czytelników, por. *Зе-кандидат* (<https://www.dw.com/uk/зе-кандидат-із-чим-іде-на-вибори-володимир-зеленський/a-47964483>), *Зе-коланс* (<https://www.radiosvoboda.org/a/30472467.html>), *Зе-влада*, *Пан Зе*, *Секта „Зе”* (<https://glavcom.ua/interviews/sekta-ze-yak-voledimir-zelenskiy-buduje-svoyu-merezhu-570131.html>). Podobne przykłady pojawiały się zarówno w niszowych publikacjach (cechuje je bardziej obniżony ton wypowiedzi, np. *Зе-гадючник* (<https://ua24ua.net/ze-gadyuchnik/>), *Зе-ребята* (z języka rosyjskiego), jak i w prasie mającej wysoką pozycję na rynku czytelnictwem – BBC, Radio Swoboda, Deutsche Welle, „Українська правда”, „Україна молода” i in. Tym samym nie były to slogany wyborcze, ale reakcja mediów na hasła, które z chęcią przyjmowali przeciwnicy kandydata, tworząc na ich podstawie własne interpretacje.

Za pomocą cząstki *ze-* tworzono różne nowe wyrazy, które w szerszym kontekście wyrażały negatywny stosunek do działalności osoby, por. *ze-вихід* (w przytoczonym przykładzie oznacza przejście władzy); *Зовнішній Зе* (tu występując w połączeniu z przymiotnikiem, sylaba *Зе* jest synonimem pełnego nazwiska (<https://www.euointegration.com.ua/articles/2019/11/20/7103234/>). Przyciągają uwagę okazjonalizmy, które pojawiały się w prasie, mające w składzie nazwę państwa i fragment nazwiska kandydata, niosą przy tym także dodatkową konotację, zwłaszcza po przeczytaniu całego nagłówka artykułu, por. *УкраїнаЗе: як це може бути за президента Зеленського* (<https://www.bbc.com/ukrainian/features-47297931>). W pierwszej części powstał okazjonalizm od połączenia wyrazów *Ukraina Zeleńskiego* – *УкраїнаЗе*; druga część jest równie wyrazista, zawiera bowiem powtarzającą się spółgłoskę *з*: *за-зи-зе*, a stosowany konsonans jest niewątpliwie celowy. Podobny chwyt został wykorzystany w sloganie sztabu Zeleńskiego: *Президент – слуга народу. Незабаром* (współbrzmienie *зи-зе*). Uważam zatem, iż media, opierając się na wykreowanych przez sztaby wyborcze sloganach, niejako współtworzyły kolejne, które później trafiały do obiegu, i – jak pokazuje badanie – były wykorzystywane głównie przez obóz przeciwnika po jednej czy drugiej stronie politycznej.

Po roku urzędowania obecnego prezydenta tendencja do wykorzystania jego nazwiska wyraźnie zanika, co także wskazuje na przemyślane stosowanie w kampanii wyborczej strategii językowych, czasami niepoważnych, z założeniem, że po objęciu urzędu odejdzie się od nich, by tym samym stać się poważnym politykiem. Obecnie w narracji sztabu Zeleńskiego najczęściej można spotkać konstrukcję *Зе!команда*, która jest neutralnym sloganem, natomiast w prasie nadal pojawiają

się warianty stosowania cząstki ze: *Зе: 100 днів Зе: як Зеленський долає бідність, корупцію, Раду і Росію* (<https://www.bbc.com/ukrainian/features-49411005>).

Nazwisko Petra Poroszenki w tym samym sztabie kontrkandydata także posłużyło do tworzenia obraźliwych konstrukcji – *Зустрінь весну без пороху Дай шанс своїй країні!*, od *Порошенко – порох*. Zgodnie z definicją słownikową, „Порох – 1. Дрібні тверді частинки, які зависають у повітрі або осідають на поверхні чого-небудь; пил, курява; 2. *Перен.* Що-небудь не варте уваги, таке, що не має справжньої цінності й значення. Про людину – вживається переважно, щоб підкреслити її тлінність, нікчемність” [*Великий тлумачний словник...* 2009, 1072]. Tu wyraz został użyty w znaczeniu 1, tj. ‘kurz, brud’, który sprzątamy podczas wiosennych porządków, ale także w odniesieniu do znaczenia 2, tj. ‘małowartościowy, mizerny człowiek’. Motyw „sprzątania” był obecny też w następnych sloganach: *Весна покаже, хто де вкрав; Весна прийде – саджати будемо*, znalazły się w nich bezosobowe aluzje do osób, które mają odpowiadać za swoje czyny, tj. kradzieże, a w drugim przykładzie – zapowiedź – pogrożka o zamiarze rozliczenia porządniczków i wysłania ich do więzienia.

- sformułowania prześmiewcze, wyrażane za pomocą epitetów, metafor, porównań

W analizowanych sloganach pojawiło się porównanie do osób, które budzą w społeczeństwie ukraińskim ogromną niechęć, jak rosyjski prezydent Władimir Putin: *Думай! Або Порошенко, або Путін*. Ten slogan ma trafić do wyborców negatywnie nastawionych do polityki Federacji Rosyjskiej i Putina, ma związek z działaniami wojennymi na wschodzie Ukrainy i aneksją Republiki Krym; wyboru trzeba dokonać między Poroszenką i Putinem, gdyż kandydat Zeleński nie jest w nim w ogóle wspomniany, zamiast tego pada nazwisko rosyjskiego prezydenta. Jednak biorąc pod uwagę fakt, że to właśnie Zeleński był rywalem Poroszenki, i tylko te dwie osoby tak naprawdę walczyły o urząd prezydenta (choć zgłoszonych do kandydowania w I turze było aż 39 kandydatów), aluzja jest oczywista i zrozumiała dla odbiorców. Na początku pojawia się czasownik w trybie rozkazującym: *думай (myśl)*, wyraźnie zachęcający obywateli do podjęcia słusznej decyzji, przy czym stosowanie 2. osoby liczby pojedynczej (*думай*), a nie mnogiej (*думайте*) może wskazywać na przemyślaną strategię zbliżenia z elektoratem, tj. bratania się z ludźmi (fraternizację).

Wykorzystanie nazwisk konkretnych osób jako symboli pewnych zjawisk nie jest nowe w dyskursie politycznym, mogą to być postacie znane (jak Putin), ale też kojarzone z jakąś głośną ostatnio sprawą, którą kontrkandydat chętnie wykorzysta, np. *Поки ми воювали, Свинарчуки Порошенко грабували; Свинарчуків Порошенко – за грати*. Tu pojawiło się nazwisko osób uwikłanych

w działalność przestępczą, mających związek z pełniącym funkcję prezydenta Poroszenką. Samo nazwisko niejako „zachęca” do tworzenia kalamburów językowych – pochodzi od rzeczownika *świnia*, wg twórców sloganów prawdopodobnie doskonale nadaje się do wykorzystania także z tego powodu, że nie ograniczyli się oni do jednego hasła, tylko eksploatowali je szerzej. Zresztą o taki rezonans chodzi, jeśli zamierzamy zaintrygować, zainteresować społeczność osobą polityka czy zdegradować przeciwnika. Autorka pracy pt. *Agresja językowa w życiu publicznym. Leksykon inwektyw politycznych 1918–2000* w odniesieniu do obraźliwej modyfikacji nazwisk polityków, m.in. dotyczącej tworzenia od nich różnego rodzaju derywatów słowotwórczych, przypuszcza, iż

tendencja do obrażania ludzi pełniących funkcje publiczne, polegająca na naruszeniu ich dóbr osobistych, związana jest z przemianami kulturowymi zachodzącymi we współczesnym życiu społecznym, z dominacją kultury masowej nastawionej na dostarczanie rozrywki nawet kosztem naruszenia prywatności i godności osób publicznych [Kamińska-Szmaj 2007, 37].

- wyrazy obraźliwe w stosunku do kontrkandydata, degradowanie jego zasług albo zamiarów

W sloganie Poroszenki *Армія, мова, віра; Реальні справи, а не брехливі обіцянки* założenie jest takie, iż głoszone przez przeciwnika treści są kłamstwem, obietnicami bez pokrycia.

- utożsamianie kandydata z pewnym zjawiskiem, często negatywnym

W takich konstrukcjach przedstawiono poprzedniego prezydenta jako tego, który kojarzy się z biedą, kłamstwem, pazernością: *Кінець епохи бідності; Кінець епохи брехні; Кінець епохи жадібності*.

- w hasłach wyborczych pojawiły się cytaty znanych osób

Wśród nich warto wymienić słowa Mykoły Chwyłowocho *Геть від Москви! Дайош Європу!* (wykorzystane przez Poroszenkę jako podkreślenie jego dążeń europejskich i oparcie na wartościach; ponadto na plakacie napis ten znalazł się na błękitno-żółtym tle symbolizującym flagę ukraińską).

Trzeba też wspomnieć o sloganach neutralnych, typowych nie tylko dla ukraińskiej sceny politycznej, które, co prawda, zostały przyćmione bogactwem wyrazistych odpowiedników, ale jednak były zauważone, por. *Кожен з нас президент; Зробимо це разом!; Кандидатів багато – Президент один!*

Tak samo hasła wyborcze Julii Tymoszenko, także biorącej udział w wyborach, nie wyróżniały się niczym wyjątkowym, pojawiły się jedynie neutralne

przykłady: *Вірю в Україну!*; *Змінюй*. Nie było w nich widocznej walki o władzę, typowej dla tego polityka, co można tłumaczyć świadomą strategią skierowaną wyłącznie na podtrzymanie swojego elektoratu, bez rzeczywistego liczenia na wygraną.

Po rozwiązaniu parlamentu przez prezydenta Zeleńskiego rozpoczęła się kolejna kampania, która różniła się liczbą uczestników z jednej strony i mniej ostrą walką z drugiej. Partia nowego prezydenta „Sługa narodu” postanowiła działać zgodnie z wcześniejszym pomysłem, tj. pobędziemy się starych polityków, „załatwimy” ich ponownie – *Зробимо їх знову!*, po raz kolejny wykorzystwała nazwisko już prezydenta Zeleńskiego w odniesieniu do poszczególnych kandydatów do parlamentu – *Зе! денят*. Na fali poprzedniego sukcesu – wygranej przez osobę niezwiązaną dotychczas z polityką – nawet nieznaczny wysiłek procentował, co zresztą pokazała liczba zdobytych mandatów do Rady Najwyższej Ukrainy – 254 na 450 miejsc.

Partia przegranej w wyborach prezydenckich Petra Poroszenki „Європейська солідарність” („Europejska Solidarność”) odnosiła się do kreowanych w poprzedniej kampanii ideałów proeuropejskich poprzez slogan *Захистимо європейське майбутнє України!*, próbowała wzbudzić niepokój tym, że dążenia Ukrainy związane z przynależnością do europejskiej wspólnoty są zagrożone. W niewielkim stopniu mogło to zachęcić, wcześniejsze wybory prezydenckie także zdominował podobny przekaz – bez skutku. Ukraińców nie wzruszyły artykułowane obawy, pomimo napiętej sytuacji w regionach, a niepowodzenia poprzedniej ekipy bardziej przemawiały za tym, aby się z nią pożegnać.

Poszczególne partie stosowały znane już wcześniej hasła, bardziej neutralne, niebudzące takiego rezonansu politycznego i społecznego. Przypuszczam, iż było to związane z chęcią utrzymania „swoich” wyborców oraz z uświadomieniem sobie nikłych szans na zdobycie większej liczby głosów; tak naprawdę każdy próbował zostać przy swoim, bez zbędnego narażania się, co wyraźnie widać w stosowanym w reklamie podejściu. Prorosyjska partia „Опозиційна платформа: За життя” („Platforma opozycyjna: Za życiem”), do której należą osoby, związane z prezydentem Wiktorem Janukowiczem (2010–2014) i Partią Regionów wystartowała ze sloganem *Об'єднани заради миру*. Brzmi to nieco dziwnie, biorąc pod uwagę zaangażowanie wielu z jej członków w destabilizację sytuacji na wschodzie Ukrainy i Krymie, wspieranie antyukraińskiej polityki i uległość wobec Rosji, ale dla wyborców (głównie ze wschodu kraju) slogan ten ma oznaczać dążenie do poprawy obecnej sytuacji, troskę o pokój, bez przypominania, kto tak naprawdę przyczynił się do jego naruszenia. Partia nie bała się wykorzystać kolejnego sloganu, który odnosił się do przeszłości – *Довіряй ділам!*, także stosując opisany

wyżej sposób nawiązywania bliskich stosunków z wyborcami – fraternizację. Wyjaśnienie może być oczywiste – pomimo swojej prorosyjskiej działalności partia ta zrobiła dużo w aspekcie ekonomicznym w porównaniu z poprzednią władzą właśnie w regionie wschodnim. Chociażby to, że podkreślała wartość i znaczenie pracowników przemysłu oraz górnictwa, dodało jej zwolenników, a bliskość z Rosją nie jest dla tej części Ukrainy czymś niemoralnym, dużo osób jest z nią związanych – ekonomicznie i rodzinie, Europa z kolei jest zbyt oddalona i niepewna.

Bardziej wyraziste były przekazy reklamowe nowo powstałych partii politycznych, np. „Голос” („Głos”) znanego lwowskiego piosenkarza Swiatosława Wakarczuka. Slogan odnosił się do potrzeby zmian w Radzie Najwyższej, w wykorzystanym zdaniu osobowym wyraźnie wskazano, kto ma to zrobić, tj. *ты: Змінимо Раду – змінимо Україну*. Podobną strategię zastosowała partia „Сила і честь” („Siła i honor”), która również za pomocą zaimka *ты* wskazała na aktywne działanie: *Ми йдемо перемогати!* Takie też podejście wykorzystywała partia byłego marszałka Rady „Українська стратегія Гройсмана” („Ukraińska strategia Grojsmana”): *Розпочали БУДУВАТИ продовжимо!* (stosowanie wersalików nie tylko ma wskazywać na słowo-klucz w tym sloganie, lecz także semantycznie dzielić slogan na dwie części, por.: *Розпочали БУДУВАТИ/ БУДУВАТИ продовжимо*).

Pozostali gracze ukraińskiej sceny politycznej, należący od lat do czołówki, postawili na przekaz neutralny. Biorąc pod uwagę nazwiska tych, którzy zdecydowali się na takie podejście do kampanii (Julia Tymoszenko, Oleh Laszko („Radykalna partia”), Oleh Tiahnybok („Swoboda”), można być co najmniej zdziwionym. Partia Tymoszenko wykorzystywała neutralny slogan, wyrażony zdaniem bezosobowym *Треба діяти!*; „Radykalna Partia Oleha Laszka” – zdanie twierdzące *Захистимо Україну!*; „Swoboda” ograniczyła się do znanego w przestrzeni medialnej *Україна – понад усе!*

Wnioski wypływające z analizy modelowania współczesnej ukraińskiej reklamy politycznej wskazują na skomplikowaną zależność między językiem i tworzonymi za jego pomocą sloganami politycznymi a procesami społecznymi będącymi tego konsekwencją. Przede wszystkim wykorzystanie oryginalnych treści, stosowanych w reklamie i postrzeganych jako próba manipulowania opinią społeczną, w tym przypadku pochodzących często z ukraińskiego show-biznesu, przemówiło do elektoratu i wzbudziło nie tylko zainteresowanie, lecz także właściwą reakcję – wybór kandydata Zeleńskiego. Oczywiście, nie obyło się bez ataków na przeciwników, które zawierały odniesienia do semantyki nazwisk obydwu polityków, oraz osób związanych z nimi zawodowo czy prywatnie, jak również

bez podmiiany pojęć, czyli stosowania takich strategii przyczyniających się do podważenia wartości, na których powinno opierać się sprawiedliwe i sprawne społeczeństwo [por. Duszak, Fairclough 2008, 17]. Wyraźnie widać, że tak pomyślane podejście wpłynęło na decyzje Ukraińców (Zeleńskij wygrał wybory z zaskakującą przewagą 73,22% w drugiej turze), a przeprowadzony dotychczas ogląd materiału prowadzi do wniosków, że im bardziej nacechowany emocjonalnie jest język przekazu wyborczego, tym bardziej elektorat jest zainteresowany osobą kandydata, co przekłada się na realizację zakładanych przez sztab wyborczy celów, tj. podporządkowanie sobie wyborców, poprzez skłonienie ich do wyboru tej, a nie innej osoby czy partii. Pomysłodawcy nowego projektu politycznego na Ukrainie w 2019 roku postawili na oryginalność, umiejętnie wykorzystali w tym celu nazwisko kandydata Zeleńskiego, które stało się symbolem, wokół niego tworzona była cała kampania wyborcza. Kolor zielony stał się w sloganach podstawą językową, zaważył na kolorystyce reklamy wizualnej, kojarzony był z wiosną i wyborami w marcu oraz kwietniu 2019 roku, z pozytywnymi nadchodzącymi zmianami, ze świeżością i nowością pomysłów nowej władzy, a środki werbalne i wizualne wzajemnie się uzupełniały, co następnie miało przełożenie na zmiany społeczne ówczesnej Ukrainy.

BIBLIOGRAFIA

- Adamik Małgorzata. 2009. *Informacja w telewizyjnej reklamie politycznej*. W: *Media a komunikowanie polityczne*. Red. Sokołowski M. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek: 101–114.
- Bralczyk Jerzy. 2004. *Język na sprzedaż*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Dobek-Ostrowska Bogusława. 2004. *Media masowe i aktorzy polityczni w świetle studiów nad komunikowaniem politycznym*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Duszak Anna, Fairclough Norman. 2008. *Krytyczna analiza dyskursu – nowy obszar badawczy dla lingwistyki i nauk społecznych*. W: *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*. 2008. Red. Duszak A., Fairclough N. Kraków: Universitas: 7–29.
- Dyskurs elit symbolicznych. Próba diagnozy*. 2014. Red. Czyżewski M., Franczak K., Nowicka M., Stachowiak J. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie SEDNO sp. z o.o.
- Hankała Andrzej. 2004. *Psychologiczne i społeczne zagrożenia związane z zastosowaniem mediów i technologii informatycznej w edukacji*. W: *Pedagogika @ środki informacji i media*. Red. Tanaś M. Warszawa–Kraków: Impuls.
- Hankała Andrzej. 2007. *Uzależnienia od mediów – na przykładzie Internetu i TV*. W: *Kultura i język mediów*. Red. Tanaś M. Warszawa–Kraków: Impuls: 47–60.
- <https://sjp.pl/slogan> (dostęp 19.09.2020).
- Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych*. 2011. Red. Wodak R., Krzyżanowski M. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Łośgraf.
- Kamińska-Szmaj Irena. 2007. *Agresja językowa w życiu publicznym. Leksykon inwektyw politycznych 1918–2000*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kochan Marek. 2007. *Slogany w reklamie i polityce*. Warszawa: Wydawnictwo Trio.

- Rak Joanna. 2013. *O kierowaniu wrażeniem. Język polityki polskiej po 1989 roku*. Radzymin: Wydawnictwo Von Borowiecky.
- Romaniuk Svitlana. 2016. *Ukraiński dyskurs polityczny 2010–2014. Analiza lingwistyczna*. Warszawa–Iwano-Frankiwnsk: Katedra Ukrainistyki UW.
- Seklecka Aleksandra. 2009. *Kultura polityczna elit jako determinanta manipulacji medialnej*. W: *Media a komunikowanie polityczne*. Red. Sokołowski M. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek: 55–81.
- Systemowo-funkcjonalna analiza dyskursu*. 2013. Red. Duszak A., Kowalski G. Kraków: Universitas.
- Szymula Robert. 2020. *Retoryczne strategie i taktyki wywierania wpływu na wyborców w programach rosyjskich partii politycznych*. „Acta Neophilologica” nr XXII/1: 31–44.
- To oni są wszystkiemu winni... Język wrogości w polskim dyskursie publicznym*. 2013. Red. Bukowska X., Markowska B. Warszawa: Wydawnictwo Trio.
- van Dijk Teun A. 2001. *Badania nad dyskursem*. W: *Dyskurs jako struktura i proces*. Red. van Dijk T.A. Przeł. Grochowski G. Warszawa: PWN.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови*. 2009. Red. Бусел В. і ін. Київ-Ірпінь: ВТФ «Перун».
- Зирка Вера. 2004. *Манипулятивные игры в рекламе: лингвистический аспект*. Днепропетровск: ДНУ.
- Ковалевська Анастасія. 2011. *Метамодель лінгвістичної сугестивності політичних рекламних слоганів*: автореферат дис. ... канд. філол. наук. Одеса.
- Ковалевська Тетяна. 2009. *Специфіка рекламного та політичного дискурсу*. В: *Реклама та PR у масовоінформаційному просторі*. Red. Ковалевська Т., Кутуза Н. Одеса: Астропринт: 11–20.
- Кулик Володимир. 2010. *Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки*. Київ: Критика.
- Кутуза Наталія. 2008. *Роль асоціативного експерименту в дослідженні політичних слоганів*. «Культура народів Причорномор'я» nr 137, т. 1: 347–350.
- Кутуза Наталія. 2015. *Рекламний та PR-дискурс: аспекти впливу*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Морозова Ирина. 2006. *Слагая слоганы*. Москва: РИП-холдинг.
- Непийвода Н. 2001. *Мовні ігри та гумор у рекламному тексті*. «Урок української» nr 10: 20–24.
- Почепцов Георгій. 2014. *Від facebooku і гламуру до WikiLeaks: медіакомунікації*. Київ: Спадщина.
- Романюк Світлана, Новікова Олена. 2015. *Нові лексеми в українському медіа-дискурсі та проблема їхньої інтерпретації польськими та німецькими ЗМІ*. In: *Dekonstruktion und Konstruktion. Zwischen Sprach- und Literaturwissenschaft*. Festschrift für Ulrich Schweier zum 60. Geburtstag. Hrsg. Graf E., Mendoza I., Sonnenhauser B. Muenchen, Berlin, Leipzig, Wien: Kubon&Sagner (= Wiener Slawistischer Almanach. Sonderband 86): 225–245.
- Романюк Світлана, Саневська Марта. 2017. *Невдоволені владою: слогани і гасла Революції Гідності в Україні vs протесту КОД у Польщі*. In: *Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht*. Hrsg. Novikova O., Schweier U., Hilkes P. München; Münster: Universitätsbibliothek der Ludwig-Maximilians-Universität: 129–139.

REFERENCES

- Adamik Małgorzata. 2009. *Informacja w telewizyjnej reklamie politycznej*. In: *Media a komunikowanie polityczne*. Ed. Sokołowski M. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, pp. 101–114. (In Polish)
- Bralczyk Jerzy. 2004. *Język na sprzedaż*. Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne. (In Polish)
- Dobek-Ostrowska Bogusława. 2004. *Media masowe i aktorzy polityczni w świetle studiów nad komunikowaniem politycznym*. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. (In Polish)
- Duszak Anna, Fairclough Norman. 2008. *Krytyczna analiza dyskursu – nowy obszar badawczy dla lingwistyki i nauk społecznych*. In: *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*. 2008. Eds Duszak A., Fairclough N. Cracow, Universitas, pp. 7–29. (In Polish)
- Dyskurs elit symbolicznych. Próba diagnozy*. 2014. Eds Czyżewski M., Franczak K., Nowicka M., Stachowiak J. Warsaw, Wydawnictwo Akademickie SEDNO sp. z o.o. (In Polish)
- Hankała Andrzej. 2004. *Psychologiczne i społeczne zagrożenia związane z zastosowaniem mediów i technologii informatycznej w edukacji*. In: *Pedagogika @ środki informacji i media*. Ed. Tanaś M. Warsaw, Cracow, Impuls. (In Polish)
- Hankała Andrzej. 2007. *Uzależnienia od mediów – na przykładzie Internetu i TV*. In: *Kultura i język mediów*. Ed. Tanaś M. Warsaw, Cracow, Impuls, pp. 47–60. (In Polish)
- <https://sjp.pl/slogan> (Accessed 19 September 2020). (In Polish)
- Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych*. 2011. Eds Wodak R., Krzyżanowski M. Warsaw: Oficyna Wydawnicza Łośgraf. (In Polish)
- Kamińska-Szmaj Irena. 2007. *Agresja językowa w życiu publicznym. Leksykon inwektyw politycznych 1918–2000*. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. (In Polish)
- Kochan Marek. 2007. *Slogany w reklamie i polityce*. Warsaw, Wydawnictwo Trio. (In Polish)
- Kovalevs'ka Anastasiâ. 2011. *Metamodel' lingvističnoï sugestivnosti političnih reklamnih sloganiv: avtoreferat dis. ... kand. filol. nauk* [Metamodel of Linguistic Suggestiveness of Political Advertising Slogans: dissertation abstract]. Odessa. (In Ukrainian)
- Kovalevs'ka Tetâna. 2009. *Specyfika reklamnego ta političnogo diskursu* [Specificity of Advertising and Political Discourse]. In: *Reklama ta PR u masovoinformacijnomu prostori* [Advertising and PR in the Media Space]. Eds Kovalevs'ka T., Kutuza N. Odessa: Astroprint. (In Ukrainian)
- Kulik Volodimir. 2010. *Diskurs ukraïns'kih medij: identičnosti, ideologii, vladni stosunki* [The Ukrainian Media Discourse: Identities, Ideologies, Power Relations]. Kiev: Kritika. (In Ukrainian)
- Kutuza Nataliâ. 2008. *Rol' asociativnogo eksperimentu v doslidženni političnih sloganiv* [The Role of Associative Experiment in the Study of Political Slogans]. “Kul'tura narodov Pričernomor'â” [“Culture of the Peoples of the Black Sea Region”] no 137, Vol. 1, pp. 347–350. (In Ukrainian)
- Kutuza Nataliâ. 2015. *Reklamnij ta PR-diskurs: aspekti vplivu* [Advertising and PR Discourse: Aspects of Influence]. Kiev, Vidavničij Dimdmitra Burago. (In Ukrainian)
- Morozova Irina. 2006. *Slagaâ slogany* [Composing Slogans]. Moscow, RIP-holding. (In Russian)
- Nepijvoda N. 2001. *Movni igri ta gumor u reklamnomu teksti* [Language Games and Humor in the Advertising Text]. In: “Urok ukraïns'koï” [“Ukrainian Lesson”] no 10, pp. 20–24. (In Ukrainian)
- Počepcov Georgij. 2014. *Vid facebooku i glamuru do Wikileaks: mediakomunikacii* [From Facebook and Glamor to WikiLeaks: Media Communications]. Kiev, Spadšina. (In Ukrainian)
- Rak Joanna. 2013. *O kierowaniu wrażeniem. Język polityki polskiej po 1989 roku*. Radzymin, Wydawnictwo Von Borowiecky. (In Polish)
- Romaniuk Svitlana. 2016. *Ukraiński dyskurs polityczny 2010–2014. Analiza lingwistyczna*. Warsaw, Iwano-Frankiwnsk, Katedra Ukrainistyki UW. (In Polish)
- Romanûk Svitlana, Novikova Olena. 2015. *Novi leksemi v ukraïns'komu media-diskursi ta problema ihn'oï interpretacii pol's'kimi ta nimec'kimi ZMI* [New Lexemes in the Ukrainian Media Discourse

- and the Problem of their Interpretation by the Polish and German Media]. In: *Dekonstruktion und Konstruktion. Zwischen Sprach- und Literaturwissenschaft. Festschrift für Ulrich Schweier zum 60. Geburtstag*. Eds Graf E., Mendoza I., Sonnenhauser B. Muenchen, Berlin, Leipzig, Wien: Kubon&Sagner (= Wiener Slavistischer Almanach. Sonderband 86), pp. 225–245. (In Ukrainian)
- Romanuk Svitlana, Sanevs'ka Marta. 2017. *Nevdovoleni vladoù: slogani i gasla Revolucii Gidnosti v Ukraïni vs protesti KOD u Pol'si* [Discontented with the State Authorities: Slogans and Catchword of the Revolution of Dignity in Ukraine vs. the KOD'S (The Committee for the Defence of Democracy) Protests in Poland]. In: *Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht*. Eds Novikova O., Schweier U., Hilkes P. München, Münster, Universitätsbibliothek der Ludwig-Maximilians-Universität, pp. 129–139. (In Ukrainian)
- Seklecka Aleksandra. 2009. *Kultura polityczna elit jako determinanta manipulacji medialnej*. In: *Media a komunikowanie polityczne*. Ed. Sokołowski M. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, pp. 55–81. (In Polish)
- Systemowo-funkcjonalna analiza dyskursu*. 2013. Eds Duszak A., Kowalski G, Cracow, Universitas. (In Polish)
- Szymula Robert. 2020. *Retoryczne strategie i taktyki wywierania wpływu na wyborców w programach rosyjskich partii politycznych*. "Acta Neophilologica" no XXII/1, pp. 31–44. (In Polish)
- To oni są wszystkiemu winni... Język wrogości w polskim dyskursie publicznym*. 2013. Eds Bukowska X., Markowska B. Warsaw, Wydawnictwo Trio. (In Polish)
- van Dijk Teun A. 2001. *Badania nad dyskursem*. In: *Dyskurs jako struktura i proces*. Ed. van Dijk T.A. Trans. Grochowski G. Warsaw, PWN. (In Polish)
- Velikij tumačnij slovník sučasnoï Ukraïns'koï movi* [The Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language]. 2009. Ed. Busel V. et al. Kiev-İrpin': VTF «Perun». (In Ukrainian)
- Zirka Vera. 2004. *Manipulativnye igry v reklame: lingvističeskij aspekt* [Manipulative Games in the Advertising: Linguistic Aspect]. Dnepropetrovsk, DNU.

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5946>

Дата подання статті: 21 червня 2020 р.

Дата прийняття до друку: 20 вересня 2020 р.

НАЦІОНАЛЬНА УКРАЇНСЬКА ТРАДИЦІЯ РОЗВОЮ ТЕОЛІНГВІСТИКИ: ДОРАДЯНСЬКИЙ І РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОДИ (КРИТИЧНИЙ ОГЛЯД)

Наталія Піддубна

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди,
Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0331-0496>

e-mail: piddubnan71@gmail.com

Анотація: На теренах славістики чи не найбільш активними в обстоюванні теолінгвістики як окремої наукової дисципліни виявилися польські вчені, в Україні донедавна глобальна проблема «Мова і релігія» перебувала на маргінесі. Однак українська теолінгвістика має тривалу й складну історію, оскільки бере початок з XIX ст. Дослідження питань теолінгвістики здійснювалося насамперед представниками потєбнянської школи та вченими діаспори, які зосередили увагу на аналізі давньої релігійної лексики. У радянські часи в Україні теолінгвістика розвивалася завдяки працям з історії мови й загального мовознавства. На тлі українських радянських дослідників вивищується постать Булаховського, який наголошував на взаємозв'язку мови і релігії, аналізував вплив релігійних чинників на розвиток літературних мов, а також зворотний вплив мови на релігію.

Ключові слова: теолінгвістика, проблема «Мова і релігія», релігійна лексика, історія мови, українська літературна мова.

Submitted on June 21, 2020

Accepted on September 20, 2020

NATIONAL UKRAINIAN TRADITION OF THE DEVELOPMENT OF THEOLINGUISTICS: PRE-SOVIET AND SOVIET PERIODS (CRITICAL REVIEW)

Nataliia Piddubna

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0331-0496>

e-mail: piddubnan71@gmail.com

Abstract: In the field of Slavic studies, Polish scholars were perhaps the most active in defending theolinguistics as a separate scientific discipline, until recently the global problem of “Language and religion” was on the margins in Ukraine. However, Ukrainian theolinguistics has a long and complex history, as it dates back to the nineteenth century. The study of theolinguistics was carried out primarily by the representatives of the Potebnya school and scholars of the diaspora, who focused on the analysis of ancient religious vocabulary. In Soviet times, theolinguistics in Ukraine developed through works on the history of language and general linguistics. Among Ukrainian Soviet researchers is the figure of Bulakhovsky, who emphasized the relationship between language and religion and analysed the influence of religious factors on the development of literary languages, as well as the reverse effect of language on religion.

Keywords: theolinguistics, problem “Language and religion”, religious vocabulary, history of language, Ukrainian literary language

Кінець XX – початок XXI ст. позначений сплеском інноваційних праць, що сповістили про нові наукові напрями, для яких характерні міждисциплінарність і синтетичність. Зазначене стосується і теолінгвістики, що виникла на межі релігієзнавства й лінгвістики для системного дослідження проблеми «Мова і релігія». На теренах славістики чи не найбільш активними в обстоюванні теолінгвістики виявилися польські вчені [див. про це: Гадомський 2005, 18].

Суттєвий вплив на формування власне *української теолінгвістики* мали лінгвістичні ідеї Олександра Потебні, виражені в низці його робіт, особливо

у феноменальних працях *Мысль и язык* [Потебня 1999], *Символ и миф в народной культуре* [Потебня 2000] та ін. О. Потебня, як відомо, не підтримував «божественної» теорії походження мови, однак інші його ідеї мали плідне продовження в проєкції на проблему «Мова і релігія». Зокрема думка О. Потебні про вплив мови на міфологічну й релігійну свідомість особливо виразно окреслюється тоді, коли йдеться про перетин різних мовних і міфологічних систем, як це сталося, наприклад, у процесі «накладання» християнства на язичництво [Байбурин 1989, 7]. У подальшому ці ідеї розвивали Едвард Сепір та Бенджамін Лі Ворф, а в славистиці вони знайшли продовження в працях Бориса Успенського і Юрія Лотмана [Лотман, Успенский 1973, 282–305].

У східнослов'янському мовознавстві дослідження взаємозв'язку мови і релігії велося навіть у часи «войовничого атеїзму», оскільки в цей період здійснювалася робота з вивчення історичної лексикології, старослов'янської мови, історії мови, діалектології, ономастики, загального мовознавства, лексикографії та ін., що так чи так не могли не торкатися актуалізованої в цій статті проблеми. Зазначену глобальну тему розробляли, хоч і непослідовно, і священнослужителі, і лінгвісти, що в науці про мову мало вияв, зокрема, у таких курсах, як «Вступ до слов'янської філології», «Вступ до мовознавства», «Старослов'янська мова», «Лексикологія», «Історія мови», «Історія лінгвістичних учень» та ін., які складно уявити «без обговорення питань, що стосуються проблеми релігійної мови, мови релігії, профетичної мови, мови богослужінь й інших проблем теолінгвістики» (див. про це: [Гадомский 2010, 358–359]. Йдеться насамперед про дослідження з лексикології й фразеології, адже в українській мові завжди була значна кількість слів і виразів, що у своїй основі мають релігійне значення. Однак, як цілком слушно зауважує Олександр Гадомський, «офіційно вони не розглядалися як проблеми саме теолінгвістики, оскільки теолінгвістики як розділу мовознавства просто не існувало й не могло бути» [див. про це: Гадомский 2010, 358–359].

У 30-ті рр. ХХ ст. розробці проблеми взаємозв'язку мови і релігії була присвячена доповідь Євгена Грицака *Вплив церкви й релігії на українську мову (Студія з ділянки української лексикографії)*, виголошена на Другому Славистичному конгресі у Варшаві 1934 р. [Грицак 1934, 34–38]. Фактичним матеріалом доповіді стали тлумачний словник Б. Грінченка та власні записи автора, зібрані, імовірно, на Перемишльщині та Східному Поділлі. Ця доповідь лише намітила перспективи ідеографічного дослідження релігійної лексики, але у зв'язку з атеїзацією суспільства робота в зазначеному напрямі в Україні була майже припинена, однак її доволі плідно здійснювали

лінгвісти, які репрезентували українську діаспору. Зокрема розглядові правопису, акцентуації окремих релігійних лексем присвятив низку робіт видатний український учений-філолог і церковно-громадський діяч Іван Огієнко (митрополит Іларіон). У фундаментальній праці *Дохристиянські вірування українського народу* в параграфі «Релігійна термінологія» він висвітлює питання походження низки сакралізмів (*Бог, молитва, храм, пекло* тощо). Науковець стверджує, що всі вони мають дохристиянське походження [Митрополит Іларіон 1994, 85–85], тобто належать до найдавнішого періоду формування української релігійної лексики.

У низці статей цей мовознавець детально досліджує біблійну ономастику й топоніміку, зокрема проблему передавання біблійних імен у перекладах Біблії українською мовою, описує ритмомелодіку Святого Письма, рецензує наявні на той час переклади Святого Письма загалом [Огієнко 1938], розробляє методологію перекладу Біблії українською мовою [Огієнко 2000]. Значну частину наукового доробку І. Огієнка становлять праці з історії мови та з проблематики дослідження церковнослов'янської мови, де він розкриває причини її постання, поступу, особливості всіх її мовних рівнів і з'ясовує її вплив на розвиток української мови (докладніше про це див.: [Піддубна 2019, 45; Духовна... 1997]). І. Огієнко не зупинився на теоретичному опрацюванні положень проблеми взаємозв'язку релігійного й мовного чинників. Учений не лише висунув концепцію мови як духовного ареалу народу, а й практично втілював її, хоч і частково, створивши переклад Священного Письма – основу для розвитку своєї великої ідеї – здійснення церковних богослужінь рідною мовою.

Значний унесок у вивчення цього шару української лексики, зокрема й теолінгвістики загалом, зробив й Олекса Горбач. Дослідженню української діалектної релігійної лексики присвячена його праця *Українська народня релігійно-християнська термінологія й лексика* (1988) [Горбач 1993б, 123–169]. Названий автор докладно описує історію вивчення християнської лексики в славістиці, уживання релігійних назв в українських писемних пам'ятках різних періодів, особливості їхнього функціонування, зокрема в таких релігійних текстах, як Зографське та Маріїнське Євангелія, *Уставі св. кн. Володимира* (XIII ст.), *Катихизму* Петра Могили (1645), *Зерцала богословія* Кирила Транквіліона Ставровецького (1614–1618) та ін. Олекса Горбач аналізує також діалектну релігійну лексику, включену до *Словника бойківських говірок* Михала Онишкевича та матеріалів, зібраних Іларіоном Свенціцьким. Крім того, дослідник приділяє увагу мовностилістичним особливостям перекладів Святого Письма українською мовою в XIX–XX ст. Маркіяна Шашкевича,

Пантелеймона Куліша, Івана Пулюя та Івана Нечуя-Левицького, Пилипа Морачевського та ін. [Горбач 1993а, 123–169].

Характеристиці джерел і шляхів запозичення значної частини української релігійної лексики присвячено монографію *Лексичний фонд літературної мови Київського періоду XI–XIV ст. Запозичення* ще одного представника української діаспори Пантелеймона Ковалева, у якій прокоментовано етимологічний склад великої частини запозичень в українську мову. Відомо, що релігійна лексика значною мірою перенесена в давньоукраїнську з давньогрецької. Тому в період XI–XIV ст. грецизми переважають у складі аналізованої лексики. Вплив інших мов на релігійну лексику давньоукраїнської мови кількісно незначний. На матеріалі грецьких запозичень П. Ковалів виділяє ідеографічні мікросистеми релігійної лексики [Ковалів 1964, 78].

Вивчення конкретних ЛСГ релігійної лексики активізувалося в Польщі у кінці 80-х рр. ХХ ст. Мар'ян Юрковський здійснив розвідку *Українські назви храму* [Юрковський 1987, 71–73], присвячену аналізу назв релігійних споруд із зазначенням рядків у Біблії, де ці найменування вживаються, їхньої етимології, а також проілюстрованих прикладами з творів українських письменників.

Посиленню наукової уваги до замовчуваної релігійно-церковної проблематики сприяв вихід у світ *Варшавських українознавчих записок*, редактори якої усвідомлювали «палючу потребу таких досліджень» [Від редакції 1989, 3]. Уже до першого випуску цього періодичного видання, присвяченого ювілею тисячоліття хрещення Київської Русі, було вміщено мовознавчі статті, пов'язані, зокрема, з проблемою «Мова і релігія». Ідеться передовсім про працю М. Юрковського *Староукраїнська сакральна термінологія (назви осіб)* [Юрковський 1989, 74–84], у якій лінгвіст докладно описує значення, походження, кількість уживань у *Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.* 66 найменувань служителів релігійного культу.

Отже, перші словоцентричні дослідження з теолінгвістики, що стосувалися давньої релігійної лексики, проводилося українськими мовознавцями за межами України, а наукові розвідки названих вище учених тривалий час замовчувалися.

В україністиці радянського періоду, як було зазначено, проводилися поодинокі фрагментарні дослідження релігійної лексики здебільшого на матеріалах писемних пам'яток минулого. Чи не найвагомішою розвідкою того періоду із цього питання залишається монографія Михайла Худаши (1961) *Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. (на матеріалах Львівського Ставропігійського братства)*, де дослідженню

релігійної лексики присвячено розділ «Церковно-обрядова лексика». У ньому автор виділяє сім тематичних пластів релігійної лексики, зауважуючи:

(...) переважна більшість слів і словосполучень цієї лексико-семантичної групи збереглася в мові віруючих та служителів релігійного культу й досі, однак загалом цей пласт лексики в нашій країні є пережиточним, так само, як і різні види релігії [Худаш 1961, 139].

Попри певну тенденційність щодо історико-пізнавального значення релігійної лексики цей автор, однак, робить здебільшого об'єктивні висновки.

Більшість науковців 50–80-х років ХХ ст. розглядає релігійну лексику епізодично, часто лише констатуючи її наявність у відповідній писемній пам'ятці. Наприклад, досліджуючи лексику *Літопису Самовидця*, Лідія Батюк зазначає, що в цій пам'ятці незначна кількість слів церковнослов'янського походження, серед яких основне місце посідають абстрактні слова, грецизми ж у літописі репрезентовані здебільшого назвами понять і речей культу й церковно-адміністративних понять. Науковець аналізує систему відповідних ідеографічних груп, однак про «церковну» мікросистему зауважує лише таке:

(...) в літописі в значній кількості вжита церковна лексика: назви предметів культу, священнослужителів, церковних свят, які часто використовуються для датування. Майже всі ці слова вийшли з ужитку, залишаючись лише в мові незначної частини людей старшого покоління [Батюк 1959, 36].

Федір Непийвода зосереджує увагу на актових книгах стародубського міського уряду др. пол. ХVІІ ст., виокремлюючи такі ідеографічні групи, як «назви служителів культу, релігійних свят, терміни, зв'язані із церковно-релігійними обрядами, та інші», наводить конкретні приклади вживання релігійних лексем, указує на стилістичне використання релігійної лексики в записях справ, не пов'язаних зі служителями церкви [Непийвода 1962, 75–76].

Деяка інформація, що засвідчує функціонування релігійної лексики, міститься у виданні *Історія української мови: Лексика і фразеологія* за ред. Віталія Русанівського [Історія... 1983]. У цій праці радянського мовознавства в окремому розділі розглянуто лексику, пов'язану з культурою, побутом, релігією та міфологією інших народів, що була засвоєна в ХІХ – на поч. ХХ ст. завдяки творчості знакових українських письменників, стосовно чого зазначено:

В українській літературній мові ХІХ – поч. ХХ ст. засвідчуються такі групи лексики, пов'язаної з культурою й побутом інших народів, як назви культових понять, послідовників та служителів інших – нехристиянських – релігій, міфічних істот тощо, які від самого початку утвердження в українській мові досить часто функціонували в переносному значенні: *купідон, олімп, сирена* (І. Котляревський), *аллах, кумир, міся, пагода, коран, раввін, сакраментувати* (Т. Шевченко); *брахман, мінарет, муедзин* (І. Нечуй-Левицький); *абат, мадонна, пастор* (Леся Українка) [*Історія...* 1983, 554–555].

Засвоєння цих та інших назв зумовлене виходом української літератури за межі тематики, пов'язаної із селянським побутом. Зазначена лексика збагачувала стилістичні засоби української мови, розширювала її можливості для вираження тих реалій і понять, що не були характерні для номінації реалій із життя українського народу. Саме ця праця, як видається, започатковує ще одне завдання теолінгвістики – простежити особливості функціонування та переосмислення релігійної лексики й фразеології в художньо-публіцистичному мовленні, вияв стилістичного чи – ширше – прагматичного їхнього навантаження. Спостереження над процесами десемантизації релігійних найменувань на основі метафоричних і метонімічних перенесень проводив і Олександр Тараненко, який зауважив:

(...) на певному історичному етапі об'єктом зацікавленості практично всіх членів мовного колективу протягом тривалого часу була релігія, і тому сфера релігійних понять являла собою багате джерело метафоричних інновацій, які набували часто паралельних напрямків [Тараненко 1980, 8].

Наприклад, таких процесів зазнали лексеми – назви так званих «ворогів церкви» й загалом прагматично негативної лексики релігійного словника, що актуалізувалися у формі емоційно-експресивних висловів, насамперед лайки: *біс, чорт, диявол, антихрист, кателицький (хай тобі кателицький батько), єретичний (єретичний син)* та ін.

На тлі досліджень радянського періоду виразно окреслюються праці Леоніда Булаховського, у яких натрапляємо на міркування, що засвідчують визнання проблеми взаємозв'язку мови й релігії як актуальної для слов'янського мовознавства. Учений зі зрозумілих причин відкрито не пише про божественну природу слова, значення для людини й суспільства ролі щирого й зрозумілого, а отже, рідного, слова Біблії. Однак, обґрунтовуючи постулати риторики, насамперед ясність мовлення як критерій оцінки якості стилю письменника, він все ж таки наводить невелику цитату зі Святого Письма – Послання апостола Павла коринтянам (1 Кор. 13: 1) – для підтвердження

думки про потребу уникання пустослів'я й необхідність у виваженості кожного слова не заради його краси, а заради влучності, інформативності та ясності, порівн.: «Інша річ – нахил до самої красивості звучань, до слова заради слова, до того стилю, що його Біблія так яскраво охарактеризувала “як мідь дзвінка і кимвал брязкучий”» [Булаховський 1975а, 410].

Учений неодноразово акцентує на взаємозв'язку мови й релігії, впливі релігійних чинників на розвиток літературних мов, а також на зворотному впливі мови на релігію. Зокрема, одним з «провідних при побудуванні літературних мов» (Л. Булаховський) поряд з економічним, адміністративним, художньо-моралістичним, власне художнім, національно-культурним і класово-пролетарстким мовознавець виокремлює й *релігійний мотив*, очевидно, не випадково ставлячи його першим у наведеному переліку [Булаховський 1975а, 326]. Дослідник також наголошує, що в багатьох народів виникнення писемності безпосередньо пов'язане з релігійним чинником, зокрема поширенням тієї чи тієї релігії або конфесії [Булаховський 1975а, 340]. Під впливом релігійної пропаганди виникали найдавніші слов'янські писемні пам'ятки:

Продукти саме такої пропагандистської діяльності німецького духовенства становлять, приміром, відомі “Флорентійські уривки”, одна з найдавніших слов'янських пам'яток, писана давньовірхньонімецьким правописом X ст. [Булаховський 1975а, 340–341].

Л. Булаховський також усвідомлював, що переклади релігійних книг ставали визначними подіями в соціальній історії багатьох мов. Писання й ведення літургії рідною мовою сприяли підвищенню її авторитету й утвердженню її в статусі основного каналу комунікації в суспільстві.

Учений указує й на зворотний бік медалі, коли мови розвиваються як протистояння певній релігійній традиції. Зокрема, у середньовіччі внаслідок протистояння світської влади й духовенства, що було адептом «священних» латинської чи старослов'янської мов, відповідно, католицької чи православної конфесії християнської релігії, народи отримували новий потужний імпульс для розвитку національних, а не канонічних, літературних мов, наприклад, німецької чи румунської:

За середньовічного феодалізму і в століття до нього близькі носителями авторитету в Європі були духовенство, з одного боку, і світська влада – з другого. Остання, натурально, була щільніше зв'язана з елементами національними, і в їхніх намаганнях протиставити рідну мову знеособлюваній інтернаціональній

латині світська влада, примушувана до того ж самого силою живих потреб, що давили на державний апарат, іноді ставала їм за авторитетного союзника [Булаховський 1975а, 327].

У подальшому, як пише Л. Булаховський, простежуємо входження літературних мов, базованих на національних основах, у все більший спектр сфер суспільного життя, зокрема й церкву, порівн.:

Коли потреби державного апарату примушували культивувати мову населення, то ця мова у вигляді тих діалектів і тієї стилістичної манери, що лягла в основу мовної продукції урядових органів, починала служити зразком для тих, хто хотів і відчував потребу звертатися до рідної мови і з іншою метою [Булаховський 1975а, 327].

Отже, Л. Булаховський наводить й аналізує конкретні факти впливу мови на релігію, переконуючи, що саме розвинуті національні мови поступово входили, окрім інших суспільних сфер, у сферу релігії, витісняючи канонічні мови, що часто спричиняло появу, наприклад, протестантських релігійних рухів і церков. Л. Булаховський звертає увагу й на те, що саме *взаємозв'язок релігійного й мовного чинників* став поштовхом до виникнення перших словників і граматики Костянтина Острозького, Лаврентія Зизанія, Мелетія Смотрицького, Памви Беринди та ін., порівн.:

В основі цих праць (...) лежала та сама мета – постачити рідному народові (...) знаряддя культу, що могло б своєю святенністю та, як тоді гадали, стародавньою ґрунтовністю і вченою організованістю імпонували не тільки письменним людям, що належали до православної церкви, а й її ворогам, які презирливо ставились уже до самої мови українських діячів, бо її строкатість вони сприймали як виразну «простоту». Певною мірою йшлося при забезпеченні «чистоти» культової мови, треба гадати, також і про запліднення нею жанрів письменства, які, не будучи в безпосередньому зв'язку з культом, лише до деякої міри були пов'язані з ним, тобто про піднесення на вищий ступінь способів «вченого» висловлення загалом. Отже, питання виходило за рамки самої церковної мови: тенденції тут були глибші за власне культові [Булаховський 1975б, 230].

Спостереження, висловлені Л. Булаховським, набагато пізніше з потужною силою актуалізують інші вчені, зазначаючи: «(...) релігійно-конфесійні фактори відігравали (й відіграють!) видатну роль у долях мов і, ширше, в історії людської комунікації» [Мечковская 1998, 4]. Тетяна Космеда виокремила релігійну оцінку як особливий тип оцінки, що, вербалізуючись,

наскрізно зреалізується в мовленні й мові, відповідно суттєво впливаючи на розширення мовної картини світу [Космеда 2000, 98–99], що широко проілюструвала. Порівн.:

до національної традиції кожного зі слов'янських народів увійшли окремі фрагменти дохристиянської спадщини, що закріпилися у відповідних концептах (...) Язичницькі обряди були адаптовані християнством, наповнені його войовничим духом, що згодом відповідно відобразився в мовній релігійній картині світу. Оскільки глибока релігійність є національною рисою характеру українців, то й міфологічна язичницька, і християнська релігійні картини світу відображені в мовній свідомості сучасного українця (...), навіть попри дієвість радянської ідеології, що її руйнувала [Космеда, Плотнікова 2010, 8].

Одним із завдань теолінгвістики залишається дослідження специфіки впливу релігії на розширення мовної картини світу, лінгвокультуру кожного народу загалом.

Отже, 30–90-ті рр. ХХ ст. характеризуються недостатньою й епізодичною увагою мовознавців до релігійної лексики, фразеології та термінології. Однак попри це знакові українські мовознавці О. Потебня, І. Огієнко, Л. Булаховський та ін. наголошували на взаємозв'язку мови і релігії, у зв'язку із чим можемо стверджувати про доволі давні витоки української теолінгвістики, яку в радянський період загалом вивчали спорадично. Праці цих науковців уважаємо тим підґрунтям, на якому в кінці ХХ ст. стала виформовуватися досліджувана синтетична наука, що на сьогодні набирає все більших обертів.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Байбурин Альберт. 1989. *А.А. Потебня: философия языка и мифа*. В: Потебня А.А. *Мысль и язык*. Москва: Правда: 3–10.
- Батюк Лідія. 1959. *Лексика літопису Самовидця. Дослідження і матеріали з української мови*. Т. 1. Київ: Вид-во АН УРСР: 24–36.
- Булаховський Леонід. 1975а. *Виникнення і розвиток літературних мов*. У: *Вибр. праці: у 5 т.* Т. 1. Ред. Білодід І.К. Київ: Наук. думка: 321–470.
- Булаховський Леонід. 1975б. *Розвиток української літературної мови*. У: *Вибр. праці: у 5 т.* Т. 2. Ред. Білодід І.К. Київ: Наук. думка: 221–237.
- Від редакції*. 1989. «Варшавські українознавчі записки» Vol. 1: 2–3.
- Гадомский Александр. 2010. *Русская теолингвистика: история, основные направления исследований*. Стил: Београд: 357–373.
- Гадомский Александр. 2005. *Теолингвистика: история вопроса*. «Ученые записки ТНУ» Т. 18 (57), № 1: Филология: 16–26.

- Горбач Олекса. 1993а. *Вплив (старо)церковнослов'янської мови на українську (літературну) мову*. У: *Зібрані статті II: Статті до 1000-ліття християнізації Руси-України*. Мюнхен: Український Вільний Університет: 283–289.
- Горбач Олекса. 1993б. *Зібрані статті V: Діалектологія*. Мюнхен.
- Грицак Євген. 1934. *Вплив церкви й релігії на українську мову (студія з ділянки української лексикографії)*. У: *II Międzynarodowy Zjazd Słowistów (Filologów Słowiańskich). Księga referatów. Sekcja I: Językoznawstwo*. Warszawa: [s.n.]: 34–38.
- Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження*. 1997. Кам'янець-Подільський–Київ: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет.
- Історія української мови: Лексика і фразеологія*. 1983. Ред. Русанівський В.М. Київ: Наукова думка.
- Космеда Тетяна. 2000. *Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки*. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка.
- Космеда Тетяна Анатоліївна, Плотнікова Наталія Володимирівна. 2010. *Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі*. Львів: ПАІС.
- Ковалів Пантелеймон. 1964. *Лексичний фонд літературної мови Київського періоду X–XIV ст.: у 2 т. Т. 2: Запозичення*. Нью-Йорк: Наукове товариство ім.Т. Шевченка.
- Лотман Юрій, Успенский Борис. 1973. *Миф – имя – культура*. «Ученые записки Тартуского государственного университета» вып. 308, т. VI: *Труды по знаковым системам*: 182–305.
- Мечковская Нина. 1998. *Язык и религия. Лекции по философии и истории религий*. Москва: Агенство ФАИР.
- Митрополит Іларіон. 1994. *Дохристиянські вірування українського народу*. Київ: Акціонерне т-во Обереги.
- Непійвода Федір. *Лексика актових книг стародубського міського уряду другої половини XVII століття*. Дослідження з мовознавства. Київ: Вид-во АН УРСР: 57–76.
- Огієнко Іван. 2000. *Методологія перекладу Святого Письма та Богослужбових книг на українську мову*. «Єдиними устами: Бюлетень Інституту Богословської Термінології та Перекладів» № 4: 3–41.
- Огієнко Іван. 1938. *Непорозуміння в перекладах Святого Письма*. «Рідна мова» № 11: 385–400.
- Піддубна Наталія. 2019. *Теорія теолінгвістики: феномен біблійності в українській лінгвокультурі та омовлення релігійної картини світу (аналіз дискурсивної практики XIX ст.)*. Харків: Майдан.
- Потебня Александр. 2000. *Символ и миф в народной культуре*. Сост., подг. текстов, ст. и комм. Топоркова А.Л. Москва: Лабиринт.
- Потебня Александр. 1999. *Мысль и язык*. Москва: Лабиринт.
- Тараненко Олександр. 1980. *Полісемічний паралелізм і явище семантичної аналогії*. Київ: Наукова думка.
- Худаш Михайло. 1964. *Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. (на матеріалах Львівського Ставропігійського братства)*. Київ: Вид-во АН УРСР.
- Юрковський Мар'ян. 1987. *Українські назви храму*. У: *Греко-католицький календар*. Варшава: Вид-во ОО. Василян: 71–73.
- Юрковський Мар'ян. 1989. *Староукраїнська сакральна термінологія*. «Варшавські українознавчі записки» Vol. 1: 74–84.

REFERENCES

- Batyuk Lidia. 1959. *Leksyka litopysu Samovydsya*. Doslidzhennya i materialy zukrayins'koyi movy [Samovidets's chronicle vocabulary]. Kiev, Vyd-vo AN URSSR. (In Ukrainian)
- Bayburin Al'bert. 1989. *A.A. Potebnya: filosofiya yazyka i mifa* [Potebnya: philosophy of language and myth]. In: Potebnya A.A. *Mysl' i yazyk*. Moscow, Pravda, pp. 3–10. (In Russian)
- Bulakhov's'kyi Leonid. 1975a. *Vynyknennya i rozvytok literaturnykh mov* [Origin and development of literary languages]. In: *Vybr. pratsi: u 5 vol.* Vol. 1. Ed. Bilodid I.K. Kiev, Naukova dumka, pp. 321–470. (In Ukrainian)
- Bulakhov's'kyi Leonid. 1975b. *Rozvytok ukrayins'koyi literaturnoyi movy* [The Development of the Ukrainian literary language]. In: *Vybr. pratsi: u 5 vol.* Vol. 2. Ed. Bilodid I.K. Kiev, Naukova Dumka, pp. 221–237. (In Ukrainian)
- Dukhovna i naukovo-pedahohichna diyal'nist' I.I. Ohiyenka (1882–1972) v konteksti ukrayins'koho natsional'noho vidrodzhennya* [Spiritual and scientific-pedagogical activity of I. Oghienka in the context of the Ukrainian national revival]. 1997. Kamyanets-Podilskyi, Kiev, Kamianets-Podilskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet. (In Ukrainian)
- Gadomskiy Aleksandr. 2005. *Teolingvistika: istoriya voprosa*. [Theolinguistics: the history of the issue]. “Uchenyye zapiski TNU” Vol. 18 (57), no 1: Filologiya, pp. 16–26. (In Russian)
- Gadomskiy Aleksandr. 2010. *Russkaya teolingvistika: istoriya, osnovnyye napravleniya issledovaniy* [Russian theolinguistics: history, main directions of researches]. Stil, Beograd, pp. 357–373. (In Russian)
- Horbach Oleksa. 1993a. *Vplyv (staro)tserkovnoslov'yans'koyi movy na ukrayins'ku (literaturnu) movu* [Influence of (Old) Church Slavonic language on the Ukrainian (literary) language]. In: *Zibrani statti II: Statti do 1000-litty khrystyianizatsiyi Rusy–Ukrayiny* [Collected articles II: articles dedicated to the 100th anniversary of the Christianization of Rus–Ukraine]. München, Ukrainian Free University, pp. 283–289. (In Ukrainian)
- Horbach Oleksa. 1993b. *Zibrani statti V: Diyalektolohiya* [Collected articles V]. München, (In Ukrainian)
- Hrytsak Yevhen. 1934. *Vplyv tserkvy y relihiyi na ukrayins'ku movu (studiya z dilyanky ukrayins'koyi leksykohrafiyi)* [The influence of church and religion on the Ukrainian language (a study of Ukrainian lexicography)]. In: *II Międzynarodowy Zjazd Slawistów (Filologów Słowiańskich). Księga referatów. Sekcja I: Językoznawstwo*. Warsaw, [s.n.], pp. 34–38. (In Ukrainian)
- Istoriya ukrayins'koyi movy: Leksyka i frazeolohiya* [History of the Ukrainian language: Vocabulary and phraseology]. 1983. Ed. Rusaniv's'kyi V.M. Kiev, Naukova dumka. (In Ukrainian)
- Khudash Mykhaylo. 1964. *Leksyka ukrayins'kykh dilovykh dokumentiv kintsya XVI – pochatku XVII st. (na materialakh L'vive'koho Stavropihiys'koho bratstva)* [Vocabulary of Ukrainian business documents of the late 16th – early 17th centuries (on the materials of Lviv. Stauropiygy fraternity)]. Kiev, Vyd-vo AN URSSR. (In Ukrainian)
- Kosmeda Tetyana. 2000. *Aksiolohichni aspekty prahmalinhvistyky: formuvannya i rozvytok katehoriyi otsinky* [Axiological aspects of pragmalinguistics: formation and development of the category of evaluation]. Lviv, LNU im. Ivana Franka.
- Kosmeda Tetyana Anatoliiivna, Plotnikova Nataliya Volodymyrivna. 2010. *Linhvokontseptolohiya: Mikrokontseptosfera SVYATKY vukrayins'komu movnomu prostori* [Linguoconceptology: microconceptsphere HOLIDAY in the Ukrainian language space]. Lviv, PAIS.
- Kovaliv Panteylemon. 1964. *Leksychnyy fond literaturnoyi movy Kyyivs'koho Periodu X–XIV st.: u 2 vol.* Vol. 2: *Zapozychennya* [Lexical fund of the literary language of the Kyiv period of the X–XIV centuries]. New York, Naukove tovaristvo im.T. Ševčenko. (In Ukrainian)
- Lotn Yuriy, Uspenskiy Boris. 1973. *Mif – imya – kul'tura* [Myth – name – culture]. “Uchen. zap. Tartuskoho hosudarstvennoho unyversyteta” Vol. 308, no 6: *Trudy po znakovym sistemam*, pp. 182–305. (In Russian)

- Mechkovskaya Nina. 1998. *Yazyk i religiya. Lektsii po filosofii i istorii religiy* [Language and religion. Lectures on philosophy and history of religions]. Moscow, Agenstvo FAIR. (In Russian)
- Mytropolyt Ilarion. 1994. *Dokhrystyians'ri viruvannya ukrayins'koho narodu* [Pre-Christian beliefs of the Ukrainian people]. Kiev, Aktsionerne t-vo Oberehy. (In Ukrainian)
- Nepyyvoda Fedir. *Leksyka aktovykh knyh starodubs'koho mis'koho uryadu druhoyi polovyny XVII stolittya. Doslidzhennya z movoznavstva* [Vocabulary of Starodub city government act books of the second half of the 17th century]. Kiev, Vyd-vo AN URSSR, pp. 57–76. (In Ukrainian)
- Ohiyenko Ivan. 1938. *Neporozuminniyav perekladakh Svyatoho Pys'ma* [Misunderstandings in the translations of the Holy Scriptures]. “Ridna mova” no 11, pp. 385–400. (In Ukrainian)
- Ohiyenko Ivan. 2000. *Metodolohiya perekladu Svyatoho Pys'ma ta bohosluzhbovykh knyh na ukrayins'ku movu* [Methodology of translation of the Holy Scriptures and Liturgical books into Ukrainian]. “Yedynymy ustamy: Byuletyn' Instytutu Bohoslovs'Koyi Terminolohiyi ta Perekladiv” no 4, pp. 3–41 (In Ukrainian)
- Piddubna Nataliya. 2019. *Teoriya teolinhvistyky: fenomen bibliynosti v ukrayins'kiy linhvokul'turi ta omovlennya relihiynoyi kartyny svitu (analiz dyskursyynoyi praktyky kin. XX st.* [Theory of theolinguistics: the phenomenon of Biblical reference in Ukrainian lingualculture and wording of the religious map of the world (the analysis of discursive practice of the XIXth century)]. Kharkov, Maydan. (In Ukrainian)
- Potebnya Aleksandr. 1999. *Mysl' i yazyk* [Thought and language]. Moscow, Labirint. (In Russ.)
- Potebnya Aleksandr. 2000. *Simvol i mif v narodnoy kul'ture* [Symbol and myth in folk culture]. Ed. Toporkov A.L. Moscow, Labirint. (In Russ.)
- Taranenko Oleksandr. 1980. *Polisemichnyy paralelizm i yavyshe semantychnoyi analohiyi* [Polysemic parallelism and the phenomenon of semantic analogy]. Kiev, Naukova dumka. (In Ukrainian)
- Vid redaktsii* [From the editors]. 1989. “Varshavski ukrainoznavchi zapysky” Vol. 1, pp. 2–3.
- Yurkovskiy Marian. 1987. *Ukrainski nazvy khramu* [Ukrainian names of temple]. In: *Hreko-katolytskyi kalendar*. Warsaw, Vyd-vo OO. Vasyliian, pp. 71–73. (In Ukrainian)
- Yurkovskiy Marian. 1989. *Staroukrainska sakralna terminolohiia* [Old Ukrainian sacred terminology]. “Varshavski ukrainoznavchi zapysky” Vol. 1, pp. 74–84. (In Ukrainian)

Przekładoznawstwo

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5947>

Data przesłania artykułu: 20 września 2020 r.
Data akceptacji artykułu: 22 października 2020 r.

**PRZEKŁADY PROZY ROSYJSKIEJ
W „TYGODNIKU WILEŃSKIM”
(SIERRA-MORENA NIKOŁAJA KARAMZINA
I TRZY SIOSTRY, CZYLI WIDMO MINWANY
WASILIJA ŻUKOWSKIEGO)**

Magdalena Dąbrowska

Uniwersytet Warszawski, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4014-4725>

e-mail: m.dabrowska@uw.edu.pl

Abstrakt: Artykuł zawiera omówienie dwóch zapomnianych przekładów prozy rosyjskiej na język polski: opowieści preromantycznej *Sierra-Morena* Nikołaja Karamzina („Tygodnik Wileński” 1821, nr 13, s. 8–16) i opowieści moralizatorskiej *Trzy siostry, czyli Widmo Minwany* Wasilija Żukowskiego („Tygodnik Wileński” 1822, nr 9, s. 200–206). Przedstawiono tu polemikę z Wiktorem i Haliną Czernianinami, badaczami przede wszystkim atrybucji utworów, ich przynależności do gatunku literackiego (powieść – opowieść) i kierunku literackiego (sentymentalizm – preromantyzm). W artykule omówiono przekłady *Sierry-Moreny* i *Trzech siostr...* w świetle: 1) programu, struktury i tematyki „Tygodnika Wileńskiego” – działy, literatura polska i zachodnioeuropejska, tłumaczenia utworów Karamzina oraz 2) specyfiki tłumaczenia – porównanie przekładu *Sierry-Moreny* z 1821 i 1839 roku („Rozmaitości” 1839, nr 18, s. 137–140).

Słowa kluczowe: Nikołaj Karamzin, Wasilij Żukowski, *Sierra-Morena*, *Trzy siostry*, *czyli Widmo Minwany*, „Tygodnik Wileński”, przekład, literaturoznawstwo porównawcze

Submitted on September 20, 2020

Accepted on October 22, 2020

**TRANSLATIONS OF RUSSIAN PROSE
IN “TYGODNIK WILEŃSKI”
(SIERRA-MORENA BY NIKOLAY KARAMZIN
AND THREE SISTERS OR THE PHANTOM
OF MINVANA BY VASILY ZHUKOVSKY)**

Magdalena Dąbrowska

University of Warsaw, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4014-4725>

e-mail: m.dabrowska@uw.edu.pl

Abstract: This paper presents two forgotten Polish translations of Russian prose works: the pre-Romantic story *Sierra-Morena* by Nikolay Karamzin (“Tygodnik Wileński” 1821, no 13, pp. 8–16) and the moral novel *Three sisters, or a Phantom of Minvana* by Vasily Zhukovsky (“Tygodnik Wileński” 1822, no 9, pp. 200–206). It contains the polemics with Wiktor and Halina Czernianin, whose research primarily concerned the attribution of the works and their belonging to the literary genre (both the novels or a novel) and movement (sentimentalism or pre-Romanticism). The paper presents the translations of *Sierra-Morena* and *Three sisters...* in the light of: 1. the programme, structure and themes of “Tygodnik Wileński” – sections, Polish and West-European literature, translations of Karamzin’s works and 2. the specificity of translation – comparison of the translations of *Sierra-Morena* in 1821 and 1839 (“Rozmaitości” 1839, no 18, pp. 137–140).

Keywords: Nikolay Karamzin, Vasily Zhukovsky, *Sierra-Morena*, *Three Sisters, or a Phantom of Minvana*, “Tygodnik Wileński”, translation

Twórczość Nikołaja Karamzina (1766–1826) i Wasilija Żukowskiego (1783–1852) trudno jest zakwalifikować pod względem przynależności do kierunku literackiego. O drugim z nich pisał w tym kontekście Bohdan Galster:

nie bez głębokiego uzasadnienia od dawna toczy się (...) spór o charakter twórczości Żukowskiego; uważa się go bądź za sentymentalistę, bądź za preromantyka, bądź wreszcie za właściwego twórcę romantyzmu rosyjskiego; (...) zapewne każde (...) z zaznaczonych stanowisk da się z większą czy mniejszą dokładnością uzasadnić [Galster 1987, 10].

Karamzin i Żukowski tworzyli w czasach intensywnego przeszczepiania i twórczego przetwarzania na gruncie rosyjskim trendów literatur zachodnich, sami biorąc aktywny udział w tych procesach. Aby przekonać się, jak szybkie było tempo procesu historycznoliterackiego w Rosji przełomu XVIII i XIX stulecia, przydatne okazuje się zestawienie dat powstania poszczególnych utworów. Zaledwie rok dzieli opowieści Karamzina *Biedna Liza* (1792) i *Sierra Morena* (*Сирра-Морена*, 1793), spośród których pierwsza jest klasyfikowana jako sentymentalna, druga zaś jako preromantyczna. *Trzy siostry. Widzenie Minwany* (*Три сестры. Видение Минваны*) Żukowskiego, na pierwszy rzut oka wyrosłe z oświeceniowej tradycji literackiej, ale w istocie zdradzające powiązania z programem romantyzmu, zostały zamieszczone w czasopiśmie „Wiestnik Jewropy” w 1808 roku, na następny rok datowane jest *Smutne zdarzenie z początku 1809 roku* tegoż autora, ujmowane w kontekście sentymentalizmu [Dąbrowska 2003, 162]. „Wiestnik Jewropy” stał się zresztą „miejscem wspólnym” dla Karamzina i Żukowskiego: pierwszy założył go i prowadził w latach 1802–1803, drugi był jego redaktorem w latach 1808–1810 (w 1810 roku wraz z Michaiłem Kaczenowskim). Co więcej, jeżeli zagłębić się w konteksty interpretacyjne poszczególnych utworów, sytuacja okaże się jeszcze bardziej złożona. W przypadku *Trzech sióstr. Widzenia Minwany* tworzy go ballada *Arfa Eola* (1814), do której Żukowski także wprowadził Minwanę i którą też należy rozpatrywać jako przejaw romantyzmu, powstała bowiem pod wpływem „osjanizmu, przejawiającego się w etnograficznej konkretności pejzażu Morweny” [Suchanek 1974, 15]. Poza postacią tytułową obydwa utwory łączy silne podłoże autobiograficzne, znajomość poety z Marią (Maszą) Protasową, dla której *Trzy siostry. Widzenie Minwany* miały być podarunkiem urodzinowym [zob. Веселовский 1999, 105]. Przełom XVIII i XIX wieku jest w dziejach literatury rosyjskiej pierwszą epoką z tak znaczną różnorodnością dzieł prozatorskich.

Przekłady polskie z pierwszej połowy XIX stulecia dawały o tym bogactwie i różnorodności ograniczone wyobrażenie. Nie mogło być ono pełne z powodów zarówno, by tak rzec, ilościowych, jak i jakościowych. Pierwsze ograniczenie wynikało ze stosunkowo niewielkiej liczby przekładanych pozycji. Drugie miało korzenie w ówczesnej praktyce translatorsko-edytorskiej, która, po pierwsze, nie zakładała jeszcze podawania nazwisk autora oraz tłumacza i źródła przekładanego tekstu, a przynajmniej nie zakładała niezbędności ich podawania, oraz, po drugie, dopuszczała „luźne” podejście do tekstu, przez co należy rozumieć poddawanie go transformacjom przez tłumacza oraz kierowanie jego odczytaniem przez redaktora (wydawcę) przez opatrzenie odpowiednią przedmową czy komentarzem, opublikowanie w tym czy innym dziele albo w takim czy innym „sąsiedztwie”.

Ostatnia uwaga odnosi się głównie do przekładów zamieszczonych w wydawnictwach periodycznych. Właśnie w odniesieniu do wydawnictw periodycznych szeroko opisał powyższe zjawiska Wadim Rak, co prawda nie polskich i nie XIX wieku, ale rosyjskich i stulecia poprzedniego, niemniej w ciągu tego czasu oraz w różnych częściach Europy praktyki translatorsko-edytorskie pozostawały w zasadzie niezmienione i w dużym stopniu mogą być rozpatrywane w tej samej perspektywie [Pak 2008, 74–93]. Ówczesne praktyki translatorsko-edytorskie w znacznym stopniu zadecydowały o obecnym – dalekim od kompletności – stanie wiedzy o dawnych przekładach literatury pięknej, zmusiły badaczy do zajęcia się nie tylko rozwiązaniami stosowanymi przez tłumaczy, lecz także kwestiami atrybucji i źródeł pochodzenia tekstów.

Spośród wymienionych wyżej utworów przekładu na język polski doczekały się w pierwszej połowie XIX stulecia *Sierra-Morena* Nikołaja Karamzina i *Trzy siostry, czyli Widmo Minwany* Wasilija Żukowskiego¹. Miejscem publikacji stał się „Tygodnik Wileński” z 1821 i 1822 roku [zob. Karamzin 1821, 8–16; Żukowski 1822, 200–206]. Po raz drugi *Sierra-Morena* ukazała się w przekładzie polskim w „Rozmaitościach”, „piśmie dodatkowym do Gazety Lwowskiej” w 1839 roku [Karamzin 1839, 137–140]. Dwa tłumaczenia *Sierry-Moreny* powstały niezależnie od siebie i miały zapewne różnych tłumaczy; nie ma podstaw, aby sądzić, że twórca przekładu opublikowanego w 1839 roku znał przekład sprzed prawie dwóch dziesięcioleci, w związku z czym nie może być mowy o tym, że prowadził z poprzednikiem polemikę artystyczną czy ideologiczną, co stanowi częsty powód sięgnięcia przez tłumacza po pozycję przełożoną już przez kogoś innego.

Głównym celem niniejszego artykułu stanie się określenie miejsca przekładów *Sierry-Moreny* oraz *Trzech sióstr, czyli Widma Minwany* w „Tygodniku Wileńskim” w kontekście profilu, struktury oraz zawartości tego czasopisma, obejmujące również sprostowanie błędów i nieścisłości faktograficznych oraz interpretacyjnych mających źródło w decyzjach XIX-wiecznych redaktorów i bezrefleksyjnie powtarzanych przez współczesnych badaczy. Ta część artykułu przybierze w dużym stopniu charakter polemiki z Wiktorem i Haliną Czernianinami, autorami jedynego całościowego opracowania „Tygodnika Wileńskiego” [Czernianin W., Czernianin H. 2011]. Celem dodatkowym będzie określenie specyfiki samych przekładów, w przypadku *Sierry-Moreny* dodatkowo poprzez porównanie z późniejszym przekładem z lwowskich „Rozmaitości”. Takie rozstawienie akcentów oznacza, że niniejszy artykuł zawiera wyniki badań nie tyle translatorskich,

---

¹ W dalszej części artykułu tytuły obu utworów są podawane w wariantie bliższym przekładom z XIX wieku (opowieści Karamzina – z 1821 roku, stąd zapis „Sierra-Morena”, nie zaś obecny „Sierra Morena”).

ile historycznoliterackich i prasohistorycznych z zakresu recepcji literatury rosyjskiej w pierwszej połowie XIX wieku. Zorientowanie „recepcyjne” oznacza więc, według słów Edwarda Możejki, zdecydowane wyjście poza „tropienie leksykalnych, gramatycznych, stylistycznych czy metrycznych ekwiwalentów i ich poprawności wobec modelu oryginału” [Możejko 2000, 42]. Wyjście owo otrzyma dwójką postać: po pierwsze, „poza to, co się w tłumaczeniu zatracą” do „tego, co się zyskuje między odmiennymi wartościami systemów różnych kultur [i] środków przekazu” [Możejko 2000, 40], oraz, po drugie, poza własne, rodzime „otoczenie” do „otoczenia” innego, cudzoziemskiego, tworzącego, jeśli powołać się na znaną definicję Anny Legeżyńskiej, nową „przestrzeń geokulturową” [zob. Legeżyńska 1999, 12].

„Tygodnik Wileński” wychodził w latach 1815–1822, początkowo jako tygodnik, od 1818 roku jako dwutygodnik. W 1818 roku debiutował w nim *Zimną miejscą* Adam Mickiewicz, w roku następnym ten sam autor zamieścił na jego łamach *Żywile. Powiastkę z dziejów litewskich*. Założycielem „Tygodnika Wileńskiego” został Joachim Lelewel, potem kierowali nim Michał Baliński, Ignacy Szydłowski i Michał Olszewski. Profil czasopisma Stanisław Pigoń określił jako „naukowo-literacki” [Pigoń 1929, 29]. Z noty redakcyjnej zapowiadającej kontynuowanie prac wydawniczych w 1820 roku wynika, że „Tygodnik Wileński” miał realizować oświeceniową zasadę „przyjemne z pożytecznym” i poprzez zachowanie równowagi między „przyjemnością” i „pożytecznością” lektury miał zająć środkowe miejsce na rynku wydawnictw periodycznych, pomiędzy „ulotnymi pisemkami” a „przeładowanymi głęboką erudycją (...) pamiętnikami (...) naukom i umiejętnościom poświęconymi” [*Uwiedomienie* 1819, 383]. Od 1821 roku redakcja zaczęła przywiązywać jeszcze większą wagę do materiałów dalekich od „przeładowania głęboką erudycją”, na co wskazuje następująca deklaracja złożona w pierwszym numerze z tego roku: „«Tygodnik Wileński» (...) jest odrębnym od dawniejszego, już to powierzchowną okazałością, już to lekkością, trafnością i wyborem materii” [*Prospekt* 1821, 15]. Lektura *Sierry-Moreny* miała stać się więc dla czytelników przede wszystkim źródłem „przyjemności”, wynikającej z zajmującej fabuły, tajemniczych postaci oraz niezwyklej scenerii wydarzeń. Kluczami do sukcesu czytelniczego opowieści były, jeśli przytoczyć słowa Witolda Kowalczyka,

i (...) egzotyczny w pewnym stopniu geograficzny koloryt hiszpański (Sierra-Morena, Andaluzja, Guadalquivir), i (...) spotkania bohaterów w niezwyklej, urzekającej scenerii (wysokie skały, głębokie rozpadliny, wodospady, dumne palmy, gaje mirtowe), i (...) tajemniczy nastrój podczas wspólnych spacerów po okolicy (...), a wszystko to widziane (...) poprzez pryzmat śmierci i rodzącej się miłości; miłość przy tym

łączona jest – w sensie spacyjnym – z wolnością i szeroką, otwartą przestrzenią, śmierć zaś – z zamkniętą przestrzenią klasztoru, w którym panuje wieczne milczenie [Kowalczyk 1985, 93].

Sierra-Morena tym łatwiej mogła trafić w gust czytelników „Tygodnika Wileńskiego”, że byli oni przyzwyczajeni do podobnych pod względem kolorytu i wymowy lektur: na łamach pisma znajdowali bowiem liczne „akcenty egzotyczne” w postaci „powieści indyjskich” czy „powieści afrykańskich”. Takie podtytuły otrzymały w omawianym tygodniku przeróbki utworów Stanisława Jeana de Boufflersa [*Tamara* 1818, 28–43] i Jeana-Pierre’a de Florianiana [*Seliko* 1818, 94–111] i w ten ciąg lekturowy – wyrosły z fascynacji nieznanym pejzażem i dalekimi podróżami – czytelnicy mogli włączyć *Sierzę-Morenę*. Nieco inaczej rysują się powody opublikowania *Trzech siostr*, czyli *Widma Minwany*. I w tym przypadku lektura miała być „przyjemnością”, ale, by tak rzec, nie do końca „czystą”, ponieważ opowieść skłaniała do refleksji nad życiem i jego przebiegiem: tytułowe trzy siostry – Przeszłość, Teraźniejszość i Przyszłość (albo: Wczoraj, Dziś i Jutro) – uczyły, że każda chwila życia ma wartość oraz urok i każda rzutuje na wszystkie pozostałe, „życie stałoby się pasmem nieprzerwanym przykrych snów, gdyby czas terażniejszy ściśle nie był połączony z przeszłością i przyszłością; trzy epoki między sobą nierozdzielone, jedna ubarwia drugą, jedna od drugiej nabiera piękności” [Żukowski 1822, 201], szczególną rolę odgrywa zaś wspomnienie. Czytelnicy pisma mogli odbierać refleksje o życiu zawarte w rozmowie z „trzema siostrami” w podobnej perspektywie, jak choćby przetłumaczony z francuskiego przez Michała Olszewskiego i opublikowany w roku minionym traktat *Filozofia moralna* [*Filozofia moralna* 1821, 105–116, 201–210, 255–260], zapewne jednak zauważając większą atrakcyjność literackiego przekazu treści.

Proporcje między materiałami literackim a szeroko rozumianymi naukowymi były różne w poszczególnych rocznikach „Tygodnika Wileńskiego”, zależąc w dużym stopniu od indywidualnych preferencji redaktorów. Podział na materiały literackie i naukowe jest zresztą umowny, niezaznaczony bowiem w strukturze wewnętrznej (segmentacji) czasopisma. W roku poprzedzającym publikację *Sierzy-Moreny* na „Tygodnik Wileński” składały się cztery działy: *Poezja*, *Historia*, *Powieści i romanse*, *Pisma rozmaite*; w 1821 roku działów było pięć: *Poezja*, *Historia*, *Moralność*, *Powieści* oraz *Pisma rozmaite* – bądź sześć, gdy między dotychczasowymi trzecim i czwartym pojawiał się dział *Podróże*; w 1822 roku wyodrębniono pięć działów o nazwach: *Poezja*, *Historia*, *Podróże*, *Powieści* i *Pisma rozmaite*. Ogląd segmentacji czasopisma dają spisy treści poszczególnych części składowych, zwane „materiami”, niekiedy też – jak w 1821 roku – pro-

spekty redakcyjne [zob. Prospekt 1821, 16]. Z wyliczeń Czernianinów wynika, że w zawartości literackiej „najliczniejszą grupę (...) stanowiły poezje, zajmujące około 1/3 (...) objętości” [Czernianin W., Czernianin H. 2011, 57]. Podział zawartości literackiej pisma na poetycką i prozatorską – choć, jak wynika z powyższego przeglądu działów, mocno uproszczony – jest znacznie klarowniejszy niż wyodrębnienie w nim utworów pisarzy rodzimych i obcych. O tym, że dana pozycja wyszła spod cudzoziemskiego pióra świadczyły często tylko formuły typu „z angielskiego”, „z francuskiego”, „z rosyjskiego” w podtytułach utworów. „Pomijanie nazwisk autorów i tłumaczy, przy jednoczesnym przerabianiu tytułów, to zjawisko przejęte przez cały wiek XIX z poprzedniego stulecia; «Tygodnik [Wileński]» nie odbiegał w tym wypadku od powszechnie stosowanej praktyki” – pisali Czernianinowie [Czernianin W., Czernianin H. 2011, 70].

Badacze ci prawidłowo zidentyfikowali podstawowy problem w studiach nad literaturą obcą w „Tygodniku Wileńskim”. *Sierra-Morena* i *Trzy siostry, czyli Widmo Minwany* ukazały się bez wskazania autorów; opowieść Karamzina została opatrzona w podtytule dwoma dopiskami: „wyjątek z pism pewnego Rosjanina” oraz „z rosyjskiego”; formułę „z rosyjskiego” otrzymał w podtytule również utwór Żukowskiego. Ze sformułowaniem prawidłowo problemem badacze nie potrafili sobie jednak poradzić, przy czym nie tylko w odniesieniu do *Sierry-Moreny* i *Trzech sióstr, czyli Widma Minwany*, lecz także – jeśli wyjść poza literaturę rosyjską – *Historii zakonnicy Beatryx, przełożonej klasztoru S. Maryi*, opatrzonej w wileńskim periodyku podtytułem *Ustęp z powieści „Bracia Anglicy”* [zob. *Bracia Anglicy* 1819, 145–162; *Historia zakonnicy* 1819, 345–361 i in.], o której pisali, że wciąż nie ustalono, „czy jest to (...) powieść angielska czy francuska” [Czernianin W., Czernianin H. 2011, 72]. Teraz nadszedł czas na sprostowanie czterech mylnych ustaleń Czernianinów na temat *Sierry-Moreny* i *Trzech sióstr, czyli Widma Minwany* – w kwestiach autorstwa i przynależności genologicznej (oba utwory) oraz związku z kierunkiem literackim i zachodnioeuropejskich korzeni literackich (tylko pierwszy, ponieważ w odniesieniu do drugiego badacze nie podjęli tych kwestii). Do przyszłości należy jeszcze odpowiedź na pytanie o tłumaczy obu opowieści. Obecnie poprzestańmy na informacji, że tłumacz utworu Karamzina został oznaczony w podtytule jako „W.S.P.”, a w spisie treści jako „p. W.S.”; przekład utworu Żukowskiego popełnił zaś – zgodnie z podtytułem oraz spisem treści – „M. Korzeniewski”.

Po pierwsze więc, Czernianinowie odnotowali zamieszczenie *Sierry-Moreny* oraz *Trzech sióstr, czyli Widma Minwany* w „Tygodniku Wileńskim”, ale nie udało im się zidentyfikować autorów. Prawidłowo zaliczyli oba utwory do literatury rosyjskiej, jednak w przypadku *Sierry-Moreny* towarzyszyły im wątpliwości,

przyznawali bowiem, że utwór ten „wydaje się bardziej francuski niż rosyjski” [Czernianin W., Czernianin H. 2011, 74]. O Wasiliju Żukowskim w ogóle nie było mowy w ich monografii, nazwisko Karamzina padło w kontekście regularnie zamieszczanych w piśmie „wyciągów z dzieł cudzoziemskich” pióra François de Fénelona, Josepha Aleksandra de Ségura, François Rudolpha Weissa i in. [Czernianin W., Czernianin H. 2011, 35]. Skutkiem niezidentyfikowania autorów stało się pośrednio zaniechanie przez badaczy poszukiwań źródła pochodzenia tekstów *Sierry-Moreny* oraz *Trzech siostr, czyli Widma Minwany*.

Jeszcze jedno – po ustaleniu autorów przetłumaczonych utworów – uzupełnienie powinno dotyczyć właśnie źródeł, z których polscy tłumacze zaczerpnęli teksty. Wybór mógł paść albo na pierwsze wydanie – *Sierry-Moreny* w drugiej części almanachu „Aglaja” z 1795 roku [[Карамзин] 1795, 7–18], w którym miała ona podtytuł *Ustęp elegijny z pism N.²* (znaczenia nabiera w tym kontekście wspomniany już fakt, że w „Tygodniku Wileńskim” tytuł opowieści był opatrzony dopiskiem „wyjątek z pism pewnego Rosjanina”), *Trzech siostr, czyli Widma Minwany* w piśmie „Wiestnik Jewropy” w 1808 roku [Жуковский 1808, 148–154], albo na jedno z wydań zbiorowych dzieł Żukowskiego i Karamzina z początku XIX wieku. O korzystaniu z wydań zbiorowych dzieł Karamzina przez polskich tłumaczy świadczą dopiski do opublikowanych w „Tygodniku Wileńskim” przekładów innych utworów pisarza – *Wsi i Wyznania mego*, wskazujące na zaczerpnięcie ich tekstów z pierwszego wydania z lat 1803–1804 [Karamzin 1820a, 258–265; 1820b, 291–303]. W wydaniach dzieł pisarza z lat 1814 i 1820, poprawionych i uzupełnionych względem siebie oraz w stosunku do wydania pierwszego, początkowa wzmianka o miejscu rozgrywania się wydarzeń jest opatrzona przypisem autora, zawierającym wyjaśnienie, iż nazwę wymienioną w tytule można przetłumaczyć jako „Czarna Góra”. W przekładzie polskim z 1820 roku (a także z 1839) przypis ten jest nieobecny. *Trzy siostry, czyli Widmo Minwany* w przekładzie polskim kończą się zdaniem „A tak z nowymi uczuciami i myślami powracam do domu: o nigdy ten wieczór nie wygaśnie z pamięci mojej” [Żukowski 1822, 206], pomyślanym jako swoisty łącznik między zawieszonym ponad czasem i przestrzenią światem „trzech siostr” a mającą konkretne „tu” i „teraz” rzeczywistością ich rozmówczyni; takie zakończenie *Trzy siostry, czyli Widmo Minwany* miały tylko w publikacji w czasopiśmie „Wiestnik Jewropy” oraz w dwóch pierwszych wydaniach dzieł zbiorowych pisarza.

Poza tym Czernianinowie określili oba utwory jako powieści i rozpatrywali je w kontekście wzrostu popularności prozy powieściowej w XIX wieku. Tymczasem

² Przekład własny – M.D.

żaden z nich nie był powieścią. Badacze zasugerowali się zamieszczeniem ich w dziale *Powieści* i przyjęli decyzję XIX-wiecznych redaktorów, nazywających powieściami wszelkie niewierszowane utwory fabularne bez względu na stopień rozbudowania w nich warstwy zdarzeniowej, za dowód przynależności do tego gatunku, niewymagający komentarza genologicznego. W tradycji rosyjskiej *Sierra-Morena* funkcjonuje jako opowieść, w wydaniach zbiorowych dzieł Karamzina z 1814 i 1820 roku znalazła się pod nagłówkiem *Opowieści (Повести)*. Natomiast *Trzy siostry, czyli Widmo Minwany*, w piśmie „Wiestnik Jewropy” opublikowane w dziale *Różności (Смесь)*, są nazywane „oryginalną opowieścią alegoryczną”³ i umieszczane w kręgu wpływu osjanizmu [Никонова, online].

Dwie ostatnie wymagające skomentowania kwestie, odnoszące się już tylko do *Sierry-Moreny*, ściśle łączą się ze sobą. Czernianinowie widzieli w utworze tym przejaw sentymentalizmu:

Sierra-Morena należy do typowych romansów sentymentalnych, z obowiązkowym konfliktem: dwoje kochanków musi się rozstać, ponieważ ona wcześniej przysięgła dogonną miłość innemu; (...) bohater wyrusza w podróż, natomiast Elwira zamyka się w klasztorze, gdzie niedługo potem umiera; dowiedziawszy się o śmierci ukochanej, bohater osiedla się z dala od ludzi i tu postanawia doczekać końca swych dni [Czernianin W., Czernianin H. 2011, 74].

Opinia badaczy brzmi jednoznacznie i kategorycznie, lecz w dalszej części ich komentarza znajdujemy słowa, które można odczytać jako wyraz wahania, czy rzeczywiście *Sierra-Morena* należy do spuścizny sentymentalizmu: „romans ten wydaje się bardziej francuski niż rosyjski, zwłaszcza że sentymentalizm (...) rosyjski objawiał się inaczej, tak w warstwie opisowej, jak i w samej tematyce” [Czernianin W., Czernianin H. 2011, 74]. Tymczasem bardziej zasadne wydaje się omawianie tego utworu w kontekście nie tyle sentymentalizmu, ile preromantyzmu z charakterystycznymi dla niego tendencjami gotyckimi (czy gotycyzującymi), przejawiającymi się, jak pisze Zofia Sinko, „zainteresowaniem średniowieczem lub bliżej nieokreśloną przeszłością, typem scenerii służącej tworzeniu atmosfery napięcia i grozy oraz wydarzeniami niezwykłymi lub nadprzyrodzonymi” [Sinko 1996, 158]. Za wyjściem poza ramy jednego kierunku literackiego przemawia przegląd dzieł literackich, którymi autor mógł zainspirować się przy pisaniu opowieści. Wśród rosyjskich badaczy rozwinęła się dyskusja na temat genezy *Sierry-Moreny*, zakończona przez Wadima Wacurę, który wykazał, że na pisarza

³ Przekład własny – M.D.

rosyjskiego wpłynęła powieść Friedricha Schillera *Spirytualista* z lat 1787–1789 [Вацуро 1999, 327–336; por. Вацуро 2002, 78–104].

W odróżnieniu od Wiktora i Haliny Czernianinów Witold Kowalczyk w swoim przeglądzie przekładów utworów Nikołaja Karamzina na język polski w ogóle nie uwzględnił *Sierry-Moreny* opublikowanej w „Tygodniku Wileńskim” [Kowalczyk 1977, 3–16]. Odnotował zaś jej przekład zamieszczony w „Rozmaitościach” w 1839 roku. Początki tego pisma sięgają 1817 roku. Jak pisze Zbigniew Sudolski, „wbrew tytułowi pierwsze roczniki literackiego dodatku do «Gazety Lwowskiej» cechuje wyjątkowo mała «rozmaitość»: ma on charakter wyraźnie eklektyczny i komercyjny, brak mu koncepcji, zasilany jest głównie przedrukami z pism warszawskich i wileńskich oraz tłumaczeniami z niemieckiego” [Sudolski 1975, 388]. Uwaga o obecności w „Rozmaitościach” przedruków z wileńskich periodyków nie dotyczy *Sierry-Moreny*. W „Tygodniku Wileńskim” i „Rozmaitościach” mamy do czynienia bowiem z dwoma różnymi tłumaczeniami. W czasopiśmie lwowskim pojawia się nazwisko Karamzina jako autora (w zapisie: Karamzyn). „Rozmaitości” miały bardzo rozbudowaną strukturę. Spis rzeczy z 1839 roku objął siedemnaście działów, zawierających – poza pozycjami literackimi, wśród których znalazła się *Sierra-Morena* – materiały historyczne, geograficzne, gospodarcze, polityczne, medyczne i in.

Jak było powiedziane wyżej, postępowanie XIX-wiecznych tłumaczy z tekstami bywało nader swobodne, przy czym owa „swoboda” przejawiała się nie tylko na różne sposoby (rozmaite transformacje, od redukcji, przez inwersję i substytucję do amplifikacji [zob. m.in. Balcerzan 1999, 27]), lecz także z różnym stopniem nasilenia. Stosunkowo najmniej „na własną rękę” poczynił sobie tłumacz *Trzech sióstr*, czyli *Widma Minwany*, zarówno w partiach opisowych, jak i dialogowych, ale i jemu zdarzały się „przesunięcia” czy to na poziomie figur stylistycznych, czy to w odniesieniach kulturowych. Polski odbiorca czytał zatem nie o rozkwitającej róży, lecz o „pączku róży” [Żukowski 1822, 202], gdyż tłumacz oparł cały ten segment utworu na synekdosze, nie o wiaterek, ale o „zefirze” [Żukowski 1822, 206], bo przywołanie kontekstu antycznego zmieniało opisywane zjawisko ze zwykłego w niecodzienne, a ponadto pozwalało uwypuklić jego dwie cechy, stał się on jakby bardziej ciepły i łagodny. Jeżeli chodzi o przekłady *Sierry-Moreny*, to na dużo większą „swobodę” pozwolił sobie drugi – umownie rzecz ujmując, lwowski tłumacz. Kowalczyk ocenił jego poczynania następująco: „tłumacz świadomie wprowadza (...) szereg najrozmaitszych zmian w stosunku do oryginału; (...) biorąc pod uwagę poziom wiedzy przeciętnego polskiego czytelnika i jego rozeznanie w realiach europejskich (...), stara się za wszelką cenę przybliżyć mu i jak gdyby wyjaśnić przekładany utwór” [Kowalczyk 1977, 15]. Ten rys postawy

tłumacza, a co za tym idzie zasadnicza różnica między jego przekładem a przekładem z „Tygodnika Wileńskiego”, uwidacznia się już w pierwszym akapicie. Czytelnik „Tygodnika Wileńskiego” dowiadywał się (zgodnie z intencją autorską), że akcja rozgrywa się pośród „wzniosłych palm” Andaluzji [Karamzin 1821, 8], czytelnik „Rozmaitości” otrzymywał natomiast wizję Andaluzji obrosłej „wzniosłymi topolami” [Karamzin 1839, 137]. Co więcej, drugi tłumacz wprowadził do pejzażu andaluzyjskiego nie tylko topole, lecz także „srebrne wierzby” [Karamzin 1839, 138], czyli gatunki drzew charakterystyczne dla krajobrazu Polski, znane więc jego rodakom lepiej niż palmy. Przegląd dalszych partii drugiego przekładu pozwala wskazać jeszcze jeden rys postawy tłumacza, wynikający z czasów, w których oddawał on go do rąk czytelników. W przekładzie z „Tygodnika Wileńskiego” czytamy, że „Elwira miała upodobanie w okropnościach natury” [Karamzin, 1821, 11], w przekładzie z „Rozmaitości” padają słowa „dzięką radością unosiła się Elwira pośród tych romantycznych strasznych obrazów natury” [Karamzin 1839, 138]. Drugi przekład *Sierry-Moreny* powstał w czasach, gdy czytelnicy przyzwyczajeni byli do obrazowania romantycznego, niejako wychowali się na nim, w związku z czym tłumacz postanowił je jeszcze „wzmocnić”, wprost zakomunikować, że upodobanie bohaterki stanowi przejaw postawy romantycznej.

Powyższe rozważania można zakończyć wnioskami na temat stanu badań nad przekładami w „Tygodniku Wileńskim” i roli tego pisma w recepcji literatury rosyjskiej.

Niewłaściwe byłoby czynienie Czernianinom wyrzutów z powodu sformułowania takich a nie innych wniosków na temat przekładów *Sierry-Moreny* i *Trzech siostr*, czyli *Widma Minwany*. Po pierwsze dlatego, że pisali oni pracę o „Tygodniku Wileńskim” raczej z perspektywy prasohistorycznej niż historycznoliterackiej. Rozważania historycznoliterackie miały zatem dopełnić prasohistoryczne, nie zaś odwrotnie (jak w niniejszym artykule). Po drugie, nie wszystkie podejmowane przez nich problemy są możliwe do jednoznacznego rozstrzygnięcia. Na plan pierwszy wysuwa się wśród nich status poszczególnych zjawisk w procesie historycznoliterackim, przede wszystkim nieostrość statusu preromantyzmu. Przegląd literatury przedmiotu pozwala wskazać dwa główne stanowiska, opozycyjne wobec siebie. Na jednym biegunie znajdują się badacze, którzy traktują preromantyzm jako składnik sentymentalizmu. W tej grupie jest Teresa Kostkiewiczowa, której zdaniem „zjawiska literackie określane (...) mianem preromantyzmu (...) nie wykraczają poza (...) krąg problematyki filozoficzno-ideowej i estetyczno-literackiej (...) zawierający się w różnorodnych i wielokierunkowych, ale wewnętrznie spójnych propozycjach sentymentalizmu” [Kostkiewiczowa 1996, 574]. Przeciwny biegun należy do badaczy, którzy w preromantyzmie widzą

odrębny kierunek literacki. Takiego zdania jest Lucjan Suchanek, zakładający, że „preromantyzm (...) jest kierunkiem literackim o podobnym statusie jak sentymentalizm i romantyzm” [Suchanek 1991, 37]. Badacze mogą zajmować różne stanowiska w sprawie statusu preromantyzmu, ale w większości zgodni są jednak w kwestii jego cech programowych. Z jedenastu wyróżników preromantyzmu wymienionych przez Suchanek do *Sierry-Moreny* w największym stopniu odnosi się zainteresowanie dla wyobraźni, emocji ludzkich oraz niezwykłych pejzaży i tajemniczej przyrody [zob. Suchanek 1991, 41].

„Tygodnik Wileński” odegrał znaczną rolę w zaznajamianiu Polaków z literaturą rosyjską. Jeśli chodzi o twórczość prozatorską, to najszerszej zaistniał na jego łamach Karamzin, o którym czytelnicy dowiadywali się, że jako prozaik „nie miał sobie równych w Rosji” [*Wyjątki* 1820, 257]. Cytat ten pochodzi z przedmowy do przekładu jego szkicu *Wieś*, który wraz z przekładem *Wyznania mojego* tegoż autora opublikowany został w „Tygodniku Wileńskim” pod wspólnym tytułem *Wyjątki z pism Karamzina prozą*; pod publikacją podpisał się Zygmunt Bartoszewicz [zob. Dąbrowska 2019, 71–82]. Opublikowanie *Sierry-Moreny* bez nazwiska autora sprawiało, że nie mogła ona zaistnieć w świadomości polskich czytelników w kontekście prozy Karamzina. Zarówno więc ten utwór, jak i opowieść Żukowskiego znalazły się w ich kręgu widzenia, ale jako przynależne ogólnie do europejskiej spuścizny literackiej, nie zaś do literatury narodowej.

BIBLIOGRAFIA

- Balcerzan Edward. 1999. *Literatura z literatury (strategie tłumaczy). Przekład*. Katowice: Śląsk.
- Bracia Anglicy*. 1819. [s.auct.]. *Bracia Anglicy, albo przygody rodziny Howard*. „Tygodnik Wileński” t. 7, nr 134, 15 marca: 145–162.
- Czernianin Wiktor, Czernianin Halina. 2011. *Wokół „Tygodnika Wileńskiego” 1815–1822. Studia i szkice*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT–Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe.
- Dąbrowska Magdalena. 2003. *Rosyjska opowieść sentymentalna przełomu XVIII i XIX wieku*. Warszawa: Instytut Rosycystyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Dąbrowska Magdalena. 2019. „*W prozie nie ma on sobie równego...*”. „*Wieś*” *Nikołaja Karamzina w „Tygodniku Wileńskim” (1820)*. „*Studia Rossica Gedanensia*” nr 6: 71–82.
- Filozofia moralna*. 1821. [s.auct.]. *Filozofia moralna. Z francuskiego przez M. Olszewskiego*. „Tygodnik Wileński” t. 1, nr 5, 15 marca: 105–116, nr 9, 15 maja: 201–210, nr 11, 15 czerwca: 255–260.
- Galster Bohdan. 1987. *Paralele romantyczne. Polsko-rosyjskie powinowactwa literackie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Historia zakonnicy*. 1819. [s.auct.]. *Historia zakonnicy Beatryx, przełożonej klasztoru S. Maryi. Ustęp z powieści „Bracia Anglicy” i t.d.* „Tygodnik Wileński” t. 7, nr 140, 15 czerwca: 345–361.
- Karamzin Nikołaj. 1820a. *Wieś*. „Tygodnik Wileński” nr 174, 15 listopada: 258–265.
- Karamzin Nikołaj. 1820b. *Wyznanie moje. List do wydawcy dziennika*. „Tygodnik Wileński” nr 175, 30 listopada: 291–303.
- Karamzin Nikołaj. 1821. *Sierra-Morena. Wyjątek z pism pewnego Rosjanina, tłumaczenie z rosyjskiego, przez W.S.P.* „Tygodnik Wileński” nr 13, 15 lipca: 8–16.

- Karamzin Nikołaj. 1839. *Sierra Morena. Z rosyjskiego podług Karamzyna*. „Rozmaitości. Pismo dodatkowe do Gazety Lwowskiej” nr 18, 4 lipca: 137–140.
- Kostkiewiczowa Teresa. 1996. *Sentymentalizm*. W: *Słownik literatury polskiego oświecenia*. Red. Kostkiewiczowa T. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich: 566–574.
- Kowalczyk Witold. 1977. *O polskich tłumaczeniach utworów Mikołaja Karamzina*. „Slavia Orientalis” nr 1: 3–16.
- Kowalczyk Witold. 1985. *Proza Mikołaja Karamzina. Problemy poetyki*. Lublin: Uniwersytet Marii Skłodowskiej-Curie.
- Legeżyńska Anna. 1999. *Tłumacz z jego kompetencje autorskie. Na materiale powojennych tłumaczeń z A. Puszkina, W. Majakowskiego, I. Kryłowa, A. Bloka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Możejko Edward. 2000. *Przekład w kontekście studiów porównawczych*. W: *Komparatystyka literacka a przekład*. Red. Fast P., Żemła K. Katowice: Śląsk. Wydawnictwo Naukowe: 37–48.
- Pigoń Stanisław. 1929. *Z dawnego Wilna. Szkice obyczajowe i literackie*. Wilno: Wydawnictwo Magistratu m. Wilna.
- Prospekt*. 1821. [s.auct.]. *Prospekt*. „Tygodnik Wileński” t. 1, nr 1, 15 stycznia: 15–16.
- Seliko*. 1818. *Seliko. Powieść afrykańska. (Z Floryana)*. „Tygodnik Wileński” t. 5, nr 108, 15 lutego: 94–111.
- Sinko Zofia. 1996. *Gotycyzm*. W: *Słownik literatury polskiego oświecenia*. Red. Kostkiewiczowa K. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich: 158–163.
- Suchanek Lucjan. 1974. *Rosyjska ballada romantyczna*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Suchanek Lucjan. 1991. *Preromantyzm w Rosji*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Sudolski Zbigniew. 1975. *Czasopiśmiennictwo w Galicji i Krakowie do Wiosny Ludów*. W: *Literatura krajowa w okresie romantyzmu 1831–1863*. T. 1. Red. Janion M., Zakrzewski B., Dernałowicz M. Kraków: Wydawnictwo Literackie: 387–398.
- Tamara*. 1818. *Tamara, albo Jezioro pokutników. (Powieść indyjska z Bufflera)*. „Tygodnik Wileński” t. 5, nr 106, 15 stycznia: 28–43.
- Uwiedomienie*. 1819. [s.auct.]. *Uwiedomienie*. „Tygodnik Wileński” nr 153, 31 grudnia: 383–384.
- Wyjątki*. 1820. [Bartoszewicz Z.]. *Wyjątki z pism Karamzina prozą*. „Tygodnik Wileński” nr 174, 15 listopada: 257–258.
- [Żukowski Wasilij]. 1822. *Trzy siostry, czyli Widmo Minwany. Z rosyjskiego przez M. Korzeniowskiego*. „Tygodnik Wileński” nr 9, 15 maja: 200–206.
- Вацуро Вадим. 1999. „*Сиерра-Морена*” Н.М. Карамзина и литературная традиция. „XVIII век”. Сб. 21 (Памяти Павла Наумовича Беркова (1896–1969)). Санкт-Петербург: Наука: 327–336.
- Вацуро Вадим. 2002. *Готический роман в России*. Москва: Новое литературное обозрение.
- Веселовский Александр. 1999. *В.А. Жуковский. Поэзия чувства и „сердечного воображения”*. Москва: INTRADA.
- [Жуковский Василий]. 1808. *Три сестры. (Видение Минваны)*. «Вестник Европы» ч. 37, № 2: 148–154.
- [Карамзин Николай]. 1795. *Сиерра Морена*. «Аглая» т. 2: 7–18.
- Никонова Н. 2014. *Примечания. Три сестры. (Видение Минваны)*. (online) http://az.lib.ru/z/zhukowskij_w_a/text_1808_tri_sestry.shtml (доступ 26.07.2020)
- Рак Вадим. 2008. *Статьи о литературе XVIII века*. Санкт-Петербург: Издательство Пушкинский дом.

REFERENCES

- Balcerzan Edward. 1999. *Literatura z literatury (strategie tłumaczy). Przekład*. Katowice, Śląsk. (In Polish)
- Bracia Anglicy*. 1819. [s.auct.]. *Bracia Anglicy, albo przygody rodziny Howard*. "Tygodnik Wileński" Vol. 7, no 134, 15.03, pp. 145–162. (In Polish)
- Czernianin Wiktor, Czernianin Halina. 2011. *Wokół "Tygodnika Wileńskiego" 1815–1822. Studia i szkice*. Wrocław, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe. (In Polish)
- Dąbrowska Magdalena. 2003. *Rosyjska opowieść sentymentalna przełomu XVIII i XIX wieku*. Warsaw, Instytut Rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego. (In Polish)
- Dąbrowska Magdalena. 2019. *W prozie nie ma on sobie równego...* „Wieś” *Nikołaja Karamzina w "Tygodniku Wileńskim" (1820)*. "Studia Rossica Gedanensia" no 6, pp. 71–82. (In Polish)
- Filozofia moralna*. 1821. [s.auct.]. *Filozofia moralna. Z francuskiego przez M. Olszewskiego*. "Tygodnik Wileński" Vol. 1, no 5, 15.03, pp. 105–116, no 9, 15.05, pp. 201–210, no 11, 15.06, pp. 255–260. (In Polish)
- Galster Bohdan. 1987. *Paralele romantyczne. Polsko-rosyjskie powinowactwa literackie*. Warsaw, Państwowe Wydawnictwo Naukowe. (In Polish)
- Historia zakonnic*. 1819. [s.auct.]. *Historia zakonnicy Beatryx, przełożonej klasztoru S. Maryi. Ustęp z powieści "Bracia Anglicy" i t.d.* "Tygodnik Wileński" Vol. 7, no 140, 15.06, pp. 345–361. (In Polish)
- [Karamzin Nikołaj]. 1795. *Sierra Morena* [Sierra Morena]. "Aglâ" Vol. 2, pp. 7–18. In Russian.
- Karamzin Nikołaj. 1820a. *Wieś*. "Tygodnik Wileński" no. 174, 15.11, pp. 258–265. (In Polish)
- Karamzin Nikołaj. 1820b. *Wyznanie moje. List do wydawcy dziennika*. "Tygodnik Wileński" no 175, 30.11, pp. 291–303. (In Polish)
- Karamzin Nikołaj. 1821. *Sierra-Morena. Wyjątek z pism pewnego Rosjanina, tłumaczenie z rosyjskiego, przez W.S.P.* "Tygodnik Wileński" no 13, 15.07, pp. 8–16. (In Polish)
- Karamzin Nikołaj. 1839. *Sierra Morena. Z rosyjskiego podług Karamzyna*. "Rozmaitości. Pismo dodatkowe do Gazety Lwowskiej" no 18, 4.07, pp. 137–140. (In Polish)
- Kostkiewiczowa Teresa. 1996. *Sentymentalizm*. In: *Słownik literatury polskiego oświecenia*. Ed. Kostkiewiczowa T. Wrocław, Warsaw, Cracow, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, pp. 566–574. (In Polish)
- Kowalczyk Witold. 1977. *O polskich tłumaczeniach utworów Mikołaja Karamzina*. "Slavia Orientalis" no 1, pp. 3–16. (In Polish)
- Kowalczyk Witold. 1985. *Proza Mikołaja Karamzina. Problemy poetyki*. Lublin, Uniwersytet Marii Skłodowskiej-Curie. (In Polish)
- Legeżyńska Anna. 1999. *Tłumacz i jego kompetencje autorskie. Na materiale powojennych tłumaczeń z A. Puszkina, W. Majakowskiego, I. Kryłowa, A. Błoka*. Warsaw, Wydawnictwo Naukowe PWN. (In Polish)
- Możejko Edward. 2000. *Przekład w kontekście studiów porównawczych*. In: *Komparatystyka literacka a przekład*. Eds Fast P., Żemła K. Katowice, Śląsk. Wydawnictwo Naukowe: 37–48. (In Polish)
- Nikonova N. 2014. *Primečaniâ. Tri sestry. (Videnie Minvany)* [Footnotes. Three sisters. A Phantom of Minvana]. Available at http://az.lib.ru/z/zhukovskij_w_a/text_1808_tri_sestry.shtml (Accessed 26 July 2020). (In Russian)
- Pigoń Stanisław. 1929. *Z dawnego Wilna. Szkice obyczajowe i literackie*. Wilno, Wydawnictwo Magistratu m. Wilna. (In Polish)
- Prospekt*. 1821. [s.auct.]. *Prospekt*. "Tygodnik Wileński" Vol. 1, no 1, 15.01, pp. 15–16.
- Rak Vadim. 2008. *Stat' i o literature XVIII veka* [Articles on 18th century literature]. Sankt-Peterburg, Izdatel'stvo Puškinskij dom. (In Russian)

- Seliko*. 1818. *Seliko. Powieść afrykańska. (Z Floryana)*. “Tygodnik Wileński” Vol. 5, no 108, 15.02, pp. 94–111. (In Polish)
- Sinko Zofia. 1996. *Gotycyzm*. In: *Słownik literatury polskiego oświecenia*. Ed. Kostkiewiczowa K. Wrocław, Warsaw, Cracow, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, pp. 158–163. (In Polish)
- Suchanek Lucjan. 1974. *Rosyjska ballada romantyczna*. Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. (In Polish)
- Suchanek Lucjan. 1991. *Preromantyzm w Rosji*. Cracow, Uniwersytet Jagielloński. (In Polish)
- Sudolski Zbigniew. 1975. *Czasopiśmiennictwo w Galicji i Krakowie do Wiosny Ludów*. In: *Literatura krajowa w okresie romantyzmu 1831–1863*. Vol. 1. Eds Janion M., Zakrzewski B., Dernałowicz M. Cracow, Warsaw, Wydawnictwo Literackie, pp. 387–398. (In Polish)
- Tamara*. 1818. *Tamara, albo Jezioro pokutników. (Powieść indyjska z Bufflera)*. “Tygodnik Wileński” Vol. 5, no 106, 15.01, pp. 28–43. (In Polish)
- Uwiedomienie*. 1819. [s.auct.]. *Uwiedomienie*. “Tygodnik Wileński”, no 153, 31.12, pp. 83–384. (In Polish)
- Vacuro Vadim. 1999. “*Sierra-Morena*” *N.M. Karamzina i literaturnaâ tradiciâ* [“Sierra-Morena” by N.M. Karamzin and the literary tradition]. “XVIII vek”. Sb. 21: *Pamâti Pavla Naumoviâa Berkova (1896–1969)*. Sankt-Peterburg, Nauka, pp. 327–336. (In Russian)
- Vacuro Vadim. 2002. *Gotičeskij roman v Rossii* [A Gothic novel in Russia]. Moscow Novoe literaturnoe obozrenie. (In Russian)
- Veselovskij Aleksandr. 1999. *V.A. Źukovskij. Poëziâ čuvstva i „serdečnogo voobraženiâ*” [V.A. Zhukovsky: The Poetry of Sentiment and the “Heart’s Imagination”]. Moscow, INTRADA. (In Russian)
- Wyjâtki*. 1820. [Bartoszewicz Z.]. *Wyjâtki z pism Karamzina prozâ*. “Tygodnik Wileński”, no 174, 15.11, pp. 257–258. (In Polish)
- [Źukovskij Vasilij]. 1808. *Tri sestry. (Videnie Minvany)* [Three sisters, or a Phantom of Minvana]. “Vestnik Evropy” Part 37, no 2, pp. 148–154. (In Russian)
- [Źukowski Wasilij]. 1822. *Trzy siostry, czyli Widmo Minwany. Z rosyjskiego przez M. Korzeniewskiego*. “Tygodnik Wileński” no 9, 15.05, pp. 200–206. (In Polish)

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5948>

Data przesłania artykułu: 18 czerwca 2020 r.

Data akceptacji artykułu: 1 września 2020 r.

RELIGIJNA RZECZYWISTOŚĆ ŚLĄSKA DOBY WOJEN HUSYCKICH W ORYGINALE I PRZEKŁADACH POWIEŚCI *LUX PERPETUA* ANDRZEJA SAPKOWSKIEGO

Marcin Dziwisz

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, Polska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8604-2353>e-mail: marcin.dziwisz@up.krakow.pl

Abstrakt: Tematyka niniejszego artykułu oscyluje wokół problematyki przekazu w tekście przekładu specyfiki religijnej rzeczywistości Śląska czasów wojen husyckich. Badana problematyka obejmuje sposób oddania w tekście docelowym autorskiej wizji różnych sfer życia religijnego, takich jak: kwestie wyznaniowe, obrzędy religijne, podejście do problemu dogmatów chrześcijańskich, podejście do miejsc kultu religijnego, przedmiotów liturgicznych oraz organizacji życia religijnego na Śląsku w XV wieku. Obserwacje prowadzone są na podstawie porównania tekstu oryginalnego z przekładami na język rosyjski i ukraiński. Głównym założeniem danego tekstu jest pokazanie sposobów przekazu leksyki religijnej pomiędzy językiem polskim a językami rosyjskim i ukraińskim. Co więcej, niezwykle istotną kwestią staje się tu również problem transferu tego typu słownictwa na grunt kultur, w których dominują wpływy Kościołów wschodnich. Przeprowadzone badania pokazują, że tłumacz stosuje różne techniki przekazu leksyki religijnej. Można odnaleźć wśród nich: transkrypcję, a więc wprowadzenie zapożyczenia, uznane ekwiwalenty, zastąpienie realiów katolickich terminologią prawosławną czy też unicką, jak również nierzadkie przykłady opuszczania konkretnych elementów tekstu oryginalnego.

Słowa kluczowe: przekład, różnice kulturowe, leksyka religijna, adaptacja, egzotyzacja, Sapkowski

Submitted on June 18, 2020.
Accepted on September 1, 2020

RELIGIOUS LIFE OF SILESIA DURING THE HUSSITE WARS IN THE ORIGINAL AND TRANSLATIONS OF ANDRZEJ SAPKOWSKI'S NOVEL *LUX PERPETUA*

Marcin Dziwisz

Pedagogical University of Cracow, Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8604-2353>

e-mail: marcin.dziwisz@up.krakow.pl

Abstract: This article revolves around the issue of Silesian religious life, specifically in a translated text during the Hussite wars. The studied issues include the way in which the target text reflects the author's vision of various spheres of religious life, such as religious issues, religious rites, approach to the problem of Christian dogmas, approach to places of religious worship, liturgical objects and organization of religious life in Silesia in the 15th century. An analysis was conducted based on a comparison of the original text with translations into Russian and Ukrainian. The main premise of a given text is to show the ways of transmitting a religious lexicon between Polish, Russian and Ukrainian. Moreover, the problem of transferring this type of vocabulary to cultures dominated by the influence of Eastern churches is becoming an extremely important issue here. The conducted research shows that the translator uses various techniques of transmitting religious lexis. One can find among them: transcription, i.e. the introduction of borrowings, recognized equivalents, replacement of Catholic elements with Orthodox or Uniate terminology, as well as rare examples of omitting specific elements of the original text.

Keywords: translation, cultural differences, religious vocabulary, adaptation, exoticization, Sapkowski

Przywołana w tytule niniejszego artykułu powieść – *Lux perpetua* – stanowi część tzw. *Trylogii husyckiej*, w której skład wchodzi jeszcze dwie pozycje: *Narrenturm* oraz *Boży bojownicy*. Akcja wymienionych utworów została osadzona w polityczno-religijnych realiach Europy Środkowej, a konkretnie pogranicza polsko-czesko-śląskiego. XV wiek to dla tych ziem okres bardzo dynamiczny: z jednej strony konflikty polityczne, związane z dążeniami Królestwa Polskiego, Czech oraz Cesarstwa Niemieckiego do przejęcia pełnej kontroli nad Śląskiem,

z drugiej zaś zawirowania natury religijnej, których przyczyną stało się spalenie na stosie, podczas obrad soboru w Konstancji, czeskiego reformatora Jana Husa. W takich właśnie okolicznościach Andrzej Sapkowski umieszcza postać głównego bohatera – Reinmara z Bielawy, przeżywającego różnorakie przygody, w tym rozterki natury miłosnej oraz właśnie religijnej.

Głównym założeniem prezentowanego tekstu jest pokazanie, jak elementy języka religijnego zostały oddane w tekstach przekładów. W tym przypadku będzie to analiza tłumaczeń na języki rosyjski oraz ukraiński. Jest to tym ciekawsze, że mamy tu do czynienia nie tylko z dwoma różnymi językami, lecz także z dwiema różnymi kulturami, w których dominują wpływy chrześcijaństwa wschodniego.

Przekład elementów języka religijnego wiąże się z wieloma trudnościami, co wynika z faktu, że:

z samej swej natury pragnie on objąć to, co jest transcendentne, a zarazem jest narzędziem komunikacji ludzkiej, tzn. ma wymiar społeczny, (...) jest zjawiskiem ogólnoludzkim i uniwersalnym, nie jest jednak wolny od istotnych różnic międzykulturowych spowodowanych przez odmienne uwarunkowania społeczne i konfesyjne. Każda religia dysponuje zestawem pojęć wysoce dla niej specyficznych, służących organizacji, ekspresji i eksplikacji doświadczeń religijnych swoistych dla jej wyznawców [Widział-Ignaszczak 2012, III, 145].

Co więcej, „tekst religijny zakłada odczytania bardzo zaangażowane, ideologizujące, które z każdego niuansu w recepcji, z każdej różnicy potrafią uczynić przedmiot ożywionej debaty teologicznej” [Janikowski 2008, 52]. Jednak terminologię sakralną można spotkać również poza tekstami stricte religijnymi. Często staje się ona „elementem licznych tekstów literackich, w tym także takich, które trudno klasyfikować jako religijne, a więc niekoniecznie służy ich sakralizacji” [Moczar 2002, 105].

Z taką właśnie sytuacją mamy do czynienia w przypadku utworu Sapkowskiego, w którym stanowi ona integralny element życia codziennego mieszkańców pogranicza polsko-czesko-śląskiego. Wykorzystanie przez autora tego typu leksyki służy podkreśleniu realiów życia w średniowiecznym społeczeństwie, gdzie religia i związana z nią obrzędowość oraz organizacja życia kościelnego stanowiły dominantę kształtującą podstawowe stosunki społeczne.

Zagadnienie przekładu elementów języka religijnego nierozzerwalnie związane jest z koniecznością mierzenia się z różnicami czy też barierami kulturowymi. Procesy historyczne, związane z kształtowaniem się społeczeństw, przyjęcie konkretnej religii, a tym samym określonych postaw moralnych, sposobu sprawowania

kultu itd. sprawiają, że „wiedza uprzednia, tradycja literacka i kulturowa, normy społeczne, typowe trajektorie skojarzeniowe, wyobrażenia, a także uzus językowy i model świata weń wpisany są odmienne dla odbiorcy oryginału i przekładu” [Tokarz 2008, 8]. Z tego względu leksyka religijna jest mocno powiązana z kulturą, a „odziaływanie kulturowe dotyczy nie tylko tekstu, ale także ludzi, uczestników przekładu, pełniących w nim różne funkcje i role: poczynając od autora oryginału, poprzez jego odbiorców aż do odbiorców tłumaczeń [Bednarczyk 2002, 21].

Wspomniane odziaływanie kulturowe widać we wszystkich utworach Sapkowskiego i przejawia się na różne sposoby. W tym przypadku jest ono implikowane poprzez wykorzystanie terminologii sakralnej, obejmującej takie obszary jak: przynależność do określonej konfesji, sposoby sprawowania kultu religijnego, określenia osób z nim związanych oraz przedmioty wykorzystywane podczas uroczystości kościelnych. Jako pierwsze zostaną zaprezentowane elementy oryginału i przekładów dotyczące relacji międzywyznaniowych.

Podjęte rozważania warto rozpocząć od samego tytułu powieści. Sapkowski zdecydował się na wykorzystanie w tym celu łaciny, a więc języka trzeciego w stosunku do języka oryginału i języków przekładu. Tytuł *Lux perpetua* – oznaczający *wieczne światło*, obydwaj tłumacze zdecydowali się przekazać za pomocą terminologii ukraińskiej i rosyjskiej. Są to odpowiednio: *Вічне світло* oraz *Свет вечный*. Takie działanie z jednej strony jest na pewno korzystne dla odbiorcy, gdyż nie musi on podejmować prób rozszyfrowania jego znaczenia, jednak z drugiej – zaciera ono autorską intencję, jaką było właśnie użycie łaciny, co, w moim przekonaniu, koresponduje ze średniowiecznymi realiami oraz samą tematyką utworu. Warto wspomnieć, że prawosławiu oraz związanym z nim językom wschodniosłowiańskim łacina jest o wiele bardziej obca niż polszczyźnie związanej z katolicyzmem. O ile polski/katolicki odbiorca z łaciną styka się często i zwyczajowo kojarzy ją z religią (nie tylko średniowieczem), to dla Rosjan i Ukraińców tytuł mógłby być niezrozumiały.

Analizę poszczególnych fragmentów tekstu wyjściowego oraz tekstów docelowych otwierają wyrażenia, które w sposób ogólny pokazują autorską wizję życia religijnego średniowiecznej Europy:

- (...) *nad którymi powiewały niemrawo chorągwie z Kielichem i Pelikanem* (Lp: 16)¹.
 (...) *над якими ліниво розвівалися стяги із Чашею і Пеліканом* (Bc: 17).
 (...) *над которыми лениво развевались знамена с Чашей и Пеликаном* (Cv: 6).

¹ Na potrzeby niniejszego tekstu przyjąłem następujący sposób zapisu skrótów: Lp – *Lux perpetua*, Bc – *Вічне світло*, Cv – *Свет вечный*.

Oddanie powyższych leksemów na gruncie języka rosyjskiego i ukraińskiego nie sprawiło tłumaczom trudności. Warto podkreślić, że obydwa określenia są nazwami autentycznych symboli wykorzystywanych przez husytów w czasie zbrojnych potyczek, głównie z wojskami biskupa wrocławskiego księcia Konrada Oleśnickiego. Zmuszają one zatem czytelnika do uaktywnienia pokładów wiedzy uprzedniej lub sięgnięcia do literatury przedmiotu, traktującej o omawianych wydarzeniach.

Kolejny przykład pokazuje stosunek przedstawicieli Kościoła katolickiego do wyznawców nowej wiary – husytów:

Na mieczach rozniosą... Heretyki... Husyty... Diabły (Lp: 15).

На мечах рознесуть... Єретики... Гусити... Дияволи (Bc: 18).

На мечах разнесут... Еретики... Гуситы... Черты... (Cv: 6).

Jak widać, tłumacze bardzo dobrze poradzili sobie z przekazaniem sensu oryginalnego wyrażenia. Jedyną stratą, jaką możemy tu zaobserwować, jest zanik w przekładzie stylizacji gwarowej, manifestowanej w postaci końcówek słów *heretyki* oraz *husyty*.

Sposób postępowania z odstępcami od „prawdziwej wiary” ilustruje poniższy fragment:

Szybciutko sfabrykowano zarzuty. Standardowe, wedle szablonu. Defraudacja, korupcja, herezja, symonia, pedofilia, sodomia... (Lp: 177).

Швиденько фабрикувалися звинувачення. Стандартне, за шаблоном. Розтрата, корупція, ересь, симонія, педофілія, содомія... (Bc: 196).

Быстренько сфабриковали обвинения. Стандартные, по шаблону. Растрата, коррупция, ересь, симония, педофилия, содомия... (Cv: 96).

Powyższe zdanie dotyczy tego, jak został potraktowany Jan Hus na soborze w Konstancji. Sapkowski opisuje to wydarzenie w charakterystyczny dla siebie, ironiczny sposób, sugerując istnienie szablonu, wzoru gromadzenia nieprawdopodobnych dowodów, które pozwalały na okrzyknięcie kogoś mianem heretyka oraz (najczęściej) ocalenie jego duszy poprzez spalenie na stosie. Co ciekawe, mamy tu wyliczenie rzekomych przewinień, jakich dopuściła się dana osoba. Zarówno sam autor, jak i tłumacz ukraiński nie dają czytelnikowi żadnych wyjaśnień dotyczących znaczenia poszczególnych zarzutów. Natomiast tłumacz rosyjski zdecydował się na zastosowanie przypisu przy słowie *симония*, wyjaśniając, że jest to *торговля церковными должностями; по имени волхва Симона, просившего апостолов продать ему дар творить чудеса*. Informacja ta niewątpliwie wzbogaca i ułatwia odbiór przekładu.

Podany niżej cytat również pokazuje relacje pomiędzy różnymi odłamami chrześcijaństwa:

Przysięga dana heretykom jest nieważna, słowo dane kacierzowi nie wiąże (Lp: 42).
Клятва, дана єретикові, не має сили, дане йому слово є недійсним (Bc: 48).
Клятва, данная єретикам, является недействительной, слово, данное вероотступнику, ни к чему не обязывает (Bc: 21).

Użyte przez autora słowo *kacierz* oznacza odstępcę od wiary rzymskokatolickiej [Uniwersalny słownik... 2008, II, 8]. Warto wspomnieć, że dany leksem został opatrzony kwalifikatorem *przestarzały*. Jak widać, obydwaj tłumacze podchodzą do danego słowa w sposób odmienny. W wersji ukraińskiej transland został zastąpiony ekwiwalentem w postaci zaimka osobowego, zubażając tym samym tekst przekładu, gdyż oryginalny, archaiczny wydźwięk słowa wyjściowego staje się zupełnie niedostrzegalny. Inaczej postępuje drugi z tłumaczy, który przekazuje znaczenia obydwu omawianych leksemów.

Co ciekawe, w innym miejscu już obydwaj tłumacze zastępują wyraz *kacierz* odpowiednikami *єретик* oraz *еретик*:

A dla samego kacerza zatracenie ciała to ratunek ducha (Lp: 42).
Для самого ж єретика втрата тіла означає спасіння душі (Bc: 48).
Для самого же еретика потеря тела – это спасение души (Cв: 21).

Zatem sygnalizowany wyżej archaiczny odcień oryginału zupełnie znika w obydwu przekładach. Kolejny przykład dotyczy kwestii związanych z jednym z fundamentów obrządku rzymskiego, a mianowicie sposobu udzielania sakramentów:

Przyjąłem sakrament sub utraque specie i zaprzysięgłem cztery artykuły praskie (Lp: 89).
Я прийняв таїнство sub utraque specie i присягнув чотирма праськими статтями (Bc: 99).
Я принял таинство sub utraque specie и присягнул четырьмя пражскими статьями (Cв: 47).

Łacińskie wyrażenie *sub utraque specie* odsyła do sposobu udzielania sakramentu Eucharystii, a konkretnie konsekrowanego chleba oraz wina. Warto wspomnieć, że takie podejście postulował Jan Hus, co było jedną z przyczyn uznania go za heretyka. Obydwaj tłumacze zdecydowali się zachować oryginalną łacińską formę danego terminu. Jednak, tak jak w przypadku słowa *симония*, w przekładzie rosyjskim odnajdujemy przypis wyjaśniający, że jest to sakrament udzielany

под двумя видами. Jak wiadomo, sakrament Eucharystii udzielanej pod dwiema postaciami jest charakterystyczny dla Kościołów wschodnich. W Kościele katolickim taką formę praktykuje się jedynie w określonych prawem kanonicznym przypadkach. Zatem znaczenie omawianej frazy będzie znacznie lepiej pasowało do kontekstu kulturowego obydwu przekładów niż do oryginału.

Sapkowski w nieco ironiczny sposób piętnuje także inny powód niepokojów religijnych w średniowiecznej Europie:

Компанія та викупіоны в Рzymі ryczałtowy odpust (Lp: 170).

Компанія має викуплену в Римі оптову індульгенцію (Bc: 187).

У компанії єсть купленна в Риме оптовая индугьгенция (Cв: 92).

Mowa tu oczywiście o sprzedawaniu odpustów. Jeden z bohaterów powieści wspomina o *zryczałtowanym odpuscie*, pozwalającym na bezkarne dopuszczanie się nawet najcięższych grzechów, a mimo to otrzymanie automatycznego ich odpuszczenia. Warto podkreślić, że podobną scenę można odnaleźć w *Krzyżakach* (wyd. 2016). W powieści pewien wędrujący mnich, w ramach handlu odpustami i relikwiami świętych, sprzedaje ampulkę z wiatrem, który wiał w stajence w momencie narodzenia Chrystusa, oraz szczebel z drabiny, która przyśniła się świętemu Jakubowi. W przekładach tłumacze zastosowali identyczne rozwiązanie. Co ciekawe, obydwaj odpowiedniki mają łacińskie pochodzenie, co sprawia, że nadają ekwiwalentnej wypowiedzi nieco bardziej podniosły charakter. Warto wspomnieć, iż zmianie ulega znacznie przymiotnika – *odpust rycznałtowy* staje się *odpustem hurtowym*.

Ostatni przykład z analizowanej grupy wskazuje na obowiązek pielgrzymowania do Rzymu, nakładany zwykle na wyższe duchowieństwo:

Do Rzymu pewnie, ad limina? (Lp: 175).

До Рима, либонь, ad limina? (Bc: 193).

В Рим, небось, ad limina? (Cв: 94).

W obydwu przekładach widzimy transfer danego wyrażenia w formie niezmięnionej, łacińskiej. Jednak tłumacz rosyjski ponownie decyduje się na zastosowanie przypisu o treści: *Ad limina Apostolorum – букв. к порогам апостолов, практика посещения епископами Рима, во время которого они имеют аудиенцию с Папой*. Zwraca uwagę szczegółowość informacji zawartych w przypisie. Nie dość, że zostaje wyjaśnione znaczenie frazy łacińskiej, to zostaje ona podana w pełnym brzmieniu. W tym przypadku ani autor, ani tłumacz ukraiński nie zdecydowali się na jakiegokolwiek wyjaśnienia czy doprecyzowanie.

Kolejną poddaną analizie grupą będą wyrażenia oznaczające miejsca i elementy kultu religijnego:

Dzwon u pobliskiej Marii Magdaleny obwieścił nonę (Lp: 21).

Дзвін неподалік костелу Марії Магдалени сповістив нону (Bc: 24).

Колокол в соседней церкви Марии Магдалины объявил нону (Cв: 9).

Powyższy fragment jest interesujący z dwóch powodów, po pierwsze: mamy tu do czynienia ze wskazaniem miejsca kultu – *u Marii Magdaleny* oraz leksem – *nona* – oznaczający część oficjum kościelnego, odprawianą dawniej o godzinie dziewiątej według rachuby rzymskiej [*Uniwersalny słownik...* 2008, II, 1016]. W przypadku omawianego leksemu obydwaj tłumacze zdecydowali się na wprowadzenie do przekładu elementu egzotyzacji poprzez zapożyczenie nazwy oryginalnej, zmieniając jedynie sposób jej zapisu. Jeśli chodzi o drugi przykład, to mamy do czynienia ze zjawiskiem konkretyzacji, bowiem w oryginale nie pada słowo *kościół* lub inna nazwa określająca świątynię. Najwyraźniej obydwaj tłumacze uznali, że brak leksemów *костел* oraz *церковь* może doprowadzić do błędnego zrozumienia danego fragmentu tekstu. W języku polskim wystarczy na ogół podanie patrona świątyni (przy tych popularnych), by było wiadomo, iż chodzi o budynek kościoła, natomiast dla rosyjskich i ukraińskich odbiorców konieczna jest konkretyzacja.

Pewne zdziwienie może budzić sposób oddania w przekładach słowa *jutrznia*, oznaczającego „modlitwę odmawianą w Kościele katolickim przed wchodem słońca [*Uniwersalny słownik...* 2008, II, 1312].

Budzona przed jutrnią biegła do kuchni (Lp: 37).

Її будили ще до зорі і бігла на кухню (Bc: 42).

Пробуждаясь до зари и бежала на кухню (Cв: 20).

Jak widać, z obydwu przekładów zupełnie znika oryginalne nawiązanie do konkretnej modlitwy. Zostaje ono zastąpione okolicznikiem czasu – *do zori/ do zaru*. Prawdą jest, że relacje natury temporalnej zostają zachowane – zdarzenie rzeczywiście nastąpiło przed wschodem słońca, jednak zupełnie nieczytelne staje się umieszczenie wypowiedzi wyjściowej w kontekście sakralnym. Powyższy przykład jest tym ciekawszy, iż w toku rozwoju akcji powieści spotykamy następującą wypowiedź:

Nie odetknę aż do jutrzni (Lp: 109).

Не відчиню аж до утрени (Bc: 121).

Не отомкну аж до утрени (Cв: 58).

W przeciwieństwie do poprzedniego przykładu tu kontekst religijny zostaje zachowany. Co ciekawe, obydwaj tłumacze zdecydowali się na adaptację wyjściowego leksemu, przekazując go jako *утрення*, czyli ‘одна из церковных служб, совершаемая рано утром’ [Большой толковый словарь 2004, 1407].

Kolejne analizowane fragmenty pokazują manewrowanie obydwu tłumaczy pomiędzy adaptacją a egzotyzacją. Oto pierwszy z nich:

Od połowy adwentu Elency znów zaczęła śnić się krew (Lp: 37).

Від середини адвенту Еленчі почала снитися кров (Bc: 42).

С середины рождественского поста Эленче снова начала сниться кровь (Cв: 19).

Tłumacz ukraiński wybiera w tym przypadku egzotyzację, wprowadzając do tekstu przekładu słowo *адвент*. Być może takie działanie podyktowane zostało względami kulturowymi. W okresie I i II Rzeczypospolitej Polacy i Ukraińcy sąsiedowali ze sobą, obydwaj narody zamieszkiwały te same tereny – szczególnie Wołyń oraz dawne województwa lwowskie, tarnopolskie, stanisławowskie oraz część Lubelszczyzny. Stąd wzajemne kontakty były bardzo silne, nie tylko na gruncie społecznych, lecz także religijnych. Zgola inaczej sytuacja przedstawia się w kontekście przekładu rosyjskiego. Tłumacz stosuje w tym miejscu adaptację, wykorzystując terminologię bezpośrednio związaną z rosyjskim prawosławiem, co również można wytłumaczyć względami historycznymi oraz obawą przed niezrozumieniem przez czytelnika kontekstu wypowiedzi.

Z kolei dwa podane niżej przykłady ilustrują adaptacyjną strategię tłumaczenia. Obecna jest ona zarówno w tekście rosyjskim, jak i ukraińskim.

I to jeszcze dziś. Po nieszporach (Lp: 60).

Причому ще сьогодні. Після вечірні (Bc: 67).

Причем сегодня же. После вечерней (Cв: 31).

Dzwon u dominikanów bił na nieszpór (Lp: 174).

Дзвін у домініканців дзвонив на вечірню (Bc: 192).

Колокол у доминиканцев звонил на вечерню (Cв: 94).

Nieszpory to w liturgii katolickiej śpiewane nabożeństwo wieczorne, odprawiane zazwyczaj w niedzielę dni świąteczne [Uniwersalny słownik... 2008, II, 970]. *Zaś wieczernia* to ‘в православном религиозном обряде – церковная служба, совершаемая после полудня’ [Большой толковый словарь 2004, 123]. Jak widać, znaczenia zarówno translatu, jak i translandu są bardzo podobne. Ciekawe natomiast jest użycie przez autora leksemu *nieszpór*. Wskazuje on na liczbę pojedynczą słowa *nieszpory*. Ponieważ akcja powieści toczy się w dużym

stopniu na terenie Czech, autor najprawdopodobniej chciał zwrócić uwagę na czeski odpowiednik słowa *nieszpory*, dodając tym samym wypowiedzi narodowego kolorytu. *Uniwersalny słownik języka polskiego* podaje czeską formę danego słowa jako *nešpor*. Co więcej, cała twórczość Sapkowskiego charakteryzuje się wtrętami z różnych języków, wkładanymi w usta bohaterów. Niestety w obydwu przekładach całkowicie zanika wykorzystana przez autora oryginalna, nieco obco brzmiąca również dla Polaków, forma słowa wyjściowego:

(...) na *tercję*. *A teraz z Bogiem* (Lp: 64).

(...) na *терцію*. *А теперь з Богом* (Bc: 72).

(...) na *терцию*. *А сейчас – с Богом* (Cв: 34).

W roku 1414, na Zaduszki (Lp: 155).

В 1414 році, на Задушку (Bc: 172).

В 1414 году, на Задушку (Cв: 84).

Obydwa powyższe fragmenty stanowią przykład egzotykcji tekstu docelowego. Zarówno słowo *tercja* jak i *Zaduszki* zostały przeniesione do przekładów w formie zapożyczeń, brzmiących obco dla ich odbiorców. Mianem *tercja* określa się w liturgii rzymskiej czwartą w kolejności godzinę kanoniczną, odpowiadającą trzeciej godzinie dnia, liczonego od godziny szóstej rano [*Uniwersalny słownik...* 2008, IV, 53]. Nieco inaczej wygląda przekład leksemu *Zaduszki* będącego tradycyjną, skróconą formą wyrażenia *Dzień Zaduszny*. Co ciekawe, tłumacz rosyjski przybliżył znaczenie użytego ekwiwalentu poprzez zastosowanie przypisu o treści: *День Поминовения Усопших, 2 ноября*. Pojawia się tu także data, co jest tym ciekawsze, że „в Русской православной церкви *Радоница* отмечается во вторник после Фомина воскресенья, на второй неделе после Пасхи. В народной традиции восточных славян – в воскресенье (на Красную горку), понедельник или вторник, в зависимости от региона” [Агапкина 2002, 285]. Powyższy przykład zwraca uwagę na różnice związane z tradycją wspominania zmarłych w kulturach polskiej i rosyjskiej, szczególnie jeśli chodzi o ich umiejscowienie w kalendarzu liturgicznym.

Kolejna część analizy dotyczyć będzie sposobów przekładu nazw odnoszących się do kultury materialnej, bezpośrednio związanej z życiem duchowym. Są to terminy oznaczające elementy ubioru kapłanów oraz przedmioty wykorzystywane w kościołach podczas nabożeństw:

Biskup był w pełnej gali pontyfikalnej. W ozdobionej drogimi kamieniami infule na głowie, w dalmatyce wdzianej na tunicełę, z pektorałem na piersi i zakrzywionym jak precel pastorałem w ręce (Lp: 18).

Єпископ був у певному урочистому єпископському облаченні. В оздобленій коштовними каменями інфулі на голові, далматинці, вдягнений на туницелу, з пектораллю на грудях і закрученим наче рогалик, пасторалом в руці (Вс: 22).

Єпископ был в полном церковном облачении. В украшенной драгоценными камнями митре на голове, в стихаре, одетом на туницелу, с пекторалью на груди и изогнутым как крендель єпископским посохом в руке (Св: 8).

Wczytując się w powyższy fragment, widzimy obraz biskupa katolickiego przygotowującego się do sprawowania liturgii, w trakcie której zostaje nałożona ekskomunika na głównego bohatera powieści. Z tego względu biskup przedstawiony został w *pełnej gali pontyfikalnej*. Oryginalne wyrażenie bezpośrednio nawiązuje do języka łacińskiego, co może stanowić dla odbiorcy pewną trudność. W przekładzie ukraińskim pojawia się konkretyzacja w postaci dodania przymiotnika *єпископському*. Co więcej, znika odniesienie do łaciny. Podobnie jest w przekładzie rosyjskim, chociaż tutaj nie zachodzi zjawisko konkretyzacji. Następnie autor szczegółowo wylicza kolejne elementy owej gali pontyfikalnej. Są to *infula*, *dalmatyńska*, *tunicela*, *pektorał* oraz *pastorał*. W przekładzie ukraińskim widzimy całkowitą egzotyzację – wszystkie wymienione leksemy zostają zapożyczone i wykorzystane w charakterze ekwiwalentów nazw oryginalnych. Nieco inaczej sytuacja wygląda w tekście rosyjskim. Tutaj tłumacz manewruje pomiędzy adaptacją a egzotyzacją, gdyż występują następujące połączenia: *infula* – *митра*, *dalmatyńska* – *стихарь*, *tunicela* – *туницела*, *pektorał* – *пектораль*, *pastorał* – *єпископский посох*. Jak widać, w zdecydowanej większości przypadków tłumacz zastosował podejście adaptacyjne, wykorzystując terminologię prawosławną. Co więcej, przy parze leksemów *pastorał* – *єпископский посох* pojawia się nawet konkretyzacja w postaci dodania przymiotnika. Egzotyżacja dotyczy jedynie leksemu *туницела*.

Adaptacja słowa wyjściowego nastąpiła również w przypadku rzeczownika *mszał*:

Мóглы позоваць до ілюмінацыі ў мшале (Lp: 122).

Міг би позувати до мініатюри в служебнику (Св: 135).

Мог бы позировать для иллюстрации в церковном служебнике (Св: 65).

W tekście rosyjskim pojawia się dodatkowo konkretyzacja w postaci przymiotnika *церковный*:

Подзваниала сыгнатурка ктóрегоś з лucereńских коśцiоłów (Lp: 176).

Подзвонював малий дзвін котрогоś з люцерньских костелів (Вс: 194).

Позванивал малый колокол на одной из люцерньских церквей (Св: 95).

Występująca w oryginale nazwa *sygnaturka* oznacza ‘mały dzwon kościelny umieszczony zwykle w wieżyczce nad prezbiterium lub na skrzyżowaniu naw’ [Uniwersalny słownik... 2008, III, 1466]. Jak widać, żaden z tłumaczy nie zdecydował się na jej zapożyczenie. Obydwaj wykorzystali w tym przypadku generalizację, informując jedynie, że jest to *mały dzwonek*. Takie działanie nie zakłóca odbioru danego fragmentu, jednak całkowicie zatarta zostaje informacja dotycząca tego, iż jest to najmniejszy dzwonek o szczególnym znaczeniu, umieszczany w konkretnym miejscu świątyni, często w małej wieży kościelnej, również noszącej taką nazwę. Dzwonek ten był używany podczas podniesienia – konsekracji chleba i wina [Słownik terminologiczny... 2002, 385].

Ostatni przykład to archaiczna, jednak spotykana w literaturze miara czasu, mianowicie *pacierz*:

I dwóch pacierzy rozmowa nie trwała (Lp: 206).

Уся розмова не протривала й два отчєнаши (Bc: 226).

И двух пачежей разговор не длился (Cв: 112).

Użyte przez Sapkowskiego wyrażenie zostało oddane w każdym z przekładów w zupełnie inny sposób. Tłumacz rosyjski przeniósł polski leksem na zasadzie zapożyczenia. W rezultacie dało to efekt egzotykcji tekstu docelowego, co może prowadzić do niezrozumienia danego fragmentu, gdyż mamy tu do czynienia z wykorzystaniem nazwy modlitwy, która nie funkcjonuje na gruncie prawosławnym, tym bardziej że została ona zastosowana w charakterze jednostki czasu. Natomiast tłumacz ukraiński posłużył się kalką, wykorzystując do stworzenia ekwiwalentu pierwsze słowa Modlitwy Pańskiej – *Отче наш*. Jednak powstaje pytanie: ile trwała rozmowa? Wydaje się, że ta prowadzona w tekście wyjściowym jest dużo dłuższa od tej w tekście docelowym, bowiem *Modlitwa Pańska* stanowi zaledwie jedną z kilku różnych części *pacierza*.

Podsumowując, przekład leksyki religijnej jest zadaniem trudnym i wymagającym od tłumacza szczególnej subtelności oraz wyczucia. Problemy związane z tłumaczeniem takich jednostek wynikają przede wszystkim z nieprzystawalności terminologicznej, powstającej z kolei z różnic dogmatycznych, innych form sprawowania liturgii, wykorzystywania innych przedmiotów liturgicznych, różnic w tytułaturze dostojników religijnych oraz szeroko rozumianej religijnej kultury materialnej. Jeśli chodzi o nasycenie terminami ze sfery religii tekstów literackich, to należy też zwrócić uwagę na intencję samego autora tekstu. Bowiem w sposób świadomy i zamierzony umieszcza on je w utworze, w którym pełnią one określone funkcje – stanowią istotny element kreowanej przez niego rzeczywistości średniowiecznego Śląska, jego religijnej różnorodności. Co więcej, mogą

one stanowić pewną formę gry z czytelnikiem, od którego Sapkowski wymaga wiedzy i umiejętności rozszyfrowania nazw realiów umieszczonych w tekście. Świadczy o tym fakt, że występują tu zarówno terminy polskie jak i łacińskie. Same opisy życia religijnego są bardzo szczegółowe, co powinno znaleźć odzwierciedlenie w obydwu analizowanych przekładach w taki sposób, aby ich odbiorcy mieli możliwość „ujrzenia” religijnej rzeczywistości ukazanej w powieści.

Na podstawie przeprowadzonych obserwacji można stwierdzić, że w tekstach będących przedmiotem niniejszego opisu tłumacze manewrują pomiędzy adaptacją i egzotyzacją, nie decydując się na konsekwentne realizowanie jednej wybranej strategii. Co więcej, strategię egzotyzującą można częściej zaobserwować w przekładzie ukraińskim. Tłumacz rosyjski zaś częściej stosuje adaptację, a w przypadku egzotyzacji wspomaga się przypisami – przybliża w nich odbiorcy znaczenie elementów tekstu, które, jego zdaniem, tego wymagają. Znacznie rzadziej autorzy przekładów stosują konkretyzację oraz generalizację, dzięki którym również udaje się im przezwyciężyć trudności związane z przekazywaniem terminologii religijnej. Dzięki częstszemu stosowaniu adaptacji przekład rosyjski wydaje się bardziej dostępny dla odbiorcy, natomiast przekład ukraiński stawia przed nim znacznie większe wymagania dotyczące znajomości terminologii katolickiej.

BIBLIOGRAFIA

- Bednarczyk Anna. 2002. *Kulturowe aspekty przekładu literackiego*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe Śląsk.
- Janikowski Przemysław. 2008. *Obrazy religijności. Odmienność religijna w przekładzie*. W: *Odmienność kulturowa w przekładzie* Red. Fast P. Katowice–Częstochowa: Wydawnictwo Naukowe Śląsk–Wydawnictwo Wyższej Szkoły Lingwistycznej: 53–66.
- Moczar Maria. 2002. *Przekaz leksyki religijnej w przekładzie wobec oczekiwań odbiorców*. W: *Przekład – język – kultura*. Red. Lewicki R. Lublin: Wydawnictwo UMCS: 105–111.
- Sapkowski Andrzej. 2006. *Lux perpetua*. Warszawa: superNOWA
- Słownik terminologiczny sztuk pięknych*. 1996. Red. Kubalska-Sulkiewicz K. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Tokarz Bożena. 2008. *Bariery kulturowe w przekładzie*. W: *Odmienność kulturowa w przekładzie*. Red. Fast P. Katowice–Częstochowa: Wydawnictwo Naukowe Śląsk– Wydawnictwo Wyższej Szkoły Lingwistycznej: 7–23.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*. 2006–2008. Red. Dubisz S. T. I–IV. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wideł-Ignaszczak Małgorzata. 2012. *Kontekst kulturowy w przekładzie leksyki religijnej (na materiale polsko-rosyjskim)*. W: *Przekład – język – kultura*. Red. Lewicki R. Lublin: Wydawnictwo UMCS: 145–154.
- Агапкина Т.А. 2002. *Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл*. Москва: ИНДРИК.
- Большой толковый словарь русского языка*. 2004. Red. Кузнецов С.А. Санкт-Петербург: НОРИНТ.

- Сапковский Анджей. 2009. *Свет вечный*. Москва: АСТ.
Сапковський Анджей. 2019. *Вічне світло*. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля.

REFERENCES

- Agapkina T.A. 2002. *Mifopoëtičeskie osnovy slavjanskogo narodnogo kalendarâ* [Mythopoeitic foundations of the Slavic folk calendar. Spring-summer cycle. Vesenne-letnij cikl]. Moscow, INDRIC. (In Russian)
- Bednarczyk Anna. 2002. *Kulturowe aspekty przekładu literackiego*. Katowice, Wydawnictwo Naukowe Śląsk. (In Polish)
- Bol'soj tolkovyj slovar' russkogo âzyka* [Great Dictionary of Russian language]. 2004. Ed. Kuznecov S.A. Saint-Petersburg, NORINT. (In Russian)
- Janikowski Przemysław. 2008. *Obrazy religijności. Odmiennosc religijna w przekładzie*. In: *Odmiennosc kulturowa w przekładzie* Ed. Fast P. Katowice, Częstochowa, Wydawnictwo Naukowe Śląsk, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Lingwistycznej, pp. 53–66. (In Polish)
- Moczarz Maria. 2002. *Przekaz leksyki religijnej w przekładzie wobec oczekiwań odbiorców*. W: *Przekład – język – kultura*. Ed. Lewicki R. Lublin, Wydawnictwo UMCS, pp.105–111. (In Polish)
- Sapkovskij Andžej. 2009. *Svet večnyj* [Lux perpetua]. Moscow, AST. (In Russian)
- Sapkovs'kij Andžej. 2019. *Vične svitlo* [Lux perpetua]. Kharkiv, Klub Simejnogo Dozvilla. (In Ukrainian)
- Słownik terminologiczny sztuk pięknych*. 1996. Red. Kubalska-Sulkiewicz K. Warsaw, Wydawnictwo Naukowe PWN. (In Polish)
- Tokarz Bożena. 2008. *Bariery kulturowe w przekładzie*. In: *Odmiennosc kulturowa w przekładzie*. Ed. Fast P. Katowice, Częstochowa, Wydawnictwo Naukowe Śląsk, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Lingwistycznej, pp. 7–23. (In Polish)
- Uniwersalny słownik języka polskiego*. 2006–2008. Ed. Dubisz S. Vol. I–IV. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN. (In Polish)
- Widział-Ignaszczak Małgorzata. 2012. *Kontekst kulturowy w przekładzie leksyki religijnej (na materiale polsko-rosyjskim)*. In: *Przekład – język – kultura*. Ed. Lewicki R. Lublin, Wydawnictwo UMCS, pp. 145–154. (In Polish)

DOI: <https://doi.org/10.31648/apr.5950>

Дата подачи статьи: 25 июня 2020 г.

Дата принятия к печати: 1 сентября 2020 г.

«ЧУДО ПЕРЕВОПОЛОЩЕНИЯ» КАК ПРОБЛЕМА ИСТОРИСОФИИ ПЕРЕВОДА¹

Ольга Демидова

Ленинградский государственный университет имени А.С. Пушкина, Санкт-Петербург, Россия

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2282-4059>

e-mail: kaffilosof@lengu.ru

Аннотация: В статье, основанной на текстах русских переводчиков XVIII–XX вв., посвященных переводу (предисловиях, послесловиях, комментариях, интервью, письмах, воспоминаниях и пр.), представлен концептуальный диахронический обзор истории и философии перевода в России в оценках самих переводчиков. Предметом анализа являются проблемы роли и функции перевода в русской культуре; история перевода в России и развитие жанровой парадигмы русской литературы; круг вопросов, к которым обращались переводчики в различные эпохи, и их соотношенность со стоявшими перед русской литературой задачами; феноменологическая, эстетическая и экзистенциальная роли переводческой деятельности в понимании переводчиков.

Ключевые слова: перевод, язык, литература, жанровая парадигма, функция, типы (виды) перевода, переводческие стратегии, феноменология, эстетика.

---

¹ Англоязычный вариант статьи с существенными разночтениями и под названием *Translators about Translation(s): Conversations across Times and Cultures* см. в: [Демидова 2019, 106-111].

Submitted on June 25, 2020
Accepted on September 1, 2020

“THE WONDER OF REINCARNATION” AS A HISTORIOSOPHICAL TRANSLATION PROBLEM

Olga Demidova

Leningrad State University after A.S. Pushkin, St Petersburg, Russia

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2282-4059>

e-mail: kaffilosof@lengu.ru

Abstract: This article is based on the writings of 18th – 20th-century Russian translators (forewords, notes, commentaries, interviews, letters, memoirs, etc.) and presents a conceptual diachronic overview of the history of translation and translation philosophy in Russia as (re)assessed by the translators themselves. The major points and problems analysed include the role and function of translation in Russian culture; the history of translation in Russia and developing a genre paradigm in Russian literature; the range of issues addressed by translators at different times and their correlation with the tasks faced by Russian literature; the phenomenological, aesthetic and existential role of translation activity as seen by translators.

Keywords: translation, language, literature, genre paradigm, function, role, types of translation, translation strategies, phenomenology, aesthetics

Теоретическое наследие российских и зарубежных переводчиков с родного языка на иностранный и с иностранного на родной настолько представительно количественно и значимо качественно, что, вне всякого сомнения, заслуживает пристального внимания историков, теоретиков и философов перевода и переводчиков-практиков, поскольку позволяет реконструировать все многообразие лингвистических и эстетических парадигм, исторически складывавшихся в различных национальных культурах в процессе их взаимодействия друг с другом в едином пространстве мировой культуры, что, в свою очередь, даст возможность определить / разработать некие общекультурные типологические (ин)варианты этих парадигм². Ниже представлены

---

² Собственно историко-литературный анализ эволюции принципов художественного перевода в России представлен в: [Левин 1963].

предварительные результаты исследования, направленного на комплексное рассмотрение и анализ мыслей и соображений переводчиков по поводу перевода как одной из интеллектуальных и творческих практик и ее достижений, нашедших воплощение в ряде культурных текстов. Статья основана на текстах российских переводчиков XVIII–X вв. о «муках и радостях» перевода, вызванных к жизни как работой с определенными иноязычными произведениями, так и – шире – размышлениями о потребностях отечественной литературы в различные периоды ее развития с учетом ее значительного отставания от ведущих европейских литератур и той роли, которая отводилась переводу для решения собственно лингвистических, художественных и обще-эстетических задач в каждый из периодов. Цель статьи – представить концептуальный ретроспективный анализ процесса становления перевода в России и эволюции переводческой мысли на протяжении трех столетий, иллюстрируя основные положения примерами из посвященных переводу текстов самих литераторов. Поскольку с начала императорского периода отечественной истории, на протяжении советских десятилетий и вплоть до наших дней российские литераторы не оставляли связанные с переводом проблемы своим вниманием, за истекшие с первых десятилетий XVIII в. три века сложился огромный корпус посвященных переводу философских, историко-культурных и теоретических текстов, в связи с чем одной из принципиально важных задач при работе над статьей стала проблема выбора цитируемого материала для иллюстрации основных концептуальных положений. Для ее разрешения автор руководствовался двумя основными принципами: репрезентативности, с одной стороны, и вариативности – с другой, стремясь к тому, чтобы в работе нашли отражение мнения представителей различных направлений, школ, эстетической и художественной ориентации всех значимых для становления российской переводческой мысли эпох.

Рассмотренный в своей целокупности, весь обширный корпус указанных материалов являет собой определенную жанровую систему, в которой каждому из жанров присущи свои формальные и функциональные характеристики. В самом общем виде тексты образуют две основные парадигмы: публичных и частных жанров; в первых, исходно предназначавшихся для публикации, речь идет о наиболее насущных проблемах, связанных с переводом в различные эпохи; вторые, которые авторы не предполагали публиковать, представляют собой интеллектуальное и творческое пространство выработки новых эстетических идей и обсуждения их в достаточно узком профессиональном кругу единомышленников. Публичные жанры представлены предисловиями и послесловиями переводчиков к вводимым

ими в российский культурный оборот иноязычным текстам; их комментариями к последним, в которых в ряде случаев переводчики оспаривают мнение авторов; критическими и аналитическими статьями о деятельности различных переводчиков и о различных переводах; сопоставительными аналитическими статьями, сравнивающими несколько переводов одного произведения; полемическими текстами о природе и принципах перевода, во многих случаях вызванными к жизни появлением перевода/ов иноязычных произведений; начиная с конца XIX в. – интервью. Особое место в этом жанровом ряду занимают посвящения, находящиеся на границе публичных и частных жанров: с одной стороны, они были исходно предназначены к публикации, т.е., к чтению «чужими глазами»; с другой – в той или иной мере отражали историю отношений автора и адресата, во многих случаях понятную только им, что, впрочем, не мешало посвящениям выполнять «представительскую» функцию в публичном пространстве, позволяя переводчику сообщить о своих переводческих установках и причинах обращения к тому или иному иноязычному произведению (подробнее о посвящениях см. в: [Кочеткова 2020]).

Предисловия, послесловия и комментарии были призваны пояснить российскому читателю целый ряд обстоятельств от выбора текста для перевода до принципов, которых придерживался переводчик, и его переводческих стратегий, особенно когда речь шла о передаче на русском языке специфических реалий, неизвестных отечественному читателю, и / или о введении в русский язык новых слов, по необходимости заимствованных из иностранного языка в силу недостаточного развития родного. Один из самых ранних примеров подобного – *Предисловие к читателям Антиоха Кантемира*, которое он предпослал своему переводу *Разговора о множестве миров* (*Entretiens sur la pluralité des mondes*, 1730) Бернара ле Бовье де Фонтенеля, опубликованному в 1740 г., ср.:

Мы до сих пор недостаточны в книгах философских, потому и в речах, которые требуются к изъяснению тех наук. (...) Приложил я (...) краткие примечания, для изъяснения так чужестранных слов, которые и не хотя принужден был употребить, своих равносильных не имея, как и для русских, употребленных в ином разумении, нежели обыкновенно чинится. Итак я надеюсь, что в сих примечаниях всем невразумительным слова сея книги довольный толк сыскаться имеет [*Русские писатели* 1960, 33].

Женщины до середины XIX в. нередко прибегали к предисловиям для оправдания своего «вторжения» в сугубо мужскую сферу и утверждения

своего права на это, обусловленного обстоятельствами разного порядка, преимущественно общекультурного и образовательного (подробнее об этом см. [Demidova 2018]). Критические, аналитические и полемические статьи давали возможность заявить о своих переводческих принципах или объяснить значимость тех или иных стратегий перевода. В самом позднем по времени появления жанре переводческого интервью все вышеуказанные функциональные задачи оказались объединенными.

Парадигма частных жанров (мемуары, дневники и письма) значительно менее репрезентативна количественно, однако ничуть не менее значима качественно с точки зрения профессиональной как художественно-интеллектуальная лаборатория для п(р)оверки и испытания новых возможностей, подходов и стратегий работы с иноязычными текстами и «пересаживания» их на русскую почву. Кроме того, вплоть до начала XX в. письма являлись пространством «внутренней» профессиональной полемики, в ходе которой приватно обсуждались достоинства и недостатки определенных переводов и переводческой техники.

Русские переводчики обращались к довольно широкому спектру проблем, охватывающих различные области знания, основными из которых являлись философия, в том числе философия творчества, филология, социология, история и теория культуры. Все многообразие обсуждавшихся проблем может быть сведено к перечисленным ниже группам в зависимости от соотнесенности с областью знания.

1. Феноменологические: какова природа перевода и что именно подлежит передаче на родном языке. Ответ на второй вопрос каждый из переводчиков давал, сообразуясь со своими мировоззренческими, общекультурными и творческими установками, в результате чего предлагались весьма различные варианты: основная идея, форма, содержательная сторона, авторский стиль, производимое на читателя впечатление. Например, в своей рецензии на выполненные Федором Сологубом переводы поэзии Поля Верлена Максимилиан Волошин утверждает, что главное – передать авторский голос, не нарушив его звучания, что по определению невозможно, и эта невозможность заранее обрекает переводчика на неудачу. И лишь в редких случаях, когда переводчик руководствуется не соображениями рационального порядка, а не поддающимся рационализации чувством любви, происходит «чудо перевоплощения», благодаря которому

стихотворный перевод может быть хорош. Но чуду не стать правилом, и потому только отдельные стихотворения в случайных совпадениях творчества могут осуществить чудо. Переводы Сологуба из Верлэна – это осуществленное чудо. Ему удалось осуществить то, что казалось невозможным и немислимым: передать в русском стихе *голос* Верлэна. С появлением этой небольшой книжки, заключающей в себе тридцать семь переводов, выбранных не по системе, а по капризу любви из различных книг поэта, Верлэн становится русским поэтом [Волошин 1988, 441].

Один из самых известных современных переводчиков русской и античной поэзии на французский язык Андре Маркович в интервью Виталию Амурскому (2006) рассуждал: «Вы понимаете, мы переводим тексты, книги... Но на самом деле мы ведь не это переводим! Потому что книги ведь не сами по себе важны. А это – опыт, это – жизнь поколений читателей» [Амурский 2011, 582]. Весьма показателен рассказ Марковича об опыте перевода Катулла, открывшем ему, что существуют два различных подхода к переводу поэзии, основанных на противоположных видах целеполагания: переводить «для звука» или «для метрики», ср.: «Читаю свой перевод, сравниваю с латинским оригиналом – и замечаю, что латинский текст написан для звучания, для звука! (...) И я вижу, что мой текст написан не для звука – просто для метрики». В первом случае получаются стихи, во втором – «сухой метр – без жизни, без звука, без восприятия мира» [Амурский 2011, 588, 589].

2. Социокультурные: каковы функция и статус перевода и переводчика в различных культурных пространствах и каковы способы институционализации обоих, если это возможно; как соотносится статус переводчика со статусом автора; каким образом посредством перевода возможно достижение разного рода целей в политических, идеологических, эстетических и собственно литературных противостояниях. В своей статье *О значении переводной литературы* (1835) Виссарион Белинский утверждал, что «теперь-то именно и должна бы в нашей литературе быть эпоха переводов или, лучше сказать, теперь вся наша литературная деятельность должна обратиться исключительно на одни переводы как ученых, так и художественных произведений», поскольку переводы служат «к развитию эстетического чувства, образованного вкуса и распространению истинных понятий об изящном» [*Русские писатели о переводе* 1960, 195]. Хорошо известно, что в XIX столетии переводы произведений Вильяма Шекспира, Чарльза Диккенса, Генриха Гейне и многих других иностранных авторов рассматривались как артефакты российских идеологических и эстетических «битв». А в конце

XX века Ефим Эткинд, обращаясь к судьбе пушкинского наследия в современной французской культуре, говорил о значимости для последней прозы Пушкина, ср.: «Проза Пушкина, в общем, имела значение для французской литературы XX века – достаточно вспомнить, что *Пиковую даму* перевел Андре Жид». Иными словами, высокий статус переведенного текста и его автора в воспринимающей среде был обусловлен не их признанной классичностью в русской литературе, а статусом переводчика – одного из ведущих литераторов и философов своего времени. Что касается поэзии Пушкина, она, по мнению Эткинда, так и не вошла в обиход французской культуры – не в последнюю очередь из-за слишком тесной связи стихов русского поэта с французской литературной традицией, в силу чего «когда они оказываются переведены обратно на французский язык, то лишаются своей оригинальности, утрачивают ту феноменальную звуковую прелесть, которою обладают в русском языке, и как бы возвращаются обратно» [Амурский 2011, 569–570].

3. Экзистенциальные: чем является перевод для переводчика. В этом ракурсе самой значимой становится проблема функциональной значимости переводческой деятельности для переводчика и ее роли в его жизни в оценке самого переводчика.

4. Эстетические: в этом случае центральной становится проблема переводимости / непереводимости и соотношения формы и содержания в переводе.

5. Собственно лингвистические: введение в русскую культуру новых реалий и понятий, а в язык – новых слов, обозначающих эти понятия; пересмотр и модернизация русской грамматики (как морфологии, так и синтаксиса); заимствование стилистических приемов и выработка новых правил русской стилистики.

Очевидно, что все вышеперечисленные проблемы на уровне переводческой практики и в процессе эволюции переводческой мысли были неразрывно связаны между собой, получая в различные периоды формирования и развития отечественной культуры варианты решения, соответствовавшие запросам времени.

Двойная амбивалентность природы перевода с самого начала выступала камнем преткновения для всех писавших о нем, в результате чего все утверждения о сущности перевода, а, следовательно, и о статусе и стратегиях переводчика, становились весьма противоречивыми как сами по себе, так и в рамках единого дискурса о переводе. В своем *Предупреждении* к переводу

девяти томной *Римской истории (Histoire romaine)* Шарля Роллена³ 1761 г. Василий Тредиаковский признает, что у него «знатно более способности, буде есть некоторая, мыслить чужим разумом, нежели моим», оправдывая этим обстоятельством то, что в его творчестве «больше переводов, нежели собственных сочинений», и таким образом разграничивая роли переводчика и оригинального автора. Однако в предпосланном переводу *Езды на остров любви (Voyage a l'ile d'Amou, 1663; рус. пер. 1730)* Поля Таллемана (Младшего) обращении *К читателю* он пишет, что «переводчик от творца только что именем рознится» [*Русские писатели о переводе* 1960, 35, 36], утверждая не только статусное, но и феноменологическое равенство обоих. Николай Гнедич, напротив, в предисловии к переводу *Илиады* Гомера (1829) признается, что «величайшая трудность, предстоящая переводчику, переводящему древнего поэта, есть непрерывная борьба с собственным духом, с собственно внутреннею силою, которых свободу он беспрестанно должен обуздывать, ибо выражение оной было бы совершенно противоположно духу Гомера» (курсив Гнедича – О.Д.) [*Русские писатели о переводе* 1960, 96]. По существу, речь идет о добровольной и осознанной жертве, об «укротении» собственной творческой индивидуальности и отказе от своей личности ради специфики переводимого текста и индивидуальности его автора. Белинский в своей статье *Русская литература в 1841 году* частично опровергает это утверждение, указывая, что «дух Гнедича был родствен с гением эллинской поэзии; сам собою, вопреки своему развитию и духу времени, он прозрел в глубокую сущность греческого искусства»; тем не менее, по мнению критика, «перевод Гнедича – копия с древней статуи, сделанная даровитым художником нового времени. А это великий подвиг, бессмертная заслуга!» [*Русские писатели о переводе* 1960, 254]; то есть, превосходное качество копии классического артефакта определяет статус переводчика в русской литературе и культуре в целом.

Николай Гоголь в письме к Василию Жуковскому от 28 февраля 1850 г. высоко оценивает выполненный последним перевод *Одиссеи* как «воссоздание, восстановление, воскресенье Гомера» на том основании, что «переводчик незримо стал как бы истолкователем Гомера, стал как бы каким-то зрительным, выясняющим стеклом перед читателем, сквозь которое еще определительней и ясней выказываются все бесчисленные его сокровища» [*Русские писатели о переводе* 1960, 190], тем самым косвенно утверждая

---

³ Тредиаковский работал над переводом, опубликованном в 1761 г., на протяжении тридцати предшествующих лет.

негативный статус переводчика, его не-присутствие, не только как необходимость, но и как высшее достижение. За пять лет до этого Белинский в статье *Стихотворения А. Струговицкого, заимствованные из Гёте и Шиллера* (1845) требовал: «В переводе из Гёте мы хотим видеть Гёте, а не его переводчика», продолжая: «Говорят: переводчик в прозе – раб, переводчик в стихах – соперник⁴. Последнее справедливо только вполнину: соперник по языку, слогу и стиху, словом – по выражению, но не по мысли, не по содержанию. Тут он раб. Талант переводчика есть талант формы, разумеется, при способности вникать в дух чужих произведений и чувствовать их красоты» [*Русские писатели о переводе* 1960, 210]. Очевидно, что вопрос о статусной дихотомии «переводчик – автор» для Белинского оказывался тесно связанным с вопросом о соотношении формы и содержания в оригинальном произведении и о превалировании той или другого в переводе.

В 1919 г. Волошин в предисловии к своим переводам поэзии Эмиля Верхарна, над которыми он работал с начала 1900-х гг., сквозь время полемизирует как с Гоголем, так и с Белинским, то есть, с установившимися традиционными подходами, «освященными» именами двух литературных деятелей с высочайшим статусом. «Поэт переводит другого поэта на язык своего творчества: это неизбежно, – утверждает он. – Шиллер, переведенный Жуковским, становится Жуковским, не переставая быть Шиллером», а его собственные переводы стихов Верхарна – «это мой Верхарн, переведенный на мой язык», поскольку путь к творческому переводу – принять произведение в свою душу, снова родить его [Волошин 2006, 29, 30]. Иллюстрируя противоположную культурную традицию, Маркович в уже цитированном интервью Амурскому рассуждает о французской традиции «офранцузивать текст, превращать его во французский», следуя которой, французские переводчики «превращали Достоевского в псевдо-Бальзака» [Амурский 2011, 586]. Почти за два века до него, в 1820-х гг., Петр Вяземский писал о «несносных» офранцузенных, облагороженных переводах французских переводчиков, завершая пассаж советом им: «Или не переводи автора, или, переводя, покорись ему и спрячь свой ум, свои мнения» [*Русские писатели о переводе* 1960, 134].

С сугубо экзистенциальной точки зрения одним из самых актуальных всегда был вопрос о роли профессиональной деятельности в жизни переводчика, определяемой им для себя и / или для своих коллег, в последнем пределе

---

⁴ Неточная отсылка к известному утверждению Жуковского, ср.: «Переводчик в прозе есть раб; переводчик в стихах – соперник» [*Русские писатели о переводе* 1960, 86].

сводящийся к вопросу о видимости / невидимости переводчика. Набор возможных вариантов достаточно велик, охватывая весь спектр возможных жизненных, творческих и эстетических коллизий: от автопортрета переводчика до маскарада, вызова и искушения; от служения, предполагающего полное отречение от себя, до профессионального соревнования; от способа компенсации неудач в оригинальном творчестве до средства к существованию; от героического деяния до исполнения воли покойного автора⁵.

Каждый из перечисленных вариантов определяет роль и статус переводчика как: подлинного художника слова, не менее значимого, чем оригинальный автор; актера, меняющего маски и роли, чтобы соответствовать предъявляемым автором и переводимым текстом задачам и вызовам; умелого персонификатора и / или исполнителя, сопоставимого с исполнителем музыкального произведения; шута или самозванца, нарушающего авторскую волю; благородного рыцаря без страха и упрека; героя в жизни и в творчестве; преданного и пунктуального исполнителя воли автора. В случаях, когда перевод плох, переводчик, по мнению Корнея Чуковского, превращается в фальсификатора, обманщика и мошенника, компрометирующего как имя автора, так и переводческую профессию («цех» или «гильдию») в целом [Чуковский 1988, 18–19].

С точки зрения эстетической широко обсуждались проблемы жанра, стиля (например, сопоставимости языковых и стилистических парадигм языков и культур оригинала и перевода, а также стиля определенных переводов), общие проблемы поэтики, ритмики, метрики, завершенности и принципиальной (не)завершаемости перевода, эстетических корреляций искусства перевода с другими видами искусств (музыкой, живописью, скульптурой, театром), соотносимости («совпадения») личности переводчика и автора.

Проблемы жанра и метрики были весьма значимы в XVIII – первой половине XIX вв., поскольку, переводя тексты античных и современных европейских авторов, российские переводчики одновременно вводили в отечественную культуру и родной язык новые жанры, поэтические размеры, а вместе с ними и новую терминологию. Неудивительно поэтому, что все переводчики касались означенного спектра проблем в своих предисловиях, послесловиях, примечаниях, критических статьях и личной переписке. Кантемир писал о переводе анакреонтической поэзии; Третьяковский – о романе, поэме, комедии, русском гекзаметре и о способах передачи

⁵ Подробнее об этом см. в: [Демидова 2011, 5–24; 2018, 49–58; Ивановский 2015, 227–245; Косс 2015, 266–272; Demidova 2019, 106–111; Venuti 1995].

на русском языке иностранных имен; Михаил Ломоносов не устал объяснять важность перевода для развития и модернизации русского языка; Владимир Лукин в предисловиях к своим переводам французских пьес делился соображениями о переводе драматургии и адаптации ее для русской публики, тем самым представив один из первых текстов о переводческих методах и жанрах (в терминологии Лукина – «перевод-переделка»). Николай Карамзин в своих критических статьях о различных переводах, опубликованных в «Московском журнале» (1791), одним из первых разработывал принципы теории поэтического перевода; в письмах к Вяземскому от 8 апреля и 30 мая 1818 г. он размышлял о заимствовании французских политических терминов и внедрении их в русский язык. Жуковский в критическом обзоре-анализе выполненного Степаном Висковатовым перевода трагедии Проспера-Жолио де Кребийона *Радамист и Зенобия* указывал на необходимость учитывать культурные различия и совпадение / несовпадение двух традиций. Статьи Александра Грибоедова и Гнедича о принадлежащем Петру Катенину переводе романтической баллады Готфрида Августа Бюргера *Ленора*, опубликованном в 1816 г. под названием *Ольга*, вызвал к жизни первую в России открытую теоретическую полемику о переводческих принципах [*Русские писатели о переводе* 1960, 29, 36–46, 49, 54–56, 71–76, 78–86, 99–107, 109–118 соответственно].

Однако самые существенные разногласия и самые громкие споры и полемические баталии вызывала дихотомия «форма и содержание» как эстетическое основание проблемы переводимости – непереводимости. Сталкиваясь с этой сложной задачей на уровне профессиональной практики, российские переводчики использовали предисловия для объяснения своего выбора в пользу формы или содержания в каждом отдельно взятом переводе; со временем практическая задача потребовала теоретического осмысления. В предисловии к своему переводу *Адольфа* Бенжамена Констан (1829) Вяземский писал: «Есть два способа переводить: один независимый, другой подчиненный. Следуя первому, переводчик, напившись смыслом и духом подлинника, переливает их в свои формы; следуя другому, он старается сохранить и самые формы, разумеется, соображаясь со стихиями языка, который у него под рукою. Первый способ превосходнее; второй невыгоднее; из двух я избрал последний» [*Русские писатели о переводе* 1960, 131]. В 1848 г. Белинский в критическом анализе переведенного Николаем Полевым шекспировского *Гамлета* разграничивает два вида перевода: поэтиче-

ский и художественный⁶, отдавая пальму первенства второму⁷ и утверждая, что в нем «не допускается ни выпусков, ни прибавок, ни изменений. (...) Цель таких переводов есть – заменить по возможности подлинник для тех, которым он недоступен по незнанию языка, и дать им средство и возможность наслаждаться им и судить о нем» [*Русские писатели о переводе* 1960: 197].

В многочисленных полемиках середины XIX столетия оппозиция «форма – содержание» трансформировалась в оппозицию «буква – дух», между составляющими которой следовало выбирать переводчику. Первый переводчик романов Диккенса Иринарх Введенский настаивал на том, что для полноценной передачи «духа» вполне допустимо пожертвовать «буквой», т.е., формальными деталями. Анализируя выполненный Федором Миллером перевод *Вильгельма Телля* Фридриха Шиллера (1843), Иван Тургенев утверждал, что все многообразие переводов возможно разделить на два разряда в зависимости от поставленной перед собой переводчиком цели: на те, которые предназначены «познакомить читателя с отличным или хорошим произведением иностранной литературы, и на переводы, в которых художник старается воссоздать великое произведение». При этом Тургенев отмечал, что «дух (личность) переводчика веет в самом верном переводе, и этот дух должен быть достоин сочетаться с духом им воссозданного поэтом. Оттого-то хорошие переводы у нас (да и везде) чрезвычайно редки» [*Русские писатели о переводе* 1960, 259].

В цитированном выше предисловии к своим переводам поэзии Верхарна Волошин, также основываясь на телеологическом критерии, разделяет переводы на объективные (документ) и субъективные. Первые представляют собой «отрешенный и точный гипсовый слепок» и должны быть сделаны в прозе, «хотя бы оригинал и был написан в стихах». Стихотворные же переводы не могут быть точными: переводчик, отталкиваясь от главного в оригинале, должен стремиться передать именно его, сознательно жертвуя

---

⁶ См. принадлежащую Белинскому сравнительно-телеологическую и функциональную характеристику обоих типов: «один (художественный – О.Д.), имеющий целью по возможности замену подлинника и в художественном, и в историческом, и в литературном отношениях; другой (поэтический – О.Д.), имеющий целью ознакомление публики с великим драматургом» [*Русские писатели о переводе* 1960, 198].

⁷ Перевод Полевого Белинский относит в разряд художественных, сущность которых легко вычитывается в режиме «от противного» из подробного описания сути художественного перевода и соответствующего ему типа переводчика, ср.: «Правило для перевода художественных произведений одно – передать дух переводимого произведения, чего нельзя сделать иначе, как передавши его на русский язык так, как бы написал его по-русски сам автор, если бы он был русским. Чтобы так передавать художественные произведения, надо родиться художником» [*Русские писатели о переводе* 1960, 197].

второстепенными формальными деталями [Волошин 2006, 29]. Николай Гумилев в статье *О стихотворных переводах* (1919), словно подводя итог растянувшейся более чем на столетие полемике, предлагает свой вариант разрешения проблемы формы и содержания / буквы и духа: «Поэт, достойный этого имени, пользуется именно формой, как единственным средством выразить дух» [Гумилев 2008, 5]. Этим же принципом руководствовался Михаил Лозинский, выразив его в чеканной формуле: «То же содержание в той же форме, насколько это позволяет достоинство русского стиха» [Ивановский 2015, 243].

В своих воспоминаниях о Лозинском переводчик Ивановский, со студенческих лет бывший учеником⁸, а затем – и секретарем Лозинского, сравнивает его переводческие стратегии со стратегиями Самуила Маршака, основываясь на различии индивидуальностей, аксиологических систем и общего отношения к переводу двух классиков. Академический подход Лозинского, отраженный в цитированной выше формуле, требовал, чтобы перевод был «темен в темных местах подлинника и притом той темнотой, какой темен подлинник». Маршак, напротив, блестящий мастер формы, жертвует ради нее содержанием, и все поэты в его переводах «высказываются с математической точностью. Как будто стихи верующих переводит атеист», поскольку форма в его переводах становится деспотом и «ревниво, чисто по-женски, требует к себе восхищенного внимания от первой строки до последней». Отдавая дань достижениям обоих переводчиков, мемуарист не становится на сторону ни одного из них и завершает главу утверждением: «Истина в переводе лежит где-то между Лозинским и Маршаком» [Ивановский 2015, 244, 295, 297].

Резюмируя, можно утверждать, что творческие поиски и философско-теоретические размышления российских переводчиков XVIII–XX веков способствовали формированию аутентичного отечественного дискурса о переводе и становлению иерархии жанров – как публичных, так и частных, – задающих формальную парадигму его (дискурса) экспликации в науке о переводе, реализуемой основателями и сторонниками различных школ и направлений в переводческой практике. Весьма существенно, что российскими литераторами, обращавшимися к этому непростому искусству,

---

⁸ См. его оценку «школы» Лозинского: «Если сравнивать с географическим ландшафтом, то это была горная страна. Дышать иногда трудно. Обычный уровень переводческого умения и редакторской требовательности – далеко внизу. (...) А переводы имели свойство горного воздуха: мельчайшие складки и трещины гор как будто приближены сильным биноклем, хотя на самом деле до них многие километры» [Ивановский 2015, 229].

довольно рано был обозначен круг требовавших осмысления и разрешения проблем, возникавших при «пересадке» иноязычных авторов на русскую почву. Каждый из переводчиков разрешал эти проблемы на свой манер, поначалу сообразуясь с собственным пониманием задач перевода и с личными эстетическими предпочтениями, а позже – с установками школы, к которой себя причислял. В результате этих совокупных усилий со временем сложилась единая в своем многообразии отечественная школа перевода, достигшая расцвета в двадцатом столетии и явившая истории культуры блистательные примеры переводческого мастерства.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Амурский В. 2011. *Тень маятника и другие тени: Свидетельства к истории русской мысли конца XX – начала XXI века*. Санкт-Петербург: Изд-во Ивана Лимбаха.
- Волошин М.А. 1988. *Лики творчества*. Ленинград: «Наука».
- Волошин М.А. 2006. *Собрание сочинений: В 7 т.* Т. 1. Москва: Эллис Лак.
- Гумилев Н.С. 2008. *Собрание переводов: В 2 т.* Т. 1. Москва: ТЕРРА–Книжный клуб.
- Демидова О. 2011. *Татьяна Гнедич – живая легенда*. В: Байрон Дж.-Г. *Дон-Жуан*. Пер. Гнедич Т.Г. Санкт-Петербург: Издательский дом «Петрополис»: 5–24.
- Демидова О.Р. 2018. *Конфликт интерпретаций: о власти и ответственности переводчика*. «Вестник ЛГУ имени А.С. Пушкина. Научный журнал» № 3, ч. II: 49–58.
- Ивановский И.М. 2015. *Почтовая лошадь: Стихотворные переводы. Размышления. Воспоминания*. Москва: Инскрипт.
- Косс А.М. 2015. *Имя собственное и чужие имена*. В: Косс А. *Избранные переводы. Поэзия. Драматургия. Проза*. Санкт-Петербург: Издательский дом «Петрополис»: 266–272.
- Кочеткова Н.Д. 2020. *Посвящения в русских изданиях XVIII века: Исследование, тексты, библиографический указатель*. Москва–Санкт-Петербург: Альянс–Архео.
- Левин Ю.Д. 1963. *Об исторической эволюции принципов перевода (К истории переводческой мысли в России)*. В: *Международные связи русской литературы. Сборник статей*. Ред. акад. Алексеев М.П. Москва–Ленинград: Изд-во АН СССР: 5–63.
- Русские писатели о переводе (XVIII–XX вв.)*. 1960. Ленинград: Советский писатель.
- Чуковский К.И. 1988. *Высокое искусство*. Москва: Советский писатель.
- Demidova O. 2018. *Eighteenth-Century Russian Women Translators in the History of Russian Women's Writing*. In: *Translation in Russian Contexts. Culture, Politics, Identity*. Ed. Baer B.J. and Witt S. New York–London: Routledge: 85–94.
- Demidova O.R. 2019. *Translators about Translation(s): Conversations across Times and Cultures*. «Филологические науки» ноябрь, № 6: 106–111.
- Venuti L. 1995. *The Translator's Invisibility. The History of Translation*. London–New York: Routledge.

REFERENCES

- Amursky V. 2011. *Ten' majatnika i drugije teni: Svidetel'stva k istorii russkoi mysli kontsa XX – nachala XXI veka* [The Pendulum Shadow and Other Shadows: Some Evidence towards the History of Russian Turn of the 19th – 20th Centuries Thought]. Saint Petersburg, Izd-vo Ivana Limbakha. (In Russian)
- Chukovsky K.I. 1988. *Vysokoe iskusstvo* [The High Art]. Moscow, Sovetskij pisatel'. (In Russian)
- Demidova O. 2018. *Eighteenth-Century Russian Women Translators in the History of Russian Womens' Writing*. In: *Translation in Russian Contexts. Culture. Politics. Identity*. Eds Baer B.J. and Witt S. New York, London, Routledge, pp. 85–94.
- Demidova O.R. 2011. *Tatjana Gnedich – zhivaja legenda* [Tatjana Gnedich, Legend Alive]. In: Bairon G.-G. *Don-Zhuan* [Byron G.-G. Dom Juan]. Per. Gnedich T. Saint Petersburg, Izdatel'skij dom "Petropolis", pp. 5–24. (In Russian)
- Demidova O.R. 2018. *Konflikt interpretatsij: O vlasti i otvetstvennosti perevodchika* [The Conflict of Interpretations: On the Translator's Power and Responsibility]. "Vestnik LGU im. A.S. Pushkina. Nauchnyi zhurnal" ["The Herald, LGU after A.S. Pushkin. An Academic Journal"] Issue 3, Part II, pp. 49–58. (In Russian)
- Demidova O.R. 2019. *Translators about Translation(s): Conversations across Times and Cultures*. "Philological Sciences" November, no 6, pp. 106–111.
- Gumilev N.S. 2008. *Sobranie perevodov: V 2 vol.* Vol. 1 [Collected Translations: In 2 vols. Vol. 1]. Moscow, Terra Knizhnyi klub. (In Russian)
- Ivanovsky I.M. 2015. *Pochtovaja loshad': Stikhotvornyje perevody. Razmyshlenija. Vospominanija* [The Posthorse: Poetic Translations. Thoughts. Memories]. Moscow, Inskript. (In Russian)
- Kochetkova N.D. 2020. *Posviashenija v russkikh izdanijakh XVIII veka: Issledovanie, teksty, bibliograficheskii ukazatel'* [Dedications in Russian 18th-Century Editions: Study, Texts, Bibliographic Index]. Moscow, Saint Petersburg: Aljans, Arkheo. (In Russian)
- Koss A.M. 2015. *Imja sobstvennoe i chuzhije imena* [A Personal Name and Others' Names]. *Izbrannye perevody. Poezija. Dramaturgija. Proza* [Selected Translations. Poetry. Prose. Drama]. Saint Petersburg, Izdatel'skii dom "Petropolis", pp. 266–272. (In Russian)
- Levin Ju.D. 1963. *Ob istoricheskoi evolutsii printsipov perevoda (K istorii perevodcheskoi mysli v Rossii). Sbornik statej* [On the the Translation Principles Historical Evolution (To the History of Translators' Thought in Russia). Collections of Articles]. Ed. by the Academician Alexeev M.P. Moskva, Leningrad, Izd-vo AN SSSR, pp. 5–63. (In Russian)
- Russkie pisateli o perevode (XVIII–XX vv.)* [Russian Writers on Translation (18th – 20th Centuries)]. 1960. Leningrad, Sovetskii pisatel'. (In Russian)
- Venuti L. 1995. *The Translator's Invisibility: The History of Translation*. London, New York: Routledge. (In English)
- Voloshin M.A. 1988. *Liki tvorchestva* [Creation Countenances]. Leningrad, "Nauka", Leningradskoe otделение. (In Russian)
- Voloshin M.A. 2006. *Sobrannie sochinenii: V 7 vol.* Vol. 4 [Collected Works: In 7 vols. Vol. 4]. Moscow, Ellis Lak. (In Russian)

WYKAZ RECENZENTÓW W 2020 ROKU

prof. Malika Arsanukajewa (Moskwa, Rosja)
dr hab. Nina Barszczewska, prof. UW (Warszawa, Polska)
prof. Nikołaj Barysznikow (Piatigorsk, Rosja)
prof. zw. dr hab. Anna Bednarczyk (Łódź, Polska)
dr hab. Iryna Betko, prof. UWM (Olsztyn, Polska)
prof. Natalia Bogomolnikowa (Homel, Białoruś)
dr hab. Grzegorz Czerwiński (Białystok, Polska)
dr hab. Magdalena Dąbrowska, prof. UW (Warszawa, Polska)
prof. Olga Demidowa (Moskwa, Rosja)
prof. zw. dr hab. Katarzyna Duda (Kraków, Polska)
prof. Svetlana Garziano (Lyon, Francja)
dr hab. Anna Ginter (Łódź, Polska)
dr hab. Michał Głuszkowski, prof. UMK (Toruń, Polska)
dr hab. Agnieszka Gołębiowska-Suchorska, prof. UKW (Bydgoszcz, Polska)
prof. zw. dr hab. Iwona Hofman (Lublin, Polska)
dr hab. Anna Horniatko-Szumilowicz, prof. UAM (Poznań, Polska)
prof. zw. dr hab. Aleksander Kiklewicz (Olsztyn, Polska)
prof. Marina Kolesnikowa (Stawropol, Rosja)
prof. Marianna Komarytzia (Lwów, Ukraina)
dr hab. Elena Koriakowcewa, prof. UPH (Siedlce, Polska)
prof. zw. dr hab. Tetiana Kosmeda (Poznań, Polska)
prof. zw. dr hab. Siergiej Kowalow (Lublin, Polska)
prof. zw. dr hab. Orest Krasiwski (Poznań, Polska)
dr hab. Katarzyna Kuligowska, prof. UAM (Poznań, Polska)
dr hab. Czesław Lachur, prof. UO (Opole, Polska)
prof. Leonid Malcew (Kaliningrad, Rosja)
prof. Tatiana Marczenko (Moskwa, Rosja)
prof. Walentina Masłowa (Witebsk, Białoruś)
dr hab. Irena Matus, prof. UB (Białystok, Polska)
prof. Julia Matwiejewa (Jekaterinburg, Rosja)
prof. zw. dr hab. Joanna Mianowska (Bydgoszcz, Polska)
dr hab. Maria Mocarz-Kleindienst, prof. KUL (Lublin, Polska)
prof. Tamara Morris (Oregon, Stany Zjednoczone)
dr hab. Andriej Moskwin (Warszawa, Polska)

dr hab. Bara Ndiaye (Olsztyn, Polska)
prof. Natalia Nesterowa (Perm, Rosja)
prof. Dmitrij Nikołajew (Moskwa, Rosja)
prof. Nina Orłowa (Piatigorsk, Rosja)
dr hab. Joanna Orzechowska, prof. UWM (Olsztyn, Polska)
dr hab. Bartosz Osiewicz (Poznań, Polska)
prof. Tetiana Pietrowa (Charków, Ukraina)
prof. Irina Poczinska (Jekaterynburg, Rosja)
dr hab. Andrzej Polak (Ktaowice, Polska)
dr hab. Svitlana Romaniuk (Warszawa, Polska)
prof. Alla Rudenko (Moskwa, Rosja)
dr hab. Irena Rudziewicz (Olsztyn, Polska)
prof. zw. dr hab. Wasilij Sienkiewicz (Siedlce, Polska)
prof. Alfija Smirnowa (Moskwa, Rosja)
dr hab. Mariola Tymochowicz (Lublin, Polska)
dr hab. Anna Warda, prof. UŁ (Łódź, Polska)
dr hab. Katarzyna Wojan, prof. UG (Gdańsk, Polska)
prof. zw. dr hab. Alicja Wołodźko-Butkiewicz (Warszawa, Polska)
prof. zw. dr hab. Anna Woźniak (Lublin, Polska)
prof. Lola Zwonariowa (Moskwa, Rosja)
dr hab. Aleksandra Zywert, prof. UAM (Poznań, Polska)

Zasady przygotowania artykułów nadsyłanych do druku w czasopiśmie naukowym „Acta Polono-Ruthenica” (teksty w języku polskim)

Teksty (wyłącznie w formatach doc) prosimy nadsyłać za pośrednictwem platformy czasopism UWM: <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/apr/about/submissions> lub drogą elektroniczną na adres redakcji: acta.pol.rut@gmail.com

W oddzielnym pliku należy dołączyć **Oświadczenie** o tym, że publikacja nie była wcześniej opublikowana oraz o wkładzie poszczególnych autorów w jej powstawanie (zob. Oświadczenie na <http://czasopisma.uwm.edu.pl/indeks.php/apr/about/submissions>).

Doktoranci zobowiązani są ponadto do dołączenia opinii swojego opiekuna naukowego/promotora, dotyczącej składanego tekstu.

1. Układ tekstu

- tytuł artykułu w języku polskim,
- abstrakt w języku polskim,
- słowa kluczowe w języku polskim,
- tytuł artykułu w języku angielskim,
- abstrakt w języku angielskim,
- słowa kluczowe w języku angielskim,
- tekst zasadniczy,
- BIBLIOGRAFIA,
- REFERENCES.

2. Wymogi formalne

Tytuł

Tytuł artykułu powinien być możliwie krótki i wskazywać o czym jest artykuł. Powinny pojawiać się w nim najważniejsze słowa kluczowe. Należy unikać użycia sformułowań metaforycznych oraz cytatów literackich.

Abstrakt

Powinien w jak najmniejszej liczbie słów przedstawiać treść artykułu (tło, cele, wyniki, wnioski). Główną funkcją abstraktu jest informowanie czytelnika o najważniejszym wkładzie artykułu do stanu badań. Dlatego powinien on obejmować: tezę artykułu, opis metodologii badań, najważniejsze informacje zawarte w tekście, słowa kluczowe i frazy, które umożliwiają szybką identyfikację zawartości i głównych zagadnień artykułu. Należy operować krótkimi zdaniami, które w sposób precyzyjny i konkretny definiują problem przedstawiony w artykule.

Nie należy: przekraczać objętości 150 słów, używać wielosłownych sformułowań i określić abstrakcyjnych, odnosić się szczegółowo do innych badań, podawać informacji niezawartych w artykule, podawać definicji.

Słowa kluczowe

Należy unikać zbyt ogólnych terminów. Pożądane są nazwiska, nazwy własne. Wyrażenia wielowyrazowe nie mogą być zbyt długie. Powinny występować w tytule oraz abstrakcie, ale nie należy ograniczać się tylko do tych elementów artykułu.

Struktura treści

Kompozycja wskazująca, że tekst jest artykułem naukowym, np. w artykule badawczym –wprowadzenie, materiały i metody, wyniki, dyskusja. Wskazane jest używanie śródtytułów zgodnych z kompozycją artykułu. W tekście głównym powinny pojawiać się synonimy słów kluczowych.

3. Wymogi redakcyjne

Objętość artykułów nie powinna przekraczać 15 stron (ok. 25 000 znaków ze spacjami), a objętość recenzji – 5 stron (ok. 10 000 znaków ze spacjami).

Tytuł artykułu (pogrubiony, wyśrodkowany, czcionka Times New Roman 14).

Abstrakt: (nazwa pogrubiona, dwukropek, czcionka Times New Roman 11)

Streszczenie w języku polskim (do 1000 słów, czcionka Times New Roman 11).

Słowa kluczowe: (nazwa pogrubiona, dwukropek, czcionka Times New Roman 11)

5–6 słów lub wyrażeń (bez pogrubienia, rozdzielonych przecinkami, bez kropki na końcu (czcionka Times New Roman 11).

Abstract: (nazwa pogrubiona, czcionka Times New Roman 11).

Streszczenie w języku angielskim (do 1000 słów, czcionka Times New Roman 11).

Keywords: (nazwa pogrubiona, dwukropek, 5 słów kluczowych w języku angielskim, bez pogrubienia, rozdzielonych przecinkami, bez kropki na końcu, czcionka Times New Roman 11).

5–6 słów lub wyrażeń (bez pogrubienia, rozdzielonych przecinkami, bez kropki na końcu (czcionka Times New Roman 11).

Tekst artykułu

Preferowany edytor tekstu Word.

Czcionka: Times New Roman, wielkość czcionki – 12; odstęp między wierszami – 1,5.

Marginesy każdej kartki wydruku powinny mieć wymiary: górny, dolny, prawy – 25 mm, lewy – 35 mm.

- W wydruku dopuszcza się stosowanie wyróżnień, np. kursywę w wyrazach obcych, ale bez podkreślenia wyrazów.
- Kursywą podajemy tytuły cytowanych pozycji zwartych i artykułów (w tekście, bibliografii).
- W cudzysłów (bez kursywy) ujmujemy w tekście tytuły rozdziałów (powieści i prac naukowych) oraz tytuły czasopism.
- Wszystkie człony w nazwach czasopism piszemy wielkimi literami (oprócz spójników).
- W tekście polskim stosujemy cudzysłów polski, w tekście rosyjskim – cudzysłów rosyjski.
- Cytaty ujmujemy w cudzysłów (bez kursywy). Cytaty przekraczające trzy linijki tekstu wydzielamy wcięciem z lewej strony – 1,25; zmniejszamy czcionkę na 11 Times New Roman, interlinia 1,5.
- Fragmenty opuszczone należy oznaczyć trzema kropkami w nawiasach okrągłych (...). W takich nawiasach umieszcza się wszystkie odautorskie komentarze.
- Dopuszczalne są komentarze w formie przypisów dolnych (czcionka 10 pkt., interlinia pojedyncza).
- W tekście stosujemy półpauzy (np. 1990–2000, s. 10–20) i dywizy (np. polsko-rosyjski).
- Przy zapisie lat stosujemy liczebnik zapisany cyfrą (liczebniki porządkowe z kropką) np. lata 70.

- Przy nazwiskach w tekście po raz pierwszy stosujemy pełny zapis imienia, następnie inicjał.
- Tabele i rysunki powinny być opatrzone opisem oraz źródłem opracowania (np. Tab. 1. Przykłady użycia zwrotów obcojęzycznych. Źródło: opracowanie własne).

Sposoby zapisu przypisów

W czasopiśmie stosujemy jeden rodzaj przypisów. Przypisy zamieszczane są w tekście głównym, (**bez wariantu transliterowanego**) zgodnie z następującą konwencją:

[nazwisko rok wydania, strony], np. [Bartmiński 1999, 105]

[nazwisko rok wydania, tom, strony], np. [Балдаев 1997, I, 45–46]

[tytuł rok wydania, strony], np. [*Słownik biograficzny teatru polskiego...* 1973, 73]

- Odwołanie do kilku źródeł

[nazwisko rok wydania, strony; tytuł rok wydania, strony; nazwisko rok wydania, strony], np. [Mościcki 2010, 47; *Słownik biograficzny teatru polskiego...* 1979, 52; Нитрауп 1989, 17]

Źródła internetowe

[nazwisko, online], np. [Спиридонова, online]

Sposoby zapisu bibliografii

- Autor sporządza jeden wykaz literatury dla całej pracy (Bibliografia, Библиография).
- Kolejność pozycji bibliograficznych powinna być alfabetyczna, według nazwisk autorów lub tytułów prac zbiorowych.
- **W bibliografii nie stosujemy numeracji.**

Monografie

Kozak Jolanta. 2009. *Przekład literacki jako metafora. Między logos a lexis*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Język – stereotyp – przekład. 2002. Red. Skibińska E., Cieński M. Wrocław: Dolnośląskie Wydawnictwo Edukacyjne.

Kasack Wolfgang. 1996. *Leksykon literatury rosyjskiej XX wieku: od początku stulecia do roku 1996*. Przekł., oprac., bibliografia pol. i indeks osób Kodzis B. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Куприн Александр Иванович. 1970–1973. *Собрание сочинений в девяти томах*. Москва: Издательство Художественная Литература.

Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения. 1998. Ред. Скляревская Г.Н. Санкт-Петербург: Фолио-Пресс.

Rozdziały w monografiach

Redaktorów zbiorów należy oznaczyć przed nazwiskiem skrótem w języku zgodnym z publikacją (Red. / Ed. / Hrsg. / Ред.)

Munia Henryka. 2010. *Semantyka nazw własnych w tytułach utworów rosyjskiej prozy wiejskiej*. W: *Literatury i języki wschodniosłowiańskie wobec swego czasu*. Red. Ksenicz A., Łuczuk M. Zielona Góra: Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego: 75–81.

Трубилова Елена. 1997. *Тэффи*. В: *Литературная энциклопедия Русского Зарубежья (1918–1940)*. Ред. Никулюкин А. Т. 1. Москва: Российская политическая энциклопедия: 395–398.

Artykuły w czasopismach

Pietraś Elżbieta. 2007. *Moskiewski konceptualizm – między awangardą a postmodernizmem*. „Acta Neophilologica” nr 9: 131–142.

Łanda Siemion. 1982. *Jak Odyniec redagował „Czaty” Mickiewicza*. Z „Kroniki życia i twórczości Mickiewicza. 1824–1829”. „Pamiętnik Literacki” nr 73, z. 1–2: 225–235.

Publikacje internetowe

Piętkowa Romualda. *Językowy obraz świata i stereotypy a nauczanie języka obcego*. (online) http://sjikp.us.edu.pl/pliki/ksiazki/romualda_pietkowa.pdf (dostęp 3.02.2015).

Кодзис Бронислав. 2011. *Драматургия первой волны русской эмиграции*. «Новый журнал» № 236. (online) <http://magazines.russ.ru/nj/2011/263/ko20-pr.html> (dostęp 20.06.2017).

(online) <https://www.starinnyje-noty.ru/песни-романсы-и-арии/песенка-о-трех-пажах-вертинский/> (dostęp 4.06.2017).

References

Jeśli w bibliografii uwzględniono literaturę w języku rosyjskim, białoruskim lub ukraińskim, należy dodatkowo sporządzić wykaz REFERENCES.

Wykaz powinien obejmować wszystkie pozycje ujęte w bibliografii (w nowym układzie alfabetycznym).

- Tytuły zapisujemy kursywą.
- Należy podać angielski wariant miejsca wydania (np. zamiast Москва – Moscow, Warszawa – Warsaw, Kraków – Cracow).
- Zamienić W: lub B: na In:
- Zamienić Red., Ред. na Ed. lub Eds
- Dwukropek po nazwie miejsca wydania należy zamienić na przecinek.
- Zamienić zaznaczenie zakresu stron: zamiast s. 45–47 – pp. 45–47.
- Zamienić (online) na Available at:; (dostęp), (dostęp) na Accessed:
- Na koniec adresu bibliograficznego dodać wskazania na oryginalny język artykułu (In Russian), (In Polish), (In Belarusian), (In English) itd.
- Pozycje bibliograficzne zapisane cyrylicą powinny posiadać wariant transliterowany zgodnie z PN-ISO 9:2000. Transliteracji dokonujemy automatycznie na stronie <https://www.ushuaia.pl/transliterate/> (należy sprawdzić, czy został wybrany system PN-ISO 9:2000).
- Po zapisie transliterowanym w nawiasie kwadratowym (bez kursywy) umieszczamy tłumaczenie tytułów publikacji w języku angielskim.
- Literatura w innych językach niż cyrylica nie jest zarówno transliterowana, jak i tłumaczona na język angielski.

Przykłady

Bakuntsev Anton. 2012. *I. A. Bunin v Pribaltike. Literaturnoye turne 1938 goda* [Bunin in the Baltics. 1938 Literary Tour]. Moscow, Dom Russkogo Zarubež'a im. A. Solženicyna. (In Russian)

Berberova Nina Nikolaevna. 1983. *Kursiv moj* [The Italics are Mine]. New-York, Russica Publishers. (In Russian)

Berdâev Nikolaj Aleksandrovič. 1949. *Samopoznanie (Opyt filozofskoj avtobiografii)* [Self-knowledge (An Essay of Philosophical Autobiography)]. Paris, IMKA-Press. (In Russian)

- Bukalov Aleksej. 2019. *Obšij sleng i gorodskoe prostorečie: problema differenciacii* [Common slang and urban prostorechie: the problem of differentiation]. Available at: <http://eKhSUIR.kspu.edu/handle/123456789/181> (Accessed 26 December 2019). (In Russian)
- Jarniewicz Jerzy. 2000. *Przekład tytułu: między egzotyką a adaptacją*. In: *Przekładając nieprzekładalne: materiały z I Międzynarodowej Konferencji Translatorycznej*. Eds Kubiński W., Kubińska O., Wolański T.Z. Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, pp. 477–483. (In Polish)
- Kapanadze Lamara. 1984. *Sovremennoe gorodskoe prostorečie i literaturnyj âzyk* [Modern urban prostorechie and literary language]. In: *Gorodskoe prostorečie. Problemy izučeniâ* [Urban prostorechie. Problems of Study]. Eds Zemskaâ E., Šmelev D. Moscow, Nauka, pp. 5–12. (In Russian)
- Nowak Marta. 2017. *Tłumacz jako autor tytułów filmów i seriali*. “Białostockie Archiwum Językowe” no 17, pp. 151–161. (In Polish)
- Ocup Nikolaj Avdeevič. 1933. *Klim Samgin* [Klim Samgin]. “Čisla” no 7–8, pp. 178–183. (In Russian)

Prace nie zaopatrzone w wersję elektroniczną oraz nie spełniające wymogów przygotowania prac naukowych do czasopisma „Acta Polono-Ruthenica” nie będą przyjmowane do druku.